

IASC (Inter-Agency Standing Committee)

Shinggyim Nau Na Garum Ningtum lam hta GawNing
Ja ni hpe shara jaw shanglawm lu na matu lawng lam matsun.

2019 July

IASC wuhpung ni hku nna masat dat ai lawng lam matsun

IASC (Inter-Agency Standing Committee)

**Shinggyim Nau Na Garum Ningtum lam hta GawNing
Ja ni hpe shara jaw shanglawm lu na matu lawng lam
matsun.**

2019 July

IASC wuhpung ni hku nna masat dat ai lawng lam matsun

Malawm ni

Kadun dawk ga hkum ni a lachyum shaleng ai lam ni	3
Gabaw Nhpaw Chyeju dum ai lam	5
Numhtet Ga.....	7
Ga N hpaw.....	9
Daw (1) Shachyen ai Lam.....	10
Daw (2) Nang Hpa Ni Chye Da Ra Na Rai	13
Daw (3) Hpa ni galaw ra na rai?- Bungli galaw sa wa na lam a ladat ni	33
Daw (4) Jahpan hte shiga ni hpe hpa ran ai lam	37
Daw (5) Gaw ning ja wuhpung wuhpawng ni hte pawng hpawm ai hte garum matum jaw ai lam	49
Daw (6) Magam dap yawng hte matut manoi ai lam hpe myit shalawm ra ai lam	53
Daw (7) Mayak tsim yam hkrum ai ten hta mazup roi rip ai lam n nga hkra makawp maga lit la ai lam	58
Daw (8) Shingyim nau na garum ning tum garum ladat ni.....	63
Daw (9) Shang lawm ai ni a daw sang hte lit ni	73
Daw (10) Lamang langai hkrai hta gara hku galaw sa na.....	92
Daw (11) Jahkring jahkra machyu na nga shara/ginra bawng ban jahkrup ai lam hte hparan hpareng ai lam	95
Daw (12) Hpaji Lam	109
Daw (13) Malu masha alaw alam nga ai lam hte hkum hkrang n gun nga ai malu masha .	120
Daw (14) Kan bau Magam Bungli	135
Daw (15) Hkamja Lam	144
Daw (16) Makawp Maga ai lam	194
Daw (17) Hkring sa na shara hte shara jahkrat ai lam ni (shelter and settlements)	219
Daw (18) Lu Hka, Lang Hka, hte Hkum hkrang san seng ai lam	233
Daw (19) Laika bung jat ni	243

Kadun dawk ga hkum ni a lachyum shaleng ai lam ni

5 W	Kadai gaw hpa hpe gara shara, gara ten hta kadai na matu galaw ai rai?	HIS	Shinggyim nau na magam hkyawm lawm lam hte seng ai hpunda masat shadang ni.
AAP	Tsinyam hkum wuhpung wuhpawng ni hpe lit la ai lam.	HNO	Shinggyim nau na magam hta ra rawng ai lam ni hpe mu ai ningmu kadun.
AOR	Lit la ai shara	HPC	Shinggyim nau na magam bungli masing hkawng wang.
CA	Jahkring jahkra nga ai shara/dabang uphkang lam	HRP	Shinggyim nau na magam hte seng nna bai htang ya ai bungli masing.
CAAP	Tsinyam hkum wuhpung wuhpawng hpe lit la ai a ntsa ga sadi tawn ai lam.	IASC	Wuhpung wuhpawng langai hte langai lapran matut mahkai ai komiti.
CCCM	Jahkring jahkra nga ai shara/dabang ni bawng ban jahkrup ai lam hte hparan hpreng ai lam.	IFRC	Mungdan ga daga hte seng ai ban-gram hkyeng hpung hte gin jaw hpung.
CHS	Shinggyim nau na magam a madung hpunda masat shadang ni.	IHL	Mungdan ga daga hte seng ai shinggyim nau na magam tara.
CMT	Jahkring jahkra nga ai shara/dabang ni a matu ra ai arung arai ni.	IHRL	Mungdan ga daga hte seng ai shinggyim ahkaw ahkang tara.
CRC	Mungkan rap daw ma kaji ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkum lam.	IMAS	Mungkan ga lup bawm shamu shamawt lam hte seng ai hpunda masat shadang ni.
CRPD	Mungkan rap daw gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkum lam.	INEE	Hkyak hkyak ten hpaji lam a matu magma dap ni a lapran matut mahkai ya ai dat kasa magam.

DHS	Masha jahpan hte hkamja lam hte seng ai jahpan hta ai lam.	INGO	Mungdan ga daga hte seng ai asuya nre ai wuhpung wuhpawng.
DFID	Mungdan ga daga hte seng ai rawt jat galu kaba lam magam dap.	IOM	Htawt sit nga ai hte seng ai mungdan ga daga hte seng ai wuhpung wuhpawng.
ERW	Majan hta ngam da ai kahpaw chye ai arung arai daw chyen ni.	mhGAP	Myit hkamja lam bungli masing.
FAO	Mungkan rap daw malu masha hte hkai lu hkai sha wuhpung wuhpawng.	MHPSS	Myit hkam ja lam hte myit, shinggyim hpawng hte seng ai garum ai lam.
GBV	Num/la mahta ai dawsa lam.	MICS	Magam dap shagu madi madun rai ni hte wuhpung nawng ga san san htai ai lam.
HC	Shinggyim nau na magam bawng ban jahkrup ai wa.	NCD	Nkap bra ai ana ahkya ni.
HCT	Shinggyim nau na hte seng ai mungdan hpung.	PSEA	Ngang lam asum jashawn ai lam hte akyu nrawng ai hku jai lang ai hpe makawp maga ai lam.
HLP	Nta, wang hte sut gan arung arai.	RC	Nga shara hte seng nna bawng ban jahkrup ai wa.
NFI	Malu masha nre ai arung arai hpan.	SDGs	Matut manoi rawt jat galu kaba na yaw shada lam ni.
NGO	Asuya nre ai wuhpung wuhpawng.	SGBV	Num/la hkrang hte num/la mahta ai mazut roi rip ai lam.
OCHA	Mungkan rap daw shinggyim nau na magam hte seng ai pawng hpawm bawng ban rung.	SRH/SHRH	Num/la hkrang hte shangai shaprat hkamja lam.
OECD-DAC	Sut masa pawng hpawm galaw ai lam hte rawt jat galu kaba lam rawt jat galu kaba lam garum komiti.	UNHCR	Mungkan rap daw hpyenyen ni hte seng ai hpung.

OFDA	Amerikan maigan mung dan shingra hpyen makawp maga rung.	WASH	Hka, hte hkum hkrang san seng lam.
OHCHR	Mungkan rap daw shinggyim ahkaw ahkang rung kaba.	WHO	Mungkan hkamja lam hpung.
OPD	Gaw ning ja wuhpung wuhpawng.	WRC	Amyu shayi hpyenyen hpung ni.

Gabaw Nhpaw Chyeju dum ai lam

IASC, Wuhpung hkun na n dai lawng lam matsun hpe gyin shalat ai lam hta yawng shang lawm lu na matu hpa ji jaw bawng ban jahkrup let shang lawm mat ai hku re. N dai wuhpung ni hku na woi awn sa mat ai lam hta shingyim nau na wuhpung ni hte bawng ring lam hta woi awn taw nga ai u hpung 600 jan a ning mu ni hpe ding lik let masum lam hpe shapraw da ai hku re.

IASC a ning tau ning baw ni rai nga ai Georgia Dominik (International Disability Alliance), Gopal Mitra (UNICEF) and Ricardo Pla Cordero and Ulrike Last (Humanity & Inclusion). Valerie Scherrer was the lead consultant for development of the Guidelines with significant contribution from Asma Maladwala (UNICEF) ni hku n na n dai matsun lawng lam hpe woi awn gyin shalat mat wa ga ai.

IASC a ning tau ning baw ni hku n na 2016 kaw na hpang let ding yang shang lawm garum mat wa ai ni (UN agencies, Shinggyim nau na wuhpung ni, bawng ring wuhpung ni, Gaw Ning Ja Wu Hpung yawng hpe chyeju dum masat ga ai. Matut n na mung Gender hte Shinggyim nau na wuhpung bai n na Myit hkam kaja lam the seng ai (Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) wuhpung, ngut n na Cash and Learning Partnership and the Global Protection Cluster ni yawng arau sha shang lawm ai lam hpe chyeju dum ga ai.

IASC (Task Team) ni hku n na n dai lawng lam matsun hta madung hku n na hpaji jaw madi shadaw garum let shang lawm mat wa ai wuhpung ni rai nga ai Facundo Chavez-Penillas (OHCHR), Isabelle De Muyser-Boucher (OCHA), Georgia Dominik (International Disability Alliance), Kirstin Lange (UNHCR), Ulrike Last (Humanity & Inclusion), Boram Lee (Women's Refugee Commission), Asma Maladwala (UNICEF), Anita Marini (MHPSS Reference Group) Gopal Mitra (UNICEF), Mina Mojtahedi (International Federation of the Red Cross/International Committee of the Red Cross) and Ricardo Pla Cordero (International Rescue Committee) chyeju dum masat dat ga ai.

Matut n na mung ding hkrai hku n na shang lawm hpaji jaw ai Sien Andries, Astrid Arne, Orsolya Bartha, Elena Bertozzi, Mariangela Bizzari, Estelle Bloom, Sabrina Ebert, Greta Gamberini, Priscille Geiser, Vidar Glette, Jessica Justus, Janet Lord, Meghna Manaktala, Melissa Marshall, Juliette Myers, Tom Palmer, Stephen Perry, Emma Pearce, Marcie Roth, Roberto Saltori, Delphine Sokchearta, Haakon Spriewald and Janet Aderemi Toyin yawng hte mung chyeju dum ai hku re.

Ding hkrai garum ning tum hte wuhpung wuhpawng a garum ning tum n lawm yang n dai lawng lam matsun hpe IASC team ni hku n na gyin shalat lu na lam n nga ga ai. IASC ni hku n na African Disability Forum; the Arab Organization of Persons with Disabilities; Inclusion International; the Latin American Network of Non-Governmental Organizations of Persons with Disabilities and their Families (RIADIS); and the Pacific Disability Forum, wuhpung ni hte ginra hta hkan n nan lawmn lam gabaw shagu hta shang lawm bawng ban mat was ai Center for disability in development (Bangladesh) hte European Disability Forum, Human Rights Watch and the Women's Refugee Commission ni hku n na ginra hta hkan na gabaw shagu hta shang lawm bawng ban mat lam hpe chyeju dum ai lam tsun dat ga ai.

N dai lawng lam hte seng n na Gasan ni hpe internet online hku n na shang lawm hta ya ai ni hte shawng ning nan sawk sagawn da ai lam ni hpe san jep ya ai hte daw kaba shagu a lawng lam hta shang lawm madi shadaw ya ai ni matut n na bungli jahkrup bawng ban hpawng ni hta hpaji jaw matsun let bawng ban lawm sai ni yawng hpe chye ju dum masat jaw dat ga ai. Madung bungli wuhpung a bai san jep ai lam ni, ginra madang hte mung kan madang hpaji jaw bawng ban hpawng ni hta shang lawm ai lit nga ning baw ni yawng hpe grai chyeju sai hku re.

Laika buk hkrang lit la galaw ya ai Slimane Sorour, laika buk lu shapraw na matu lit la ya ai Prashant Verma hte matut n na laika buk san jep shagrin ya ai Christine Dinsmore, Robert Archer and Adam Woolf ni hpe ma chyeju dum ga ai.

IASC madu ni rai nga Isabelle de Muyser Boucher, Nuhad Al-Alfi, Tanja Schuemer-Cross and Mervat Shalbaya ni mung dinghkrai hku n na madi shadaw garum ai lam nga ai. IASC a garum ning baw ni rai nga ai Bernadette Castel-Hollingsworth (UNHCR) and Meritxell Relano (UNICEF) hku n na mung yawng shanglawm, lit la lu na (accountability and Inclusion) hte seng n na mung chyeju dum ai hku re.

N dai IASC Shinggyim Nau Na Garum Ningtum lam hta GawNing Ja ni hpe shara jaw shanglawm lu na matu lawng lam matsun byin tai wa na matu ja gumhpraw madi shadaw garum ya mat wa ai the Australian Department of Foreign Affairs and Trade, the Australian Permanent Mission's International Development Fund, the European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (ECHO), the Finnish Ministry of Foreign Affairs, the German Federal Foreign Office and the Luxembourg Ministry of Foreign Affairs ni a

majaw n dai lawng lam matsun byin tai wa ai lam re. N dai mung dan asuya ni a madi shawdaw garum ai lam n nga yang byin tai wa na lam n nga ai hku re.

Jahtum hku n na dat kasa magam hta garum ya ai IASC committee malawm ni hpe chyeju dum ga ai. IASC a daw dan hte gaw gap da ai masum brum hpung ni gaw Gaw Ningja ni hte shanhte hpe gawng malai tai ya ai wuhpung ni hpe ning baw shara kaw shang lawm lu na matu lam hpaw garum ai ni hpe mung chyeju dum sai hku re.

Numhtet Ga

Lai wa sai 2011 ning hta Libya mung dan Tawergha muk lum hta lak nak hpai wu hpung n kau mi n ta ni hpe wan nat ai shaloi Hawa mying ai gaw ning ja num sha gaw tinang hkrai hpawng lawt lu na lam atsam n nga ai rai tim mung shi hpe garum na kana lahkawng a majaw shim lum ai shara de htawt sit lu ai hku re. Shara ning nan de htawt sit ai masat ning ngu ai a ten ladaw hta kalang mi sha tsi du hte hkrum lu ai hku re.

Shingra tara hten za lam ni a majaw conflict ni a mjaw dum n ta kaw na hpawng yen N dai Gaw Ning Ja Num kasha Hawa zawn law law hpe mu hkrum ga yu ai. Tinang hte n hkau chyap ai shara de htawt sit sa ai lam gaw yawng a matu n loi la nga ai. Rai tim Bangladesh kaw na Haiti du hkra shinggyim nau na wuhpung hta mahta na Gaw Ning Ja ni hpe hkrum shaga yu yang anhte a garum ning tum ni grai law naw ra rawng ai hpe mu mada ai sha n ga Gaw Ning Ja ni a mayak hpe mung grau na chye la lu ai hku re.

Anhte a lit gaw Hawa zawn re Gaw Ning Ja ni yawng gyin lawm ai shing gyim nau na garum ning tum byin hkra galaw na matu re. Dai gaw Hala shing gyim ahkawng a hkang re ai zawn kaga yawng hte mung anhte jaw ai makawp maga lam hte lakawn ai lam hpe hkam la lu mai ai.

Dai hta n ga gying hka da hkrum chye ai wuhpung ni rai nga ai asak kaba sai ni hte ma kaji ni hpe mung grau n na madung da ran ga ai.

Tatut yawng shanglawm ai shinggyim nau na garum ningtum magam bungle shachyen lu na matu IASC ma tsun lam ni hpe hkalum ai hku re. Ngai hku n na n dai matsun lam mahkyen hpe garum ya ai ning tau ning baw rai nga ai UNICEF, Humanity and Inclusion hte International Disability Alliance hpe ma chyeju dum ai hku re. Mung kan madang Gaw Ning Ja ni a hkaw hkang ning mu hpaw jat wa ai a ten dep mung rai nga ai.

N dai lawng lam matsun hku n na shingyim nau na magam bungli yawng hta Gawng Ning Ja ning shang lawm lu na hpe madi shadaw ai hku re. N dai lawng lam matsun byin tai na hta seng ang ai hpa ji ning hkring ni hte Gaw Ning Ja wuhpung gawng malai yawng marai 600 shang lawm bawng ban ai lam a mahtai langai mung rai nga ai. Mung kan rap daw(UN) hku n na mung n dai daw dan bawng ban da sai lawng lam matsun hku n na hkan sa shatup na hku re.

N dai lawng lam matsun byin hpan wa ai gaw 2016 Istanbul hta galaw lai wa sai World Humanitarian Summit na Charter on Inclusion of Persons with Disabilities in Humanitarian Action hta mahta na bai gyin shalat ai hku re. Dai Chater hta Mung kan rap daw malawm mung dan 30 hte Mung kan ramp daw malap malawm 14 hte yawng shang lawm ai wuhpung 220 jan shang lawm tsen htu da ai hku re.

N dai lawng lam matsun hpe Mung Kan Rap Daw wuhpung (United Nations Disability Inclusion Strategy (UNDIS) madung shang lawm n htawm Mung Kan Rap Daw amu madu hku n na 2019 June n dau shabra dat ai hku re. Gaw Ning Ja ni hpe shang lawm lu ai gaw yawng hta kyu hkam la lu ai lam re. The International Labour Organization (ILO) hku n na htawng madun ai lam mung Gawng Ning Ja ni hpe shara jaw ai lam n nga ai gaw (GDP) shadang 7 shadang hpe byin shangun ai hku re.

Yawng a matu akyu rawng ai magam bung li hpe galaw shangut ai hta n ga tang du hkra galaw lu sai re.

Mark Lowcock

Under-Secretary General for

Humanitarian Affairs

and Emergency Relief Coordinator

Ga N hpaw

2006 ning hta Gaw Ning Ja a shingyim ahkaw ahkang hte seng ai shachyen ai lam galaw wa sai hku re. Dai lam gaw Gaw Ning Ja ni hpe karum kahtau jaw ra ai ladat (charity approach) tsi gawn lajang hkam la ra ai hku mu ai ladat (medical approach) kaw n na maren sha shingyim ahkaw ahkang lu la gying ai ngu ai maga de ning mu shai shagrin dat ya ai re. 2030 hta yawng gynglawm bawng ring lam masing hte magam bungli shachyen sa wa ai hta 2025 bawng ring lam masing hta mung mahta lam ai lam hta bawng ring lam hta kadai mung n ngam hkra jahkrat da ai masing rai nga ai.

Masing lam

N dai matsun lam gaw, gaw ning ja ni hpe shingyim nau na garum ningtum lam hta grau shalawm ya lu ai matsun rai nga ai. Ta tut galaw hkrang shapraw sa wa ai magam bungli ni hta mung madi shadaw lu ai ladat ni mung rai nga ai.

N kau lam ladat ni gaw lai wa sai 2008 ram ten ni hta gyin shalat da ai majaw ya ten na masa lam ni hta grau wa n wa madi shadaw ya lu ai lam ni mung byin chye nga ai. Bai nna mung gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai lam (CRPD) hpe mung n wa mahta ai lam ni mung byin chye nga lu ai. Ngut nna myit masa lam ni hta n kung ai ni a matu mung sang lam matsun ni mung lawm ai lam ning ra nga ai.

Daw (1) Shachyen ai Lam

Lawng lam matsun hta hpa baw ni rai nga ai?

N dai lawng lam matsun madung gaw shinggyim nau na magam hta shachyen galaw ai ni hku n na Gaw Ning Ja ni hpe garum ning tum ai lam hta tang du hkra garum lu na hta sha n ga ahkaw ahkang ni hpe hkan shatup lu hkra galaw sa wa na matu re.

Daw langai hkrai hta Gaw Ning Ja ni hpe kaang madung da let galaw sa wa na matu hte shanhte nan shang lawm let galaw sa wa ai hku mung shang lawm lu hkra mung matsun da ai hku re. N dai lawng lam matsun gaw nga da ngut sai kaga matsun lam ni hta mung bung ai hta sha n ga the Core Humanitarian Standard, Sphere Handbook humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities hte mung bung ai hku re.

Bai nna, n dai lawng lawm matsun gaw langai lang na Gaw Ning Ja ni hte shanhte a wuhpung ni hku n na shang lawm let gyin shalat ai lawng lam matsun re hta n ga mung dan shara shagu de na kasa ni a hpaji jaw bawng ban ai hku n na tatut galaw sa wa ai hta grau tang du lu hkra mung gyin shalat ai hku rai nga ai. Grau n na me gaw Gaw Ning Ja ni hku n na lam magup shagu hta shang lawm daw dan lu na matu let ladat shaw ka da ai hku re.

Sumla langai (diagram) Lawng lam matsun a yaw shada ai lam mali

1 Matsun Lam (Guidance)	2 Atsam Shajat lam (Capacity)	3 Lit la galaw na lam (Accountability)	4 Shang Lawm lu na ahkang (Participation)
Shingyim nau na garum lam magam lamang ni hta Gaw Ning Ja ni shang lawm lu na hte tatut magam bungli galaw sa wa na matsun.	Gaw Ning Ja ni Tatut shang lawm lu ai shingyim nau na garum ning tum lam rai wa hkra seng ai ni hpe Gaw ning Ja hte seng ai atsam shajat ya ai lam.	Shingyim nau na garum ningtum magam bungli shachyen galaw nga ai ni hku n na Gaw ning Ja ni shang lawm wa lu na matu magam lit garan shachyen sa wa na lam.	Gaw Ning Ja ni hte shanhte a wuhpung ni hku n na magam bungli mahkyen ni hte bai gram lajang ai lam ni hta grau n na shang lawm lu ai lam ni hpe shatsaw ya ai lam.

N dai lawng lam matsun gaw hpa majaw ahkayk a ta?

Mungkan shadang masha jahpan yawng hta 15% gaw Gaw Ning Ja ni re nga maram lu ai. Shinggyim nau na garum ning tum ra ai lam hta nga yang shadang grau law na re ngu tsawn la lu ai. Gaw Ning Ja ni gaw grau n na me emergency ten hta a ding tawk hku na da a ding tawk n re hku na da grau n na hkam sha ra nga ai hku re. Hkyak Hkyak koi yen hkrum wa ai ten hta Gaw Ning Ja n re ai ni hta htam lahkawng kaw na htam mali shadang du hkra asak si hkrum ai shadang law nga ai re.

Gaw Ning Ja ngu ai hta hkum hkrang hpe sha tsun ai n rai n bung ai hpan hkum hka Myi, Na, hkum hkum hkrang matut mahkai yak ai hta n ga, num/la, gin ra masa, amyu baw sang lam yawng hta mung shang lawm lu na matu pat shing dang ai lam hkrum nga ai. Ga shadawn conflict byin ai shara ni hta gaw ning ja ma kaji ni hpe amyat htuk shingdu tawn da ai lam ni gaw tsaw nga n htawm Gaw ning ja myu shayi num ma ni mung mazut roi rip hkrum sha na shadang grau law nga ai.

Diagram 2 | Global population of persons with disabilities⁵

- Mung kan masha jahpan yawng hta na 15 % shadang gaw Gaw Ning Ja ni rai nga ai.
- Myu shayi manga hta na langai mi gaw ning ja byin mat mai nga ai.
- Asak 60 lahta na 46 shadang hta Gaw Ning Ja n law htum nga ai.
- Ma kaji marai shi hta na langai mi gaw Gaw Ning Ja rai nga ai.

N dai lawng lam matsun gaw Kadai ni a matu rai a ta?

Madung yaw shada jai lang na wuhpung ni gaw

- Mungdan asuya
- Shingyim nau na garum ning tum woi ai Ningbaw ni
- Cluster/sector leads;
- bungli matsing hpe woi jahkrat galaw ai ni
- Ja gumhpraw a lu jaw ya ai wuhpung ni
- Local, national, regional and international organizations of persons with disabilities

Garum kahtau galaw ai staff ni na matu sector shagu hta hkan n na matsun da lam ni a majaw jai lang mai nga ai.

Ganing re lam ni hta mai jai lang ai.

Shingyim nau na garum ning tum garum masa lam gaw (shingra tara hten za ai, lak nak a majaw htawt sit ra ai lam, shara mi hte shara mi htawt sit ra mat ai lam, mare, buga, zinglawng) n dai ginra masa ning mung shai chye nga ai. N dai matsun lam gaw masa lam ni yawng hte htuk manu ai rai tim ginra masa hta hkan n na jai lang ra nga ai.

Matsun lam hpe Tatut galaw sa wa na hta myit shalawm ra ai lam ni hpe lawu hta tsun da ai hku re.

- Tsin yam hkrum ai mungdan kaw na Gaw Ning Ja hte seng n na chye na shadang
- Tsin yam hkrum ai mungdan hta Gaw Ning Ja hte seng n na kung kyang ai lam shadang
- Gaw Ning Ja hte seng hpe mung masa lam kade myit bang da ai.
- Gaw Ning Ja ni hte services tang du lam nga n nga.
- Gaw Ning ja wuhpung nga / n nga hte mahkrum madup resources nga / n nga
- Gaw Ning Ja jahpan hkrak nga da n nga da hte gaw ning jaw ning hpe kajan nan tang du n du.

Tsim yam hkrum hkra nga ai shara langai hta Gaw Ning Ja wuhpung ni hku n na atsam n nga ai shing n rai Gaw ning ja yawng a matu gawng malai tam lu na atsam n nga chye nga ai. Dai zawn re masa lam ni hta shanhte a shinggyim nau na garum ning tum shing n rai Gaw Ning Ja ni yawng rau jawm galaw lu na lam tam madi shadaw ra ai hku re. Garum ning tum lam masing shagu hta arau sha shang lawm lu hkra hpaji jaw bawng ban sa ra ai.

Gaw Ning Ja Wuhpung (OPDS) ni hte rau sha shingyim nau na magam bungli gun hpai taw ai ni yawng hte hku n na gaw ning ja ni hpe mayak dut dang lam ni byin shangun ai lam ni hte garum ya lu ai lam ni hpe lam tam n na grau shang lawm lu na hte makawp maga lam ni hpe tam na ahkayk nga ai.

Daw (2) Nang Hpa Ni Chye Da Ra Na Rai

Tara hte tara htingrim

Wuhpung ni a lapran hta matut mahkai ya ai IASC ngu ai gaw mung kan madang shinggyim nau na magam bung li galaw na matu, wuhpung langai hte langai matut mahkai ai lam madung rai nga ai. IASC gaw shinggyim nau na magam mayak hte seng ai mungdan ga daga hte seng ai tara ni rai nga ai IHL, IHRL hte mungdan ga daga tsinyam hkrum ai ni a tara ni a matut manoi ai lam hpe madung da ga ai. Dai tara ni gaw shinggyim nau na magam bungli ni a matu, mundan ga daga myit hkrum da ai npawt nhpang masa ni a matu tara htingrim ni hpe madun ai sha n ga, tsinyam hkrum ai masha langai hkrai a ahkaw ahkang ni hpe mung hpahkam hkam ya ai. Masa lam yawng a matu, htap htuk manu ai mungdan ga daga shinggyim ahkaw ahkang tara ni mung shinggyim nau na magam hte rawt jat galu kaba ai magam ni a matu matut mahkai da ga ai. Dai tara ni hpe tsinyam byin shangun ai lam ni hte byin wa ai manghkang ni hpe hparan na matu, shinggyim nau na magam a ra rawng ai lam ni masat na matu hte jahpring shatsup ya na matu, masha langai hkrai mung dan ga daga kaw nna hkap la da ai ahkaw ahkang hpe lu la mai ai masa ni hpe lajang ya na matu akyu jashawn mai ai.

Mungkan shinggyim ahkaw ahkang tara hta mungdan asuya gaw mung dan masha ni a lu gying ai ahkaw ahkang ni hpe mahkawp maga, hkungga na hte madi shadaw na lit nga ai re. Shinggyim nau na mang hkang hkrum nga ai ni kadai tim sut masa, mung masa, htunghking masa, shinggyim wuhpung wuhpawng masa hte mung shawa ahkaw ahkang yawng hpe seng ang ai de shawk shawn na a hkang nga ai.

Gaw ning ja ahkaw ahkang the seng ai myit hkrum lam (CRPD) gaw shinggyim nau na ahkaw ahkang hte seng ai lam rai n htawm myit hkrum da ai mung dan shagu hkan sa na lit nga ai. Dai myit hkrum lam (CRPD) hta mungdan a suya ni gaw mung dan a tara masa ni hta gaw ning ja ni hpe makawp maga ya na hte garum shing tau ya na lam lawm ai sha n ga, mung kan mung dan ni hte matut mahkai ai lam hta mung myit hkrum da sai hpunda masat shadang ni hpe hkan shatup ra ga ai.

CRPD a tara daw (11) hta mung dan asuya gaw hpyen majan, shingra hpyen hte shinggyim nau na tsinyam ni hta, gaw ning ja ni hta du ang wa ai mayak ni garum kahtau na hte shim lum ai shara de htawt sit ya na lit nga ga ai. (CRPD) hta madun da ai tara ni yawng gaw, gaw ning ja ni hpe makawp maga ya nga ai. Dai majaw (CRPD) hpe shinggyim nau na magam bungli yawng hta ta tut jai lang gying nga ai. Ta tut jai lang lu na matu, shinggyim nau na magam hta shang lawm nga ni yawng gaw ya jai lang nga ai tara masa hte

lawng lam ni kaja wa nan (CRPD) hta madun da ai gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte bung pre lam nga ai kun ngu ai hpe sawk sagawn gying nga ai.

Mungkan shinggyim ahkaw ahkang tara (IHRL)

IHRL hta masha shagu gaw sut masa, mung masa, htunghking masa, shinggyim wuhpung wuhpawng masa hte mung shawa ahkaw ahkang yawng lu gying ai lam tang madun da nga ai.

Hkum ngau shagu hte seng ai ahkaw akang ni hpe gaw ning ja ni a matu mung jai lang lu na matu (CRPD) hta gaw ning ja ni hpe mu ai ning mu hte masat da ai lam ni a dan a pra jashai da ai hku re. Gaw ning ja ngu ai gaw hkum hkrang hta lama ma gawng kya ai lam nga ai ni hku nna, shanhte hpe pat shing dang da ai mayak ni hte hkrum ai ten hta byin wa ai ngu nna chye na mai nga ai. Dai lam gaw gaw ning ja a lachyum hpe chye shangun ai sha n ga, shinggyim nau na magam bungli hta gaw ning ja lam hpe gara hku hparan na hpe mung chye shangun lu ai. Gaw ning ja ni ahkaw ahkang hpring tup lu na lam hpe dut dang shangun ai wuhpung wuhpawng lam, mung masa lam, tara masa, hte makau grupyin lam, gaw ning ja ni hpe shingdu tawn ai lam, jahpoi a sawng ai myit masa hte kyang lai len ni hpe tam sagawn, jasan kau ra ga ai. “Anhte n shang lawm ai sha anhte a lam n daw dan lu na hte gaw ning ja bungli ni hta gaw ning ja ni hpe shang lawm a hkang jaw u” ngu ai ga lak chyo (motto) hte maren daw dan ai lam hta gaw ning ja ni hpe shang lawm ahkang jaw na lam a hkyak ai.

Mungkan shinggyim nau na tara masa (IHL)

Gasat gala majan ni hta, gaw ning ja ni hte mung masha ni hpe garan gying hka ai lam nnga na hte shinggyim nau na magam bungli hta, gaw ning ja ni hpe madung tawn sa wa na matu mungkan shinggyim nau na tara masa IHL kaw sang lang da ga ai. Ga shadawn, hpyen tsin yam hkrum ai ni hpe shinggyim nau na wuhpung ni kaw nna malu masha, hka, tsi gawn lajang ai lam hte shim lum ai shara de htawt sit, hkyen lajang ya ai ten hta gaw ning ja ni dep hkap ai shara hta garum jaw ra ai. IHL hta, majan lapran gaw ningja ni ngam nga chye ai ngu madun da ai hte maren ngam da ai lam nnga hkra, hkala nba lam yawm hkra galaw sa wa ra nga ai. Dai lawng lam ni hpe IHRL, IHL hte CRPT daw (11) hta tang madun da ga ai.

Laknak jahkrat, simsa lam la ai lam hta majan laman ngam nga ai lak nak ni kapaw nna ning ma lu ai ni hpe lit la gawn lajang ya na lam mung lawm ai.

Kaga arung arai ni hte tara htingrim

Matut manoi rawt jat na yaw shada lam ni

2030 masing hta, asuya ni hku nna gaw ning ja ni hpe raitim, kadai hpe raitim, garan gying hka ai lam nga ai sha shinggyim ahkaw ahkang hpe hkungga la ra, makawp maga, sharawt shatsaw ya na matu madung tsun da ai. Ndai Agenda a pandung (17) hta 2030 ning du hkra mung dan kata hte mung kan madang rawt jat lam magam ni a matu masat da ai tara ni hta “kadai hpe mung n ngam da lu na” ngu ai myit hkrum lam lawm nga ai.

Grau nna, pandung (96) gaw shinggyim nau na magam bungli ni hta gaw ning ja ni hpe shalawm ra na lam hte dingtawk seng nga ai. Matut manoi rawt jat galu kaba na matu simsa ai hte masha shagu hpe myit ya, shang lawm shangun ai hte tara rap ra ai shinggyim wuhpung wuhpawng byin na matu, ninggam shagu hta lit la nna yawng hkra hte htuk manu ai gin ra, nga shara ni gaw gap na matu tang madun da ga ai. Bai nna, pandung (9) hta shinggyim nau na wuhpung wuhpawng ni kaw nna shingra hpyen hkrum ai shara ni hta htuk manu ai dum n ta ni lajang ya na matu n gun jaw ai hku re. Dai sha n ga, pandung (11) hte (13) hta shingra hpyen makawp maga lam hte hkye la ai lam hpe lak san n bung ai hku nmu mada na matu tsun da ai.

2015, 2030 Shingra Hpyen shadang shayawm lam hte seng ai Sin Dai (Sendai) Tara Htingrim

Ndai sin dai (Sendai) tara htingrum gaw, shingra hpyen hpe makawp maga na matu, a sak si sum lam hte sut gan tat sum kau ai lam ni yawm mat na lam madung tawn ai re. Dai tara htingrim gaw, gaw ning ja ni hte hpawn “yawng ni shang lawm mai ai shinggyim wuhpung wuhpawng” ngu hpe ladat hpe n gun jaw ai hku re. Dai hta n ga, yawng hkra ni shang lawm ai lam, dep hkap ai lam, mungkan kasi masat shadang jai lang ai lam ni mung n gun shaja ya ai. Shingra tara tsinyam hpe shayawm na bungli shagu hta gaw ning ja ni hte Sin Dai wuhpung gaw a hkyak ai shara kaw nga ai ngu mung masat da ai.

Mungkan Shinggyim nau na Zuphpawng (2016) hte Shinggyim nau na Bungli ni a masing

Mungkan shinggyim nau na zuphpawng hta gaw ning ja ni hte seng ai lawng lam ni hpe bawng ban ai shaloi, zuphpawng hta shang lawm ai wuhpung ni gaw, gaw ning ja ni hpe shinggyim nau na magam bung li ni hta shalawm na lam n gun jaw, myit hkrum ai hku re. Dai zuphpawng hta hpung shang mungdan ni, UN uhpung, asuya nre ai uhpung ni (NGOS) hte kaga uhpung ni gaw gaw ning ja ni shawng lawm ai shinggyim nau na tara ni, ladat ni hte magam bungli ni grau nna rawt jat wa na lam hpe n gun ja, hkap la ai hku re.

Zuhpawng hta daw dan shagrin dat ai [shinggyim nau na magam hta gaw ning ja ni hpe shalawm na lam](#) gaw IHL hte IHRL hta mahta nna gram lajang ai lam re ai. Dai shagrin da ai lam hta “garan gying hka ai lam nnga na, a rau shang lawm na lam, yawng shang lawm mai ai tara masa ni (inclusive policy), yawng ni shang lawm ai bai htang ya ai lam (inclusive response) hte daw jau ai lam, a rau ta gin dun let bawng ban jahkrup ai lam” ngu ai ga sadi (5) hpaw ninghtan dat ai.

Lahta de tang madun da ai lawng lam ni hta n ga, [hpyen yen ni hte seng ai mungkan myit hkrum lam, shim lum lam, tara shang bu htawt lam hte seng ai myit hkrum lam](#) ni hta hpyenyen ni hte bu htawt ni hta gaw ning ja lawm wa yang na matu hkyen lajang da ai lam ni nga ai hku re.

IASC Lawng Lam matsun hte seng ai ning pawt tara masa ni

Shinggyim nau na magam hta, gaw ning ja ni shang lawm na lam hte seng ai IASC matsun ni hta shinggyim nau na magam hkyen lajang lam, bai htang ai lam, bai gaw gap ai lam (recovery) ni hta gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hpe manu shadan, makawp maga na hte sharawt shatsaw na matu ga sadi jaw da ai hku re.

Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai (CRPD) hta mung, shinggyim nau na magam hta jai lang ra ai kaga ning pawt tara ni mung grai naw nga ai. Dai sha n ga, amyu shayi, amyu shadang ni a sari hte seng ai lu gying ai ahkaw ahkang ni, arau shang lawm ai lam, garan gying hka ai lam nnga na hte ahkaw ahkang maren mara lu na lam ni hpe hkan sa na matu mung lawm nga ai. Dep hkap na lam, n bung pre ai lam hpe manu shadan na lam, shinggyim masha ni a n bung pre ai lam hta gaw ning ja ni mung lawm ai lam, naw kaji ai gaw ning ja ni a atsam galai shai ai lam hpe manu shadan na lam, ding hkrai wang lu wang lang ra lata lu na lam hte hkawm sa lu na lam ni lawm ai.

Dai ning pawt tara ni gaw mungkan myit hkrum lam (UN Agreement) hta lawm ai ahkaw ahkang yawng hte seng ai re. Shinggyim nau na magam hte seng ai lug ying ai ahkaw ahkang, jai lang nga ai ladat ni, shinggyim nau na magam a ning pawt masa ni hte kasi shadang ni hte maren galaw sa mat wa yang shinggyim nau na magam hkyen lajang ai lam hte hkrang shapraw ai lam ni hta gaw ning ja ni hpe myit shalawm na gaw teng sha rai nga ai.

Shinggyim nau na magam mung, mungkan myit hkrum lam kaw bawng ban ai shinggyim masa, wa hkrang masa (neutrality) hte myi man lata ai lam, shamet machyu ai lam hkoi na hte seng ai masa lam ni hpe tang madun da ga ai. Dai lawng lam ni gaw [shinggyim nau na mamgam a madung a hkyak ai lawng lam ni rai nna, shinggyim nau na kasi hpunda masat shadang a lawng lam \(9\)](#) kaw lawm ai magam ni hpe hkrang shapraw let shinggyim ahkaw ahkang hpe makawp maga ai hte shinggyim sari sadang hpe manu shadan ai

lam galaw ya nga ai. Shinggyim nau na magam ni hta lit la let magam bung li ni grau nna rawt jat wa lu na matu npawt nhpang shinggyim nau na tara ni hpe mung tsun da ga ai. Dai hku tsun da ai lam gaw, shinggyim nau na magam hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm na lam a ahkyak ai lam rai nga ai.

Gaw ning ja ngu ai gaw kadai ni re ta?

Ndai lawng lam hta mahta nna, gaw ning ja ni ngu ai gaw hkam sha ai lam, hkum hkrang, myit sawn ai lam hte kaga ningra ai lam ni hpe hkam sha ai ni rai nna, shinggyim nau na magam bungli hte magam bungli a garum matum (shrn) makawp maga lam lu la na matu (shrn) shang lawm lu na matu lam a myu myu hku nna pat hkum da hkrum ai ni re ai.

Gaw ning ja byin ai lam hpe shinggyim ahkaw ahkang ning mu hku yu ai lam gaw gaw ning ja ni hpe madung myit ya ai lam rai nna, shanhte hkrum ang ai ding bai ding na ni hpe yawm mat hkra galaw ai lam rai nga ai. Dai hku galaw ai lam hta shinggyim nau na magam gun ni gaw shinggyim nau na mgam bungli galaw sa wa ai shaloi gaw ning ja ni a atsam hpe masat masa galaw ra ai.

Shinggyim ahkaw ahkang ning mu hku yu ai lam gaw, gaw ning ja ni hpe madung dat let shanhte hkrum sha nga ai pat shing dang lam hte lai di ra ai mayak ni hpe shayawn ya lu nga ai. Dai hta n ga, shinggyim nau na magam gun ni gaw shanghte a bungli ni hta gaw ning ja ni shakut shaja shang lawm ai a atsam hpe masat masa galaw ra ai.

Gaw ning ja ni gaw shinggyim wuhpung a n bung pre ai wuhpung ni a langai mi rai nga ai. Shanhte hta ra rawng ai lam n kau hte ding hkrai kum la ni (num, amyu lakung, ma, etc...) lawm nga ai. Ndai langai hte langai matut mahkai taw ai lawng lam ni a majaw gaw ning ja ni garan gying hka ai lam hkrum chye nga ai. Ndai lam ni hpe chye na hkawn hkrang yang she shinggyim nau na magam hta gaw ning ja ni hpe garan gying hka ai lam n nga ai sha, shang lawm lu na matu ladat kaja ni hpe masat la lu na rai nga ai.

Ahkyak ai ningmu ni hte lachyum ni

Dep hkap ai lam - gaw gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam (CRPD) hta mdun da ai ahkaw ahkang ni a lachyum hpe shapraw ya lu ai npawt tara matsat hta lawm ai re. Dai lam gaw, hkum hkrang grupyin (physical environment), hkawm sa hkawm wa, shiga hte matut mahkai ai hpaji hte ladat, muk lum hte mare ni hta lajang da ya ai nta ginra ni hta gaw ning ja ni hpe kaga ni hte maren dep hkap lu shangun nga ai. Dep hkap ai lam ngu ai gaw hkyawm lawm na matu tau hkrau lajang da ai lam rai nna, dep hkap ai lam nnga yang, gaw ning ja ni shang lawm lu na nrai ga ai.

Mungkan lang ai hkrang/ masha law malawng lang ai hkrang (Universal design) ngu ai gaw shapraw ai gunrai ni, makau grupyin masa, ladat hte galaw lajang ya ai la lam ni hpe gram lajang n ra ai sha mai byin ai ram dam lada hkra masha yawng lu lang ai ladat hpe tsun ai hku re. Mungkan lang ai hkrang a npawt tar ani gaw Gaw Ning Ja ni hte masha law law hpe dep hkap na lam hta grum ya ga ai.

Karum ya ai hpaji masa, jak rai ni hte shamu shamawt lam hta karum ya ai arung arai ni – ngu ai gaw masha langai a shamu shamawt ai lam, tinang hkrai galaw lu ai lam, shang lawm lu ai lam (shrn) akyu lu la lam a matu shapraw tawn ai rai nhtawm, maigan mungdan de na mai lu ai arung arai ni, ga shadawn (jak rai, hkinghku, kumpyuta matsun (software)) ni hpe tsun ai hku re. Kahtap nna hkra machyi ai lam, hkam ja lam masa ni hpe garum ya lu nga ai. Ga shadawn leng rawng ai dunghkum, lagaw hkrang, na na shagun ai hkyinghku hte myi mu shangun ai hkinghku hte kumpyuta matsun (software) ni rai nga ai.

Madin malai ni – ngu ai gaw masha langai a makau grup yin hta shi a shang lawm ai lam hpe pat hkum da nhtawm, n kung n byen ai lam hpe byin shangun ai hpe tsun ai. Dai lam ni gaw gaw ning ja ni hpe shinggyim wuhpawng hta dep hkap ai lam hte hkyawm lawm ai lam hpe shing dang da ya nga ai. Myit masa grup yin hte ginra n ta hte seng ai pat hkum ai lam ni mung mai byin ai.

Myit masa mu mada ai hte seng ai pat shing dang ai lam- ngu ai gaw htung hkying, makam masham, nju ndawng ai myit, rap ra lam n nga ai ahkaw ahkang, garan gyinhka ai lam, n mu masu ai lam, jahpoi asawng ai lam hte myi man lata ai lam ni hta madung dat da ai n kaja ai myit masa ni hpe tsun ai re. Gaw ning ja ni a nta masha ni hte shanhte hte ni htep ai ni gaw, gaw ning ja ni hte seng ang ai ni re majaw garan gyin hka ai lam ni hkrum kadup chye nga ai. Myit masa pat shing dang ai lam gaw garan gying hka lam hte n shang lawm shangun ai lam a ningpawt rai nga ai.

Makau grup yin hte seng ai pat shing dang lam – hta shang lawm lu ai lam hte dep hkap ai lam hpe shingra tara pat shing dang ai (shrn) shinggyim masha ni galaw da ai grupyin hte n dep hkap lu ai matut mahkai lam ni lawm nga ai. Dai pat hkum ai lam ni gaw, gaw ning ja ni a hpaji hte shiga ni lu la ai lam hpe n dep hkap shangun ai majaw, shanhte shang lawm lu ai lam hpe mung pat shing dang da ya nga ai. Galaw lajang ya ai lam n nga ai hte mang hkang nga ai galaw lajang ya ai lam ni mung makau grup yin pat shing dang lam ni rai nga ai.

Wuhpung wuhpawng/tara htingrim hte seng ai pat shing dang lam – ngu ai hta Gaw ning ja ni shinggyim wuhpung wuhpawng hta shang lawm ai lam hta garan gyin hka hkrum shangun ai (shrn) n lu shang lawm shangun ai tara htingrim ni, ladat ni (shrn) ta tut jai lang nga ai ladat ni lawm nga ai.

Dai tara htingrim pat shing dang ai lam ni hpe ding sang jai lang da ai rai yang gaw jahkrit shama ai lam ngu nna mai masat ai hku rai nna, n dum shani jai lang ang ai rai yang gaw ning ra ai lam hku nna masat ai hku re. Gara masa hku jai lang ai mi rai rai, dai tara htingrim ni gaw garan gying hka ai hpe n gun jaw nna, gaw ning ja ni hpe kaga ni hta grau nna sawng ai jahkrit shama lam hte hkra machyi ai lam hpe hkrum shangun chye nga ai.

Gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm shangun ai lam – ngu ai gaw gaw ning ja ni hku nna shanhte a n bung pre ai lam ni hte lachyum nga nga shang lawm lu ai lam, shanhte a ahkaw ahkang hpe sharawt shatsaw ya ai hte shanhte hkrum sha ai mayak ni hpe (CRPD) hte maren hparan hpareng ya ai lam ni nga ai hpe ngu ai hku re. Dai lam ni gaw shinggyim wuhpawng hta hkyawm lawm shangun ai lam “social inclusion” a lachyum hte seng nga ai. hta sa Dai masa hta sa wa ai shingdu makawp n bung ai raitim, tinang a prat hta kaba dik ai awng dang lam hpe lu la na matu akaw ahkang rap rap ra ra lu la na lam, hte mungdan masha ni tinang a prat hte seng ai daw dan lam ni hta shang lawm lu na matu mungdan masha ni hte seng ai galaw lajang ya ai lam ni hpe yawng hkra dep hkap na hte makawp maga ya na lam ni lawm nga ai.

N gun kya ai lam hta garan gyinghka ai lam – ngu ai gaw n gun kya ai lam a majaw shinggyim ahkaw ahkang hte mungdan masa, shinggyim wuhpung wuhpawng, sut masa, htung hkying hte kaga lam ni hta ahkaw ahkang lu la ai lam/ jai lang lu ai lam hpe shayawm kau ya lu ai garan gyinghka lam (shrn) n lawm shangun ai lam (shrn) pat shing dang ai lam ni rai nga ai. Dai hta n ga, ra kadawn ai hta lajang ya ai lam n nga ai (shrn) koi yen ai lam hte garan gying hka ai lam yawng lawm nga ai.

Htap htuk manu ai nga shara lajang ya na lam – ngu ai hta gaw ning ja ni kaga masha ni zawn shanhte a ahkaw ahkang lu la na hte wang lu wang lang hkawm sa lu na matu hkrum ang chye ai mayak ni hpe koi yen lu na matu ding hkrai (shrn) shinggyim wuhpung wuhpawng hku nna ra kadawn ai hta hkan nna galaw lajang ya ai lam ni ra nga ai re.

Garan gying hka ai lam a myu myu hte ladat ni matut manoi ai lam- gaw masha langai mi gaw lahkawng (shrn) lakawng hta jan ai lawng lam ni a majaw garan gying hka lam hpe a ten langai hta hkrum ai shaloi byin ai rai nga ai. Dai hku byin ai shaloi garan gying hka lam a hkra macyi ai lam

ni hpe kapyawn n na hkrum sha ai hku re. Ga shadawn – gaw ning ja ma hkum kanu langai gaw amyu shayi re ai hte gaw ning ja re ai a majaw garan gying hka ai lam hpe kapyawn nna hkrum sha ai. Masha langai a dan dawng ai gawng ya lam ai hte garan gying hka ai lam matut ai shaloi garan gying hka ai lam ni matut manoi lam hpe byin shagun ai.

Gaw ning ja byin ai a n tsa garan gyin hka ai lam- gaw ya aten hta n gun kya ai ni, lai wa sai ten hta n gun kya lai wa sai ni, du na a ten hta n gun kya maw ai ni, n gun kya ai ngu nna masat da ai ni hte gaw ning ja ni hte seng ai ni hpe madung tawn chye nga ai. Gaw ning ja ni hte seng ang ai ni hpe garan gying hka ai lam hpe “seng ang ai majaw garan gying hka ai lam” ngu nna tsun ga ai.

Garum katum ai lam lawng lam ni – ngu ai gaw, gaw ning ja ni hpe pat shing dang da ai lam ni hpe la kau ya ai (shrn) mayak ni hpe shayawm kau ya ai hte hkam jan lu ai a tsam hpe shatsaw ya ai (shrn) makawp maga ya ai lam ni rai nga ai.

Yawng hkyawm lawm ai tau sawn jai lang jahpan – ngu ai gaw wuhpung wuhpawng langai bungli masing ni jahkrat ai ten hta gaw ning ja ni a shang lawm lam sharawt ya na, hte dai hpe shing dang ai lam ni la kau na matu, hte shanhte hpe madung dat ai magam a matu gumhpraw garan tawn da ai lam hpe tsun ga ai. Yawng hkyawm lawm ai tau sawn jai lang jahpan hta hkum hkrang shamu shamawt dep hkap lam lu na matu, jai lang ra ai gumhpraw (physical accessibility), htap htuk manu ai nga shara lajang ya ai lam (reasonable accomodations), malu masha n re ai hkye mawoi arung arai ni (Non-food items), hkum hkrang shamu shamawt garum matum arung arai ni hte dep hkap lu ai matut mahkai lam ni a matu gumhpraw ni shalawm ra nga ai.

Chye da ai myit hkrum lam – gaw masha langai bungli lama ma n galaw shi ai shaloi, (ga shadawn- tsi tsi hkam na matu, shara htawt sit na matu, dinghkrai hte seng ai lam hpe tsun dan na matu, matsing ninghting laika ni hpe gin len ya na matu) dai bungli ni a akyu hte mayak ni, kaga mai lata ai lam ni hte ning dang ai rai yang du wa mai ai akyu ni hpe a san sha chye nna, galaw ai lam (shrn) myit hkrum ai lam re. Gaw ning ja ni, grau nna myit sawn lam hte myit ngun yawm ai gaw ning ja ni gaw tinang a myit hpe tsun dan na matu (shrn) tsun dan lu ai ahkaw ahkang hpe koi yen kau ya hkrum chye nga ai. Dai hku byin ai lam gaw, CRPD kaw lawm ai gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hpe nyet kau ai lam re. Ma kaji ni hpe shanhte hte htuk manu ai ram sha san htai na hte shanhte a ning mu ni hpe bawng ban na ahkang lu nga ai.

Langai hte langai matut manoi ai lam – ngu ai gaw dip da ai lam ni (ga shadawn - amyu lakung garan gyinghka lam, num/la garan gyinghka lam, galaw lu ai a tsam garan gyinghka lam) gaw langai hte langai

gara hku matut manoi taw ai hte lak lai ai shinggyim wuhpawng hpe gara hku masat ya taw ai ngu ai hpe madun ai sawk sagawn ai lam hte seng ai htingrim rai nga ai. Langai hte langai matut manoi ai lam hku nna yu yang n gun kya ai lam, amyu lakung, num/la hte kaga ding hkrai kum la ni hte seng ai hkra machyi ai lam, hte zing ri ai lam hpe san san hku hka ja ai gaw tang du hkra n chye na lu ai.

Gaw ning ja ni a rudi ruhpang lu la ai lam hta, kade ram hkra machyi ai (shrn) kaning re ai mayak ni shabyin ya lu ai lam hpe chye na lu na matu n gun kya ai lam, a sak, num/ la hte kaga lam ni gara hku matut manoi nga ai hpe sagawn na hte hkra machyi lam ni hpe sawn maram yu ra nga ai.

Madung bungli hku nna shalawm galaw ai lam (Mainstreaming) – ngu ai gaw gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam (CRPD) makawp maga ya ai lam ni (gaw ning ja ni a shim lum lam hte sari sadang sharawt shatsaw ya ai lam, shinggyim nau na garum matum ni hpe a tsawm sha hkam la lu na lam hte dai zawn re ai magam bungli ni hta a tsawm sha shang lawm lu na lam) magam ni rai nga ai. Dai magam ni gaw, ngut kre ai hpe madung dat ai hta galaw ai masa ni hpe madut dat ai hku re. Grau nna, shinggyim nau na magam ni hte dai hte seng ai ninggam shagu hta n gun kya ai lam hpe myit shalawm galaw sa ra nga ai.

Gaw ning ja wuhpung wuhpawng ni (OPDs)- hku nna gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam hta madun da ai ning pawt tara ni hpe hkan nang hkan sa gying nga ai. OPDs hpe gaw ning ja ni nan woi awn matsun madun ra ai hte wuhpung malawm law malawng mung gaw ning ja ni sha rai ra na hku re.

Gaw ning ja ni- ngu tsun ai shaloi hkri tung kaw nna byin ai raitim (shrn) nraitim, myit ning ma, myit sawn ai lam gawng kya ai, myi n mu ai, ga n lu shaga ai, na n na ai lam ni langai (shrn) langai hta jan nna a ten galu hkam sha taw ai ni hpe tsun ga ai. N dai gawng kya ai lam hta makau grupyin kaw nna garan gying hka ai a majaw (shrn) mu ai ning mu ni a majaw shinggyim wuhpung wuhpawng hta a tsawm sha shang lawm lu ai lam n nga ai lam mung lawm nga ai.

Hkam jan lu ai lam- ngu ai gaw ladat langai, masha langai, (shrn) shinggyim wuhpung wuhpawng langai gaw mayak langai hpe aten dep tang du hkra hkap la lu ai, lu hparan ai, ninghkap lu ai hte bai gram lajang lu ai lam ni hpe tsun ai. Mayak hpe hparan hpareng lu ai hta n ga, ra kadawn ai hkrang masa hte magam bung li ni hpe makawp maga nna bai lu la ai lam mung lawm nga ai.

Shinggyim nau na magam hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm ai lam hte seng ai mayak ni hte pat shing dang lam ni san jep ai lam

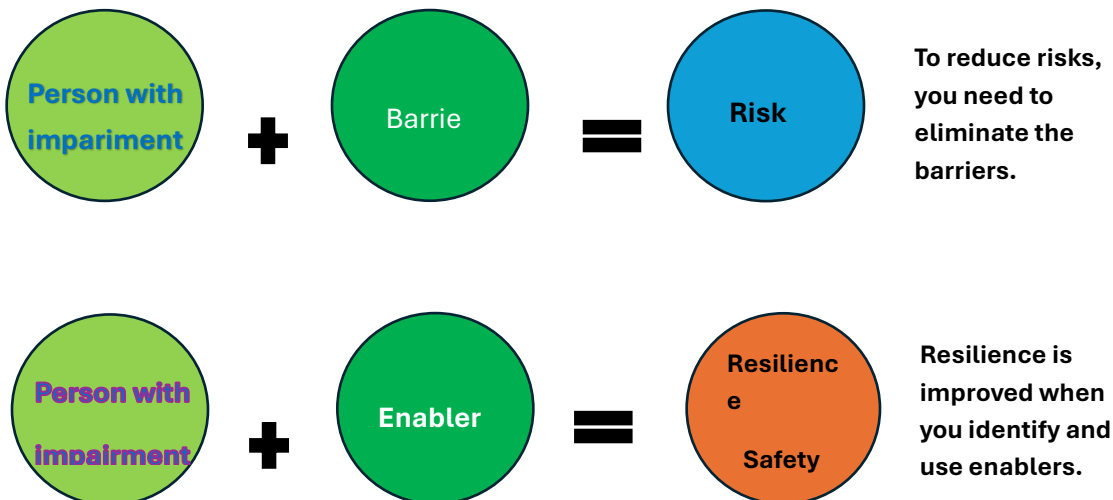
Mayak ni shayawm ai lam, hkam jan lu ai a tsam sharawt shatsaw lam hte grau makawp maga ai lam

Gaw ning ja ni gaw ding sang galaw ai (shrn) n dum shani shabyin dat ai shinggyim nau na magam hte seng ai **mayak ni** hpe hkrum sha chye nga ai. Gara masa hku byin wa ai mi raitim dai mayak ni gaw kaga tsin yam hkrum ai ni hta gaw ning ja ni hpe yak hkak ai lam grau byin shangun ai majaw ngam kau da ai lam de du shangun nga ai. **Htuk manu hkra lajang ya ai lam ni** (Enablers) – ga shadawn – dabang hta garum matum lajang ya ai lam, malu masha garan jaw ai shara de a loi a li sa lu hkra lajang ya ai lam, (shrn) madi shadaw ya ai arung arai ni lu la hkra lajang ya ai lam hpe jai lang let shanhte a **hkam jan lu ai atsam** hpe sharawt shatsaw mai nga ai. Mayak ni yawm let hkam jan lu ai a tsam jat wa ai lam gaw **makawp maga ya ai lam** grau lu la ai ngu hpe madi madun nga ai.

Mayak ni hpe hparan na matu nang hpa ni chye da ra a ta?

N dai daw hta gaw, shinggyim nau na mang hkang ni hta gaw ning ja ni hkrum sha nga ai pat shing dang lam ni hpe ntsa lam tsun mat wa na ga ai. Daw (11) kaw na (18) hta mayak mahkak lam ni hpe gaw daw hta hkan nna madun da saka ai. Hparan na lam ni hpe tam sagawn na hte tang du hkra shadawn lu na matu, dep hkap let yawng hkyawm lawm na matu n gun kya ai lam, dep hkap ai lam hte pat shing dang ai masa ni hpe chye na na matu grai a hkyak nga ai.

Diagram 3 | Barriers and enablers to inclusion of persons with disabilities in humanitarian action

Gaw ning ja ni gaw, shani shagu na sak hkrung lam hta (myit jasat, makau grup yin hte wuhpung wuhpawng a) pat shing dang lam ni hpe hkrum sha chye nga ai. Shinggyim nau na mang hkang ni gaw, dai pat shing dang ai lam ni hpe grau nna sawng shangun ai sha n ga, mayak nnan ni hpe mung shabyin lu ai majaw shinggyim nau na magam hta gaw ning ja ni a shang lawm lu ai lam, garum matum lu la ai lam hte makawp magam lu la ai lam ni hpe shayawm kau ya lu nga ai. Gaw ning ja re ai bung timung asak, num/la, htung hkying (shrn) ja gumhpraw lu lawm lam ni hta hkan nna hkrum kadup ai mayak ni shai chye ai lam hpe chye da na ahkyak nga ai. N gun yawm ai lam hte kaga garan gying hka ai hpan a myu myu langai hte langai matut manoi ai lam hte n san ai lam ni a majaw htingrim yawng lawm ai mayak ni hpe san jep lam (multi- criteria risk assessment) langai ra ai hku re.

Ding hku masha ni hte shinggyim kanawn mazum lam a lit

Ding hku masha ni hte shinggyim kanawn mazum lam ni gaw, gaw ning ja ni a shang lawm lam hpe hkum pat nga ai pat shing dang lam ni hpe jasan kau na (shrn) shayawm kau lu na matu ngun jaw ai ni hku nna bung li galaw lu ai. Lakawn ai nta masha ni gaw, shing du tawn hkrum nga ai gaw ning ja ni a matu hkyawm lawm ai lam hpe sharawt ya lu ai hte hkrat ang ai manu jahpu shayawm kau ya lu nga ai. Rai tim mung, nta masha ni nan mung gaw ning ja ni a matu mayak byin chye nga ai. Shinggyim nau na wuhpung wuhpawng ni gaw shante a magam hta gaw ning ja ni hpe madung tawn garum katau jaw ra ga ai.

Lawu de madun da ai charang lawk a pai maga de shinggyim wuhpung wuhpawng hta nga chye ai pat shing dang lam ni hpe madun da ai rai nna, hkra maga de gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm ai bai htang ai lam (diability-inclusive response) hpe ka da ga ai.

Charang lawk hta shiga ni yawng hpe bang da ai lam n rai ga ai. Daw (11) kaw na (18 hta mayak ni hte seng ai shiga ni hpe dam lada ai hku madun da ga ai.

(b) Shinggyim nau na magam ni hta byin chye ai myit jasat pat shing dang lam ni.

Gaw ning ja ni hpe pat hkum ai shinggyim hpawng a shut shai ai ning mu (shrn) lachyen lahka ai lam gaw sawn shut ai lam hpe byin shangun nga ai.

Pat shing dang lam hte shut shai ai ning mu ga shadawn ni	Htuk manu ai lam hte garum ya lu ai lam ga shadawn ni
Gaw ning ja yawng gaw hprawng na a tsam n nga ai majaw asak si sum mat ai.	Gaw ning ja n kau asak sum mat ai raitim law malawng gaw asak lawt lu nga ai. Asak lawt ai ni hta shanhte gaw shau ai wuhpung kaji langai sha re.
Gaw ning ja ni gaw garum matum ra ai tsinyam hkrum ai ni rai nga ai.	Gaw ning ja ni mung tsinyam hkrum ai kaga ni zawn sha garum matum ra ai re. Raitim, shanhte ni mung atsam nga ai, n sen nga ai, hte shinggyim nau na magam hta shang lawm lu nga ai.
Gaw ning ja ni yawng gaw hkam ja lam mang hkan ni nga ai majaw tsi gawn lajang na matu ra nga ai.	Gaw ning ja ni mung kaga ni zawn sha ra kadawn ai lam ni nga nna tsi tsi hkam la ra nga ai. Raitim, gaw ning ja yawng gaw tsi tsi hkam la n ra ai.
Hkam ja lam hte tsi gawn lajang lam ni gaw, gaw ning ja ni madung ra kadawn ai lam ni hpe jahpring shatsup ya ra nga ai- ga shadawn- leng rawng ai dung hkum hte kaga arung arai.	Shinggyim nau magam gun ni gaw garum matum arung arai ni hpe ladat amyu myu hku nna mai garum ya nga ai. Raitim, kaning re ai arung arai ni gaw gaw ning ja ni hpe mayak hta garum lu ai, shanhte a hkam jan lu ai lam hte a tsam hpe jat ya lu ai hpe chye ra nga ai.
Gaw ning ja ni gaw daw dan ai lam n lu galaw ai. Shanhte a akyu ara a matu malai daw dan ya ra nga ai.	Gaw ning ja ni gaw shanhte hte seng ang ai lam ni hta daw dan na ahkaw ahkan nga ai, hte law malawng gaw daw dan lam lu galaw nga ai. Myit sawn lam gawng kya ai ni hte myit ning ma lu ai gaw ning ja ni chyawm dawn dan lam hta garum matum ra chye nga ai.
Gaw ning ja ni gaw bungli n lu galaw ai majaw shinggyim nau na hpung ni shanhte hpe bungli n jaw ai.	Gaw ning ja ni gaw bungli galaw lu ai hte a hkyak ai shang lawm lam ni hpe mung galaw lu ai. Shahte a atsam hte myit lawm ai lam chye na

	matu myi man hkrum bawng ban na a hkyak nga ai.
Gaw ning ja ni gaw shanhte a makau nga masha ni hpe nga yak hkra galaw ai.	Ra kadawn ai lam hpe chye ai rai yang, gaw ning ja ni hpe gawn lajang ai lam gaw n yak nga ai. Shanhte hpe ma san ga. Dai sha n ga, kaga manu jahpu hkyem sa ai ladat ni mung grai nga ai. Shinggyim nau na hpung ni gaw garum ya ai lam ni hta gaw ning ja ni dep hkap lu na hte ra ai lam ni hpe jahpring ya na matu lit nga ai re.
Mare a htung hkying lam ni gaw, gaw ning ja ni hpe lachyen lahka ai lam a npawt ni byin chye nga ai. Htung hkying hte shinggyim wuhpung wuhpawng shabyin ai mayak ni hpe tam sagawn nna htung hkying hte n htan n shai ai hpran ladat ni hte hparan ra nga ai.	

(b) Shinggyim nau na magam a grupyin pat shing dang lam ni

Grupyin pat shing dang lam ni gaw n nan kaw nna nga taw nga ai. Raitim, shinggyim nau na mgam gun ni hte ginra masha ni kalang marang n dum shani dai pat shing dang lam ni hpe shabyin chye nga ai.

Pat shing dang lam ga shadawn ni	Garum ya lu ai ga shadawn ni
Mying jahpan ban ai shara hte gam jaw ai shara ni gaw grai tsan ai shara, bum tsaw, lai di lu na yak ai shara ni hta nga nna hkawm sa hkawm wa yak ai.	Mying jahpan bang ai shara hte gam jaw ai shara ni hpe yawng ni lu sa ai shara hta shara jahkrat da u. Ndai hku shara jahkrat na yak ai rai yang, dai tsan ai shara de n lu du ai dinghkrai hpe htaw wa htaw sa lam galaw ya u.
Malu masha htuk ni grai li ai majaw gaw ning ja ni n lu hpai ai.	Gaw ning ja ni a malu masha htuk ni lata ya na hte hpai ya na matu masha san da ya rit.
Shinggan pru shara ni gaw, leng rawng ai lahkum hte garum ya ai masha langai shang na matu shara grai kaji la ai.	Leng rawng ai lahkum lang ai ni dep hkap lu ai shinggan pru shara hkrang hte tau hkrau hkyen lajang lam ni galaw u.

Sum ni hte jahkring jahkra gan nga ai shara ni hta lakang ni hte gyip ai chying hka ni nga ai.	Leng rawng ai lahkum lang ai ni dep hkap lu ai jahkring jahkra nga shara hkrang hte tau hkrau hkyen lajang ai lam ni galaw u.
Hka lu la mai ai shara ni hta jai lang yak ai hka chyup rai (pump) ni nga ai.	Dep hkap lu ai hka chyup rai (pump) hte tau hkrau hkyen lajang lam ni galaw u. (dep hkap ai hkrang ni hkyen lajang da timung garum kahtau kahtap ra wa mai ai lam hpe dum ga.)
Bawng ban zuphpawng ni hta “du ai, shang ai, hkawm sa ai, jai lang ai” ngu ai npawt tara ni hte n bung pre ai, dep hkap na yak ai ginra ni hta zuphpawng galaw ai.	Bungli woi awn ai ni kaw nna bawng ban zuphpawng ni hpe dep hkap lu ai ginra hte shara ni hta galaw ra ai.
Shinggyim nau na garum matum hte seng ai shiga ni hpe lam yan hpan mi hte sha shalai ai. (ga shadawn- ga shaga ai hku na (shrn) laka sa ai hku na (shrn) n dau lai ka hku nna)	Shinggyim nau na garum matum hte seng ai shiga ni hpe lam yan law law hte shalai ya ai. (ga shaga ai hku nna, laka dip shapraw ai hku nna, lata hkrang hku nna (sign language) hti loi/ san ai ga hpan ni hte). Shiga ni dep hkap ra ai ni a matu garum ya na masha san da ya ai.
Shinggyim nau na magam tara htingrim ni, galaw sa ai ladat ni hte kaga a hkyak ai laika ni hpe loi ai, san ai ga hpan hku nna n lu la nga ai.	A hkyak ai laika ni yawng loi ai hte san ai ga hpan ni hku nna lu la na matu lajang ai.
Mare lawk kata bawng ban hpawng (wuhpung bawng ban hpawng, matsing hte hpaji jaw bawng ban hpawng ni) hpe hpan a myu myu hku n galaw lu ai. Dai bawng ban hpawng ni hta na lu ai hte seng nna (shrn) myit ning ma hte seng nna (shrn) myit sawn ai hte seng nna gawng kya ai gaw ning ja ni shang lawm lu na matu yak ai.	Mare lawk kata bawng ban hpawng (wuhpung bawng ban hpawng, matsing hte hpaji jaw bawng ban hpawng ni) hpe hpan a myu myu hku galaw nna na lu ai hte seng nna (shrn) myit ning ma hte seng nna (shrn) myit sawn ai hte seng nna gawng kya ai gaw ning ja ni hpe mung shang lawm lu shangun ai.

(c) Shinggyim nau na magam ni hta nga ai uhpung hte tara htingrim hte seng ai pat shing dang lam ni hte htuk manu shangun ai lam ni

Mungdan law law hta gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam hpe sharawt shatsaw, hpahkam hkam ai tara htingrim ni grai yawm ai (shrn) n nga ai.

Pat shing dang lam ga shadawn ni	Htuk manu shangun ai lam ga shadawn ni
Shinggyim nau na magam ni hte wuhpung ni hte seng ai tara htingrim hte tara masa ni gaw gaw ning ja ni hkyawm lawm lam hpe sharawt shatsaw ai hte hpahkam hkam ai lam nnga ai.	Asuya a tara htingrim ni gaw gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkum lam (CRPD) hta madun da ai hkyawm lawm masa hku nna madi shadaw ai. Ra a hkyak wa yang gaw, mung kan rap daw wuhpung ni, mung kan rap daw mung dan wuhpung ni hte mung kan rap daw shinggyim nau na hpung ni gaw mung kan rap daw gaw ning ja hkyawm lawm lam ladat (UNDIS) hpe hkan sa ai.
Bung li a matu gumhpraw (cash-for-work) masing ni hte kaga bung li mahkrum ni hta gaw ning ja ni a atsam hpe n myit ai sha bungli n hkap la ai.	Bung li a matu gumhpraw (cash-for-work) masing ni hte kaga bung li mahkrum ni hta gaw ning ja ni a atsam hpe myit let shahte galaw lu ai hta hkan nna garum ya ra ai. (dinghkrai garum matum jaw ai)
Hpaji shakat jawng lung da nna ningja hpring ai hkyen lajang ya ai ni hte kung kyang ai magam gun ni (ga shadawn sara/saranum hte tsi hpaji kung kyang ai ni) n nga ai.	Bungli shaga laika ni hta, hkyawm lawm lam hte gaw ning ja madung dat mahkrum madup nga ai ni hpe ka shalawm na matu myit ai. Bungli masing kaw magam gun ni yawng hkyawm lawm ai npawt nhpawng tara masa ni hte sharat shatsaw na matu ta tut ladat ni hpe sharin ya ai.
Hkyawm lawm lam gaw a lu madu wuhpung ni hta ra ai lam kaw n lawm ai.	OECD-DAC hte kaga a lu madu wuhpung ni gaw, gawng kya ai kum la hte gaw ning ja ni hpe madung da ai lam tang madun da ai. Mungkan rap daw wuhpung ni kaw nna gaw ning ja hte

	seng ai magam ni hpe mungkan rap daw gaw ning ja hkyawm lawm ladat (UNDIS) hte maren tang madun na lit nga ai.
Shinggyim nau na magam a bungli shaga laika hta “hkam ja lam nga ra ai” ngu ai lawm ai. Lama na gaw ning ja byin ai lam hpe hkam ja lam nnga ai ngu mu ai rai yang, gaw ning ja ni hpe n dai bungli hta n hkap la ai.	Bungli saw shaga lam tara ni gaw, gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam (CRPD) a kasi hpunda masat shadang ni hpe hkan sa nna, bungli shawk ai ni hpe bungli hta hkan nna shanhte a galaw lu ai a tsam hpe san jep na hte ra yang garum ya ra ai.
Mungdan madang tara masa ni hta, gaw ning ja ni kaw nna gumhpraw dum jahpan hpaw ai lam, gumhpraw hkoi la lu lam, hte wang htingra madu lu ai lam ni hpe pat hkum da ai. (shahte a gumhpraw garum lu la lam hpe pat da ai.)	Magam lam ni gaw asuya kaw nna, gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam (CRPD) hte maren hkyawm law lam nga ai tara masa ni jahkrat na matu a rau shang lawm ai. Bai nna, gumhpraw hte seng ai uhpung ni hte a rau gaw ning ja ni a gumhpraw dum jahpan hpaw ai lam hte seng ai tara nnan n jahkrat shi yang, tara rung kaw nna gumhpraw dum jahpan nnan hpaw na ahkang n jaw shi yang gumhpraw shim lum na hte tara masa hte maren lu la na matu mung lajang ya ai.
Gaw ning ja ni gaw tara masa hte seng nna galaw lu ai lam grai nlaw ai majaw shanhte hpe tara masa hku nna makawp maga ya ai lam, daw dan na ahkaw ahkang lu ai lam hte ning mu ni hpe wang lu wang lang tsun lu ai lam ni grai yawm shangun nga ai.	Asuya ni kaw nna, gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam (CRPD) hte maren hkyawm law lam nga ai tara masa ni hpe jahkrat ai. Shadut ai lam n nga ai sha, gaw ning ja ni a myit ra daw dan lu na matu garum ya na masha hte hkyen lajang ai lam ni nga ai. Shinggyim nau na wuhpung ni a tara ni hta galaw lu ai tara masa hta mahta ai pat shing dang lam ni hpe masat jahkrat da ai lam n galaw ai.

Shinggyim nau na magam hta, gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam tara ni n nga ai sha n ga, Gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam hte seng ai galaw ai lam ni hpe shadawn ai lit la lam mung n ga ai. Dai lam gaw, gaw ning ja ni hpe a tsawm sha garum ya na uhpung a htung hkying hpe pat shing dang ai.	Tara masa ni gaw, gaw ning ja ni hkawm lawm lu na lam hpe hpahkam hkam ya ai. Lit la ai ladat ni gaw, atsam rawt jat lam hpe shadawn ya ai. Mungkan rap daw gaw ning ja hkyawm lawm lam ladat (UNDIS) gaw shinggyim nau na wuhpung ni kaw nna hkyawm lawm lam tara masa ni hpe jahprat ai hta matsun madun la ai.
Shinggyim nau na magam shagrin ai lam hta gaw ning ja ni lit ang ai shara (Area of responsibility – AoR) n nga ai.	Gaw ning ja byin ai lam gaw makawp maga ai lam hte wuhpung ni a zuphpawng hta galoi mung bawng ban na matu masat da ai lam re. Gaw ning ja byin ai lam ai a bungli ni hpe lit la na masha langai langai hpe shatsam da da re ai.
Ra rawng lam hpe jep ai shaloi, gaw ning ja byin ai lam hpe garan san jep ai lam n nga ai. Dai lam gaw, gaw ning ja ni kaw nna pat shing dang lam ni hpe n lu shadawn na daram hkrum sha nga ai lam hpe chye na lu na lam kaw na pat hkum da ai.	Ra rawng lam hpe jep ai ten hta, gaw ning ja ni hpe madung dat let san jep ai. Shiga ni hpe mahkawng nna pat shing dang lam ni hpe a tsawm sha bai ding lik yu ai.

Hkyawm lawm ai galaw sa lam byin lu na matu ninggam grai ra nga ai. Gaw ning ja ni hta, ra kadawn ai lam grai nga ai majaw gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam (CRPD) hta, ningmu lakawng hku nna hkyen lajang na matu hpaji jaw da ai- (1) Dep hkap nna hkyawm lawm lam nga ai wuhpung wuhpawng hte galaw sa lam byin hkra hkyen lajang na matu hte (2) Gaw ning ja ni hkum nan shang lawm lu na matu lak san bawng ban ai lam ni lajang ya na matu ngu ai lam ni rai nga ai.

Madung hkyen lajang ya ai lam n nga ai ten hta, gaw ning ja ni hkyawm lawm lu na matu woi awn ai ni hku nna htuk manu ai nga shara ni lajang ya ra ai.

Htuk manu ai nga shara hkyen lajang ya ai lam nga n nga chye na matu galaw sa ga.

“Htuk manu ai nga shara lajang ya ai” ngu ai gaw Gaw ning ja ni shinggyim ahkaw ahkang hte wang lu wang lang hkawm sa lu ai ahkang ni n ra tim dut dang lam n nga ai sha kaga ni hte maren hkam sha lu na matu (shrn) hkan sa lu na matu ra ai, htuk manu ai hkyen lajang lam hte bawng ban ai lam ni hpe tsun ai.

Shinggyim nau na magam gun ai ni gaw, law malawng hte seng ai (shrn) wuhpung hte seng ai (structural solutions) hparan lam ni, hte ding hkrai a nga shara lajang ya ai lam ni maren mara gara hku galaw na lam sang lang dan na matu dep hkap lam hpe myit shalawm ra ai. Dep hkap lam grau lu hkra galaw mayu ai shinggyim nau na magam gun gaw n lu na tsang ni hpe hkan shatup ai. Dai tsang ni gaw- (1) san jep ai lam galaw ai (2) bai mai jahpring ya ai lam hpe myit ai (3) tam mari ai lam hte a hkyak ai laika ni hpe hkyen lajang ai (4) kun rai, jai lang na arung arai ni hpe mari ai (shrn) la ai (5) htuk manu ai a ten chyarang (shrn) lamang ni hte maren lata da ai kun rai (shrn) lajang ya ai lam ni jaw ai. Htuk manu ai hkyen lajang ya ai lam n nga ai gaw garan gying hka ai lam rai nna, shinggyim nau na magam gun ni hku nna tang shawn wa ai hparan ladat ni hpe madat ya ra nga ai.

Dep hkap let jai lang lu na matu hte ding hkrai a ra rawng ai lam ni hpe bawng ban jahpring shatsup ya na hte ngam tawn da hkrup ai hpe lajang ya ai lam

Lama na n pu na lam ni hte maren rai yang lamang langai (shrn) lajang ya ai lam langai hpe lu la ai	Lama na n pu na lam ni hte maren rai yang gaw htuk manu ai ginra lajang ya ai lam ni lu la ai.
Kalang ta hkrang shapraw mai ai.	Kalang ta mai lajang ya ai (garan gying hka ai lam n nga ai sha)
N tsa lam hparan ya ai.	Dinghkrai hparan ai.
Ra ai raitim, n ra ai raitim dep hkap lu ai.	Gaw ning ja ni ra ai shaloi hte n dep hkap lu ai shaloi lajang ya ai.
Mungkan lang hkrang hte seng ai ntsa lam masa ni hte lam madun ai.	Masha langai a ra kadawn lam ni hpe jahpring ya na matu shi hte rau hkrang shapraw let lak san galaw ya ai.
Dep hkap lam hte seng ai kasi ni hpring ai.	Shadawn shadang san jep lam hte hpring tsup ai.

Htuk manu ai nga shara hkyen lajang ya ai lam gaw lak san masha langai a lu lawm lam hpe jahpring ya ai re ai nna grau kaba ai akyu ni mung lu la chye nga ai. Ga shadawn- masha langai a matu shaw shada let

galaw ya ai lam hta kaga masha law law mung lu hkawm sa nga ai. Dai hte maren sha gumhpraw galai ladat galai kau ai lam, malu masha garan ya ai ladat galai kau ai lam (shrn) gaw ning ja bungli manang a matu bungli ni bai gram lajang ya ai shaloi mung mu lu nga ai. (laika bung jat 1 hpe yu u – htuk manu ai nga shara lajang ya ai lam)

Dep hkawp ai nga shara lajang ya ai lam ga shadawn langai hpe sha madun da ga ai. Dep hkawp lam galaw ladat ni hpe aten galu myit maju n lu jung ai ni a matu mai bawng ban, gram lajang ai, gumhpraw (cash) hpe hkawm sa hkawm wa hta jai gumhpraw hku lang ai shaloi yak hkak lam nga ai ni hpe ra ai lam ni jahpring ya lu na matu masat da ai ten hpe bai mai jat la nga ai.

Ahkaw ahkang hta mahta da ai ga si ga ngau ni

Gaw ning ja ni a matu jai lang ai ga si ga ngau ni gaw shanhte hpe shagrit kau lu ai zawn sharawt ya lu nga ai. Dai lam ni hpe chye na na matu npu de na ga si ga ngau ni hka ja yu u.

Gawng kya lam nga ai/ gawng kya lam- gaw ning ja ni gaw hkri tung kaw nna hkra machyi loi dik ai ni n re ai. Kaja nga yang, pat shing dang lam ni hte garum matum n lu ai lam ni gaw shahte hpe gawng kya shangun ai re. Ahkaw ahkang hte seng ai ga hpan ni gaw gawng kya lam ni hpe madang masat let jai lang ai. Ga shadawn- “gaw ning ja num kasha langai gaw gawn lajang ai nta masha ni hte tsan ai ten, hkum shan roi rip hkrum chye ai gawng kya lam nga ai (shrn) gaw ning ja la kasha gaw gaw ning ja nbyin ai la kasha ni hta grau nna dang sha hkrum ai gawng kya lam nga ai”.

Atsawm gawn lajang ai wa- a tsawm gawn lajang ai wa ngu ai gaw, ma, machyi masha, asak kaba ai ni (shrn) gaw ning ja langai ngai hpe aten tup gawn lajang ai masha (n ta masha/ gumhpraw nna garum ai masha) hpe ngu ai re. Ahkaw ahkang hpe mahta nna bungli galaw ai asak ram sai gaw ning ja ni hte ga shaga yang (ga shadawn- lak san garum masha, gaw ning ja shada garum ai lam, gatum ya ai masha) “madi shadaw ai/ garum ai” ngu ai ga si a malai “gawn lajang ai” ngu ai ga si hpe lang yang manu nga ai.

Madung ra kadawn ai lam- shinggyim masha ni a ra kadawn ai lam (ga shadawn- malu masha, nga shara, hkamja lam lajang yang ai lam dai zawn re ai ni) law ai gaw mungkan ting hta re ai. Gaw ning ja ni mung kaga masha ni zawn dai ni hpe ra nga ai. Gaw ning ja ni gaw shanhte a ra kadawn ai lam ni hpe jahpring shatsup na matu (n dep hkawp ai lam, matut mahkai lam, hkum hkrang san seng lam garum ai lam) ra kadawn chye nga ai. Ahkaw ahkang hpe mahta ai bungli galaw ai masha ni gaw “laksan ra kadawn ai lam (specific needs)” ngu ai ga si a malai “madung ra kadawn ai lam (specific requirement)” ngu ai ga si hpe jai lang ai. Hpa majaw nga yang, dai ga si gaw ahkaw ahkang hpe grau nna madung da ai majaw re ai.

Ga si ga ngau hte seng ai matut manoi myit da ra ai lam ni

- Masha hpe shawng tsun ai ga si ga ngau lang ga. (ga shadawn- “Disable person” Gaw ning ja byin ai masha a malai gaw ning ja “Person with Disability”, Blind Girl myi n mu ai/ myi jahten num kasha a malai myi n mu ai num kasha (Girl who is blind) (shrn) myi n gun n nga ai num kasha (Girl with vision impairment)
- Nkaja ai lachyum rawng ai tsun shaga lam ni hpe koi yen ga. Ga shadawn- tsinyam hkrum nga ai, tara hkam wa (defendant) “Machyi masha dung ding seng dung hkum lang ai wa (shrn) machyi masha dung ding seng dung hkum hte madi shadaw ai wa” a malai “machyi masha dung ding seng dung hkum jai lang ai wa” ngu nna tsun shaga ga.
- ‘Yu maya masha’ (shrn) ‘ayan masha’ a malai ‘gawng kya ai lam n nga ai masha’ ngu tsun shaga ga.
- Kadun dawg ga si lang ai lam ni ngalaw ga. Ga shadawn- gaw ning ja ma kaji ni a matu CWD (shrn) gaw ning ja ni a matu (PWD).
- Ra rawng gawng kya ai lam ni a matu lak san htuk manu ai ga si ga ngau ni hpe jai lang ga. Ga shadawn- hkum hkrang, myi, na, myit sawn lam hte myit hte seng ai gawng kya lam nga ai ni.

Daw (3) Hpa ni galaw ra na rai?- Bungli galaw sa wa na lam a ladat ni

Shinggyim nau na garum matum hta gaw ning ja ni kaga ni hte maren sha akyu hkam sha lu na matu hkyawm lawm lam madung dat ai bungli masa hte gaw ning ja ni hpe madung dat ai bungli masa pawng ai lahkawng brum ladat (Twin-Track Approach) ra ga ai.

Ninggam langai hku nna, shinggyim nau na magam bungli a tau hkyen lajanga ai lam, hkrang shapraw galaw sa wa ai lam, bai myit sawn ai lam ni yawng hta Gaw ning ja ni shang lawm lu hkra galaw ra ai. Ga shadawn-

- Shi ga ni hpe n gup ga hte, laika dip shapraw nna, kum la ga hpan, (shrn) hti loi/ chye na loi ai ga hpan ni hte shabra ra na.
- Shi ga shabra ai shara gaw gaw ning ja ni hte hpawn kaga ni yawng sa du na matu manu ai shara rai ra na.
- Shawa lang nam dum ni hta gaw ning ja ni jai lang lu na matu dan dawng ai kum la ni hte shakap masat da ra ai.

Ninggam lahkawng hku nna, shinggyim nau na magam ni gaw, gaw ning ja ni hpe madung tawn nna shanhthe hta ra ai lam ni hpe jahpring shatsup ya ra nga ai. Ga shadawn-

- Garum matum rung rai ni tau hkra hkyen lajang da ra ai.
- Garum matum ni hpe hkam la lu na matu gaw ning ja ni hpe htaw wa htaw sa hta (gumhpraw) garum ai lam galaw ra ai.
- Gam jaw gam ya ai shara de ndu lu ai gaw ning ja ni hpe lu sha hte kaga rung rai ni shalai ya ai lam galaw ra ai.

Lahkawng brum ladat gaw shinggyim nau na magam bung li hta gaw ning ja ni hkyawm lawm lu na matu grai a hkyak ai. Shara shagu de na seng ang ai ni mung lahkawng brum ladat hpe jai lang gying ai.

Hkan shatup ra ai lawng lam ni

Shinggyim nau na magam ni yawng hta gaw ning ja ni hkyawm lawm lu na matu hkan sa shatup ra ai lam ni nga ai. Daw sang shagu de na magam gun ni yawng n dai lawng lam ni hpe hkan sa shatup ra ga ai.

Lawu de madun da ai 'hkan sa shatup ra ai lawng lam' (4) hpe daw sang shagu tinang a lit hpe hti ai shaloi, (shrn) jai lang ai shaloi galoi mung myit shalawm ra ai.

Lachyum rawng ai shang lawm lam hpe n gun jaw na

Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam (CRPD) hta gaw ning ja ni hta daw dan na ahkang nga ai lam madun da ai. Dai majaw shanhte hpe hkra machyi shangun ai shinggyim nau na magam a daw dan lam ni hta shang lawm na lit nga ai.

Dai ahkaw ahkang lu ai a majaw mung, nyan hpaji hte a tsam nga ai majaw mung, gaw ning ja ni gaw shinggyim nau na magam hta ahkyak ai magam gun ni (shrn) garum kahtau jaw lu ai ni rai nga ai.

Madung galaw sa ra ai lam ni

- Shinggyim nau na magam bungli masing ni yawng a san jep lam, hkyen lajang lam, hkrang soi ai lam, hkrang shapraw galaw sa wa ai lam, bai myit sawn ai lam ni hta gaw ning ja ni shang lawm lu hkra galaw ra na.
- Ta gut magam bungli galaw sa wa lam, hte mare hkan bawng ban jahkrup lam ni, hte shinggyim nau na wuhpung a bungli tsang shagu hta gaw ning ja ni hpe bungli shatsam da ra na.
- Ginra nga gaw ning ja ni hte hkrum shaga ai lam a ladat hkyen lajang ai lam hta gaw ning ja wuhpung (OPDs) a matsun hte hpaji jaw ai lam hkan shatup ra na.

Mayak ni hpe yen seng kau ga

Pat shing lam/ mayak ni nga ding yang gaw shang lawm lam hte hkyawm lawm lam lu la na n rai nga ai. Dai lam ni hpe hparan na matu myit masa, makau grupyin hte wuhpung wuhpawng hte seng ai pat shing dang lam ni hpe jasan kau na ahkyak nga ai.

Madung galaw ra ai lam ni

- Gaw ning ja ni shinggyim nau na magam hte hkyen lajang ya ai lam ni hpe dep hkap lu na matu (shrn) shang lawm lu na matu pat shing dang nga ai myit masa, makau grupyin hte wuhpung wuhpawng hte seng ai pat shing dang lam ni sawk shapraw u.
- Gaw ning ja ni garum matum hpe lu la na matu hte a tsawm shang lawm lu na matu mayak ni jasan ya ai lam hte htuk manu ai lam ni hpe lajang ya ra ai.

Gaw ning ja ni hpe n gun jaw ga- shanhte a atsam hpe shatsaw lu hkra garum ga

Gaw ning ja wuhpung ni (OPDs) hte shinggyim nau na magam gun ni hku nna gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte atsam hte seng ai lam ni hpe tau hkra chye da ra ai. Dai hpang, gaw ning ja ni hte a rau bungli galaw let atsam ni hpe garan gachyan ra ai. Dai hku galaw ai lam gaw, gaw ning ja ni shinggyim nau na magam a garum matum hte makawp maga ya ai lam hta shadang hpring shang lawm lu na matu gaw ning ja hte gaw ning ja wuhpung a pawng hpawm shakut ai lam hpe sharawt ya lu nga ai.

A tsam sharawt ai lam hpe hkrang a myu myu hte mai galaw ai. Ga shadawn- machye machyang shatsaw ai lam, hpaji shakat jawng hte sharin na lam ni jahpra ai lam, magam gun ni hpe matsun madun lam madun ai lam ni, hpaji shakat jawng hta jai lang na arung arai ni (shachyen ya ai lam hte sharin ladat) gram lajang ai lam, tatut galaw sa mat na shinggyim wuhpung gin shalat ai lam, mahkrum madup la nna grau kaja ai ta tut ladat ni hpe tam ai lam, gaw ning ja hte seng nna chye chyang ai ni hte jak hpaji garum matum ni hte hpaji jaw ai lam ni kaw nna atsam mai sharawt la ai.

Madung galaw ra ai lam ni

- Shinggyim nau na magam hte seng ai shara na gaw ning ja ni hte gaw ning ja wuhpung (OPDs) a galaw lu ai a tsam jat wa hkra madung galaw ra ai. Shanhte hku nna shinggyim nau na garum matum hte makawp maga lam hta jai lang na machye machyang, galaw lu ai lam hte woi awn lu ai a tsam ni hpe sharin ya ra ai.
- Shinggyim nau na magam gun ni a galaw lu ai a tsam jat wa hkra galaw ra ai. Gaw ning ja ni dep hkap ai, hkyawm lawm ai shinggyim nau na magam bungli masing ni hkyen lajang ai hte hkrang shapraw lu na matu garum ra ai. Gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam a pat shing dang ai lam ni hpe yen seng kau na matu ta taut mai jai lang ai ladat ni hte masa lam ni hpe chye na lu na matu garum ra ai.

Hkyawm lawm lam hpe maram masam na hte shiga ni hpe garan ging hka ga

Hkyawm lawm lam hpe maram masam lu na matu pat shing dang lam hte gaw ning ja ni a ra rawng ai lam hte seng ai shiga grai a hkyak ai. Shinggyim nau na magam hta, gaw ning ja ni hte seng ai shiga gaw shinggyim nau na magam tau hkra hkyen lajang ai lam, hkrang shapraw ai lam hte maram masam lam ni hta gaw ning ja ni shang lawm lu na matu grai a hkyak nga ai. Gaw ning ja ni hkrum sha nga ai mayak hte pat shing dang lam hte seng ai jahpan hte shiga ni hpe san jep gying ai. Dai san jep ai lam gaw, shinggyim nau na magam hta hkyawm lawm lam lu na matu pat shing dang nga ai mayak ni hpe grau chye na n na, htuk manu ai ladat ni hpe tam mu let hkyawm lawm lam sharawt shatsaw lu na matu rai nga ai.

Madung galaw ra ai lam ni

- Jahpan ni n lu shi ai ten shinggyim nau na magam gun hte OPDs ni hku nna asak, num/la hte seng ai jahpan ni hpe shinggyim nau na magam hta madun da ai ladat ni hte jahpan hta da ra nga ai.
- Gaw ning ja jahpan hpe maren mara hkyawm lawm lu na lam, hkyawm lawm ai bungli matsing jahkrat ai lam, hkrang shapraw na matu tau hkrau hkyen lajang lam ni hta jai lang ga. Lawng lam ninggam shagu hta gaw ning ja ni shang lawm lu ra ai.
- Gaw ning ja hte seng ai jahpan ni hpe num/la, a sak hte garan gying hka ai gaw masat kum la tam shapraw na mai byin n htawm, shinggyim nau na magam tsang shagu hta gaw ning ja ni shang lawm ai lam hpe san jep ai hta mung dai masat kum la ni hpe mai jai lang nga ai.

Jahpan hte shiga hparan hpareng da ai daw hpe mung yu ga.

Daw (4) Jahpan hte shiga ni hpe hpa ran ai lam

Shachyen ai lam: Hpa majaw Gaw Ning Ja hte seng ai jahpan ra a ta?

Shingyim nau na garum ningtum magam bungli matsing galaw ai hta conflict lahpran nga taw ai Gaw Ning Ja ni a ra ai lam hpe priority galaw ra ai hpe chye na hta ran ga ai. Dai zawn chye na lu na matu gaw (1) Gaw Ning Ja masha jahpan (2) Gaw Ning Ja ni hkrum taw ai mayak mang hkang ni hpe sawk sagawn ai (3) Gaw Ning Ja ni hku na shingyim nau na garum ning tum hpe hkam la lu matu pat shing dang da ai lam ni hpe sawk shapraw ai (4) Shingyim nau na garum ningtum lam hta Gaw Ning Ja ni a lam hte atsam ni hpe grau chye na wa hkra rai nga ai.

Gaw Ning Ja ni a lam hpe n pawt hkri dun chye na lu na matu gaw shanhte hte seng ai jahpan lam ni ahkyak nga ai. Grau n na me gaw lawu na hte seng ai jahpan (data) ni ra ai.

- (1) Gaw Ning Ja dinghkrai hte shanhte a dum n ta mash ani a masa lam hpe yu n na shawng garum ningtum lam hpe galaw lu na lam.
- (2) Gaw Ning Ja masha jahpan yawng hpe chye lu hkra galaw na. (effected) byin ai shara. N dai hku masha jahpan chye ai marang e shanhte a garum ningtum ra ai lam hpe tup hkrak chye lu n htawm jasup ya lu na rai nga ai.
- (3) Conflict byin ai hta Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai myit hkam sha ai, malu masha, hkam kaja lam, kan bau bungli, makap maga lam hte ahkay ai lam ni hpe chye lu na matu hte byin hkum wa na mayak lam ni hpe sha yawn let Gaw Ning Ja ni atsam ni hpe gaw sharawt shatsaw ya lu na.
- (4) Gaw Ning Ja ni a ningmu ni hpe chye na lam. Shiga jahpan ni n nga ai sha shingyim nau na garum lam hpe (AAP) hku n na n lu lit la na re.
- (5) Gaw Ning Ja wuhpung ni (OPDs) ni a galaw ai lam ni atsam resources ni hpe mahkawng (map) galaw na hte dai shiga mahkawng da ai hpe arau sha magam bungli ni hpe jawm galaw sa lu na.
- (6) Gaw Ning Ja ni hku n na garum ningtum lam ni hpe kade ram hkam la lu ai hte garum ningtum lam ni hpe n hkam la lu hkra pat shingdang shangun ai lam ni rai nga ai Gaw Ning Ja ni hpe yu mu ai myit masa, building shara pru shang n ma nu ai, matut mahkai lam n dai zawn re lam ni hpe n la kau ai rai yang gaw ning ja ni shang lawm lu na rai nga ai. Gaw Ning Ja ni hte seng ai ning mu jahpaw wun kat jaw ai lam hku n na shiga ni hpe lu la mai nga ai.
- (7) Tatut masa (evidence) hta madung da na myit sharawt matsing lam ni grau tang du wa hkra.

Mung up hkang ai asuya hku n na Mungkan rap daw madang Gaw Ning Ja hte seng ai ahkaw ahkang masat lam hpe tsen htu da ai hta Gaw Ning Ja jahpan lam ni hte seng ai hpe shinggyin mahkawng na lit nga ai.

Dai ahkaw ahkang masat gaw da ai tara (13) hta rawng ai hte maren mung dan up hkang asuya hta lit nga n htawm hkan shatup galaw sa wa na hte lit magam bungli ni hpe hkrang shapraw galaw sa wa na lam ni hpe matsun da ai hku re.

Ga ning re hpan jahpan lam ni ra nga a ta?

Shinggyim nau garum ningtum wuhpung ni hku n na ganing re ai jahpan hpan hte gara hku hta la na ngu hpe daw dan let hta shingyin na hku re.

Quantitative data (tsawn hti lu ai ladat)	• Gaw Ning Ja jahpan hta la masat na hte tsawn shapraw lu na lam (jahpan hta la ai, htinggaw jahpan hta mahta na n htawm ga shadawn) • Nga shara masat masa galaw ai (accessible and inaccessible facilities) • Ra ai lam hta hkan n htawm ga shadawn marai kade gaw lu sha ra gadawn nga ai. • Hkan zing yu lajang ai lam (kan bau magam bungli lam ni hta shang hkam la lu ai lam nga n nga) • Makawp maga lam ni hte seng na yu lajang lam (Ga shadawn Gaw Ning ja ni hku na shingyim ahkaw ahkang hte seng na roi rip lachyen lahka hkrum ai lam)
Qualitative data (information that is descriptive) may be used.	• Gaw Ning Ja a ning mu ni hpe madung dat n htawm shingdaw ai lam galaw ai. Ga shadawn shanhte a masa lam hte tsun dan ai lam kaw na chye lu ai lam. • Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai mayak lam ni hte dingbai dingna hkrum taw ai lam ni grau na chye n awa lu na matu. (Ga shadawn dinghkrai san hta galaw ai hku n na hte grup hku jawm jahta ai hku n na chye lu ai.

	• Gaw Ning Ja ni hkrum ai lam hpe hparan lam tam lu na matu bai tsawn dinglik yu ai lam. • Shim lum makap maga lam hpe sagawn yu lajang ai lam. (Ga Shadawn shingyim ahkawng ahkang tawt lai hkrum ai zawn re ai hta Gaw Ning Ja ni hpe dinghkrai san laman galaw ai lam. • Shingyim nau garum ning tum magam bungli shachyen ai ni a Gaw Ning Ja hte seng ai ning mu ni hpe grau chye lu na matu. (ga shadawn jep sagawn ai hta la ai, san htai galaw ai) • Gaw Ning Ja Wuhpung ni a galaw ai magam bungli ni hpe jahpan galaw ai. (ga shadawn gara ten, gara kaw, kadai ni a matu, hpa baw ni galaw ai) hte seng n na jahpan shiga ni hpe hta shingyin da ai lam.
--	--

Gaw Ning Ja hpan ni hta hkan n na jahpan ni hpe garan gying hka ai ladat lam ni

Crisis byin wa ai hta Gaw Ning Ja n bung hkat ai hpan ni hta hkrum hkra ai mayak lam ni hte garum gahtau ni hpe dep hkap hkam la lu na matu gaw Gaw Ning ja hpan shagu hta hkan n htawm jahpan ni hpe garan na matu ahkayk nga ai. Jahpan hta ai madung ladat rai nga ai num/la garan ai hta sha n ga Gaw Ning Ja hpan n bung ai lam hpe mung bai kahtap garan hta la ra ai hku re.

Gaw Ning ja jahpan hta la na rai yang Washington Group Question Sets hte mung kan hkam ja lam dap wuhpung World Health Organization's Disability Assessment Schedule ni hpe jai lang let jai lang mai nga ai. Washington Group Question Sets ladat gaw garan gying hka ai lam n nga ai sha jahpan hpe hta la lu n htawm yup tung jahpan hta la ai zawn hkan jai lang yang jagumhpraw law hkra hkrat ai lam n nga sha hta la lu nga ai. N dai lam hpe hpung jat laika 2 hta wa yu la mai nga ai.

N dai ladat hpe gaw hkam kaja lam shing n rai ana zingli hte seng n na jahpan hta la ai zawn re hkan n mai jai lang ai hpe chye na dara ai hku re. Matut n na mung gaw ning ja ni hkrum ai mayak pat shing dang ai lam ni hpe sagawn ai lam n nga ai sha mung hta ai lam hta mung n mai jai lang ai.

Gaw Ning Ja ni hte seng ai jahpan (data) ni hpe hta ai la na hta ahkyak ai lam ni ni

Shingyim nau na garum magam bungli ni hta langai hkrai hta jahpan ni hpe hta la na lam ahkyak nga ai. Langai hkrai hta lawu na lam ni hte maren galaw sa ra ai hku re.

1. Ra ahkyak ai shiga jahpan hpe masat masa galaw ai.

Ga san ni gaw hpa baw rai ai hte ganing re ai lam hpe daw dan ra ai lam ni gaw hpa baw ni rai nga ai. Hpa majaw Gaw Ning Ja ni hte seng ai jahpan hpa majaw hta shinggyin ra ai ngu hpe chyena da ra ai. Yaw shada lam hku n na crisis a majaw byin hkrum ai lam hpe chye na let gaw ning ja ni hkrum hkra ai mayak lam ni hpe sawk sagawn sa wa ai lam ni rai nga ai. Jahpan (data) hta ai a yaw shada lam gaw ganing re lam hpan ni hpe hta ra na ngu hpe masat ya ai hku re.

2. Gaw Ning Ja ni hte seng ai (nga da chyalu jahpan) ni hpe bai dinglung masat na

Madung gasan ni hpe san na matu ganing re ai shiga (information) ni ra ai. Madung hku n na gaw nga da ngut sai ni shiga ni hta mahta na hpang mai nga ai.

- Mung dan up hkan asuya ni, Mung kan rap daw wuhpung ni, mung kan shadang galaw da ngut sai sumtang laika ni hte Gaw Ning Ja wuhpung ni a shale da ai ni hta na tara shang jai lang asung jashawn mahta la mai nga ai. (n dai lam hte seng n na annex 3 hta wa yu la mai nga ai)
- Rai tim mung ahkyak ai lam gawd ai shiga (information) ni gaw Gaw Ning Ja hte seng n na tang du hkra hta da ai sumtang laika rai n rai hpe mung sadi ra ai hku re. Dai majaw dai hpe jai lang mahta na rai yang shawng n nan hkum tsup n hkum tsup ai hpe ding lun yu ra nga ai. (ndai lam ni hpe annex 4 hta wa yu mai nga ai)
- Nga da sai ngut jahpan (data) ni mung a ten ladaw langai hta hkan n htawm galai shai mai nga ai. Grau n na me shingyim nau na garum ai lam ni gaw crisis byin ai a majaw masha ni tinang a shara hpe kau da n htawm htawt hkawm ra ai a majaw galai shai lu nga ai. Garum lum ai ladat shai mat ai majaw grau n na me pat shing dang ai lam n nan ni mung byin pru wa ai hte ning ma (cause injuries) machyi hkrum ai lam, myit ning sin sin ai hte gaw ning ja shadang grau law htam wa chye nga ai.

3. Ra ai shiga jahpring ai (information gaps)

- Gaw Ning Ja ni hte mahkri shawn ai ga san ni hpe shalawm n htawm dinglung sagawn san jep ai lu ai ladat ni hpe shalawm ra ai.

- Masa lam htuk manu ai rai yang Gaw Ning Ja ni hte seng ai lam ni hpe lak san jahpan(data) ni hpe hta shinggyin ai lam ni hpe galaw ra ai. Lak san hta shinggyin jahpan gaw gaw ning ja ni a mayak lam n dep hkap ai lam ni hpe mu chye shangun nga ai hta akyu jaw nga ai.
- Jat n na lu la ai jahpan (data) gaw grau n na mang hkan ma yak ni hpe hparan lu ai. Gaw Ning Ja wuhpung ni shanglawm lam mung grai ahkayk nga ai.
- Ding hkrai masha langai hpra shiga (data) ni hpe makawp maga lam gaw ahkayk nga ai. Shanhte a mabyin lam (sh) n htuk manu ai lam ni hkang zing lam hpe sadi let zing ra ai. Dai lam ni hte seng n htawm n dai kaw wa yu nga ai. (Professional Standards for Protection Work.)
- Gu ji gu yang lam madun matsun lam hte seng n na san jep ai daw hta wa ra ai nga ai.

Jahpan (data) hta la ai lam ni hta awng dawm myit hkrum lam a ahkayk ai lam

Masha shagu hta tinang hte seng ai lam ni hpe jahpan (data) hta lam ai ni hpe gara hku jai lang sa wa ngu ai lam hpe chye na da na hte daw dan na ahkang nga ai. Dinghkrai lam ni hpe jahpan(data) hta la mat wa ai shaloi hta lu ai jahpan (data) ni hpe gara hku jai lang na hpa majaw hta la ra ai ngu hte jahpan(data) ni hpe atsawm zing shinggyin da ngu hpe gam daka jaw ra ai hku re.

Jahpan (data) hta la ai hpe Gaw Ning Ja ni hku n na myit hkrum let ahkang jaw lu hkra gara hku jai lang sa wa na hku hpe ladat hpan hkum hkra tsang lang dan ra ai. Tsang lang dan ai lam hte myit hkrum ahkang jaw lu hkra a ten jan jaw ai lam ni galaw ra ai. Gaw Ning Ja n kau mi a myit hkrum ahkang jaw lu la na matu shanhte kam hpa ai masha ni kaw na garum hpyi mai ai.

Jahpan(data) hte shiga (information) ni hpe hkang zing makawp maga ra ai. Ga shadawn- kadai tsun ai ngu hpe shadan dawn yang dai wa hpe mani asawng jahpoi ai shing n rai sat hkrum ai lam ni byin hkrum chye wa nga ai.

Shingyim nau na garum ningtum magam lam shagu hta Gaw Ning Ja ni a jahpan (data) lam ni

Hkyen lajang lam

Gaw Ning Ja hte seng ai n na ngang kang ai shiga(information) ni hpe crisis n byin shi ai ten kaw na tau hkrau hta shinggyin da ai lam gaw grai ahkayk ai lam langai rai nga ai. Annex 3 hta jahpan (data) hte seng n na tang madun ai. Nga da chyalu data ngu ai gaw lawu de na malawm ni hpe tsun ai hku re.

- Mung up hkang Asuya ni kaw na jahpan- Ga shadawn hkam ja lam (sh) hpan ji masa hpareng lam ladat (data system) n dai zawn re nga da chyalu jahpan ni hpe crisis byin ngut mat ai hpang jai lang

yang masa lam ni shai mat ai a majaw crisis hkrum sha ai masha ni a garum ra ai lam ni hpe n mai mahta nga ai hpe sadi ra ai.

- Mung kan shadang shing daw jai lang lu ai hting gaw jahpan hta ai – ga shadawn comparable household surveys, such as Multiple Indicator Cluster Surveys (MICS) and Demographic and Health Surveys (DHS) ladat.
- Gaw Ning Ja jahpan (data) hte yup tung jahpan (sh) mung shadang gaw ning jan nga ai hting gaw jahpan ni pawng hta ai mare, myo, tsang hte tsang.
- Gaw Ning Ja Wuhpung (OPDs) (sh) seng ai daw langai hkrai hta asuya n re ai wuhpung (NGOs) ni a sum tang laika ni hta na jahpan (data)

Mahkyen lamang lam ni hta shiga jahpan (data) hta la na hte seng n na bai jat la na lam ni kaw lawu na lam ni mung jat mai nga ai.

- Ginra hta hkan n na Gaw Ning Ja wuhpung (OPDs) hte tahkrang matut mahkai ga ginglen ya na lam hte mung dan shadang service jaw ai hpe jahpan galaw ai lam.
- Service jaw ai shara hku jai lang mai ai sha ra ni hpe jahpan ni hpe hta shingyin da na. Mungkan rap daw shinggyim na garum hpung (OCHA) a galaw shachyen magam bungli hte jahpan (COD) hte matut mahkai ra ai.
- Gaw Ning Ja ni hte seng ai lam ni hpe jahpan hta shinggying ai lam hta jai lang na ladat ni hpe staff (sh) rau jawm galaw ai ni hpe sharin da ra ai. Jahpan (data) hta la na matu Gaw Ning Ja wuhpung (OPDs) ginra nga masah ni hpe sharin ra ai.
- Gaw Ning Ja hte seng ai jahpan (data) hta la na ladat lam ni hpe gin ra nga masha ni hte hpyen koi yen wu hpung ni jai lang ai ga hku n na ga gale ra ai lam ni galaw sa ra ai.

Ra ai lam ni hpe san jep ding lik ai lam (Needs assessment and analysis)

Tup hkrak ngang grin ai jahpan nga da tim mung gaw ning ja the seng ai lam ni gaw ra rawng ai lam ni naw nga ai lam hpe chye da mai nga hta sha n ga shing daw n mai ai lam ni mung byin chye nga ai. Gaw Ning Ja ngu ai lachyum hpe chye na hkam la ai lam n bung ai a majaw chye na shut ai a majaw tang du ai lam n nga sumtang ni, Gaw Ning Ja hpan garan gyin hka ai lam ni hta mung shadawn shadang n bung ai lam ni a majaw (shrn) prat n dep lam ni a majaw nga da nga da chyalu jahpan (data) hpe myit tsang ai lam ni ma byin chye nga ai. (N dai lam hte seng n na hpung jat laika 4 hta wa yu mai nga ai)

Multi-Sector Needs Assessments (MSNA) analyze ladat hku na masha law law a ra ai lam ni san jep ai lam hta Gaw Ning Ja ni hte shanhte a n ta masha ni hpe hkra wa sha shangun ai lam ni (sawng shadang) hpe

ma sha lam shadawn ra nga ai. N ta htinggaw jahpan hta la ai shaloi Gaw Ning Ja hte seng ai hpa ma MSNA hta shalawm ra ai. Dai hku shalawm hta la ai hku n na Gaw Ning Ja hpan yawng hpe garan gyin hka lu mai ai hku re. Tup hkrak jahpan n nga da ai masa ni hta disaster hkrum ai 15 % shadang hta Gaw Ning Ja nga ai ngu hpe sawn la mai nga ai. N dai hku masat da sai re majaw dai 15% shadang a matu garum ning tum lam ni hpe ma yu hkyen lajang ra ai. (ga shadawn service jaw ai yawng hte hta 15% hpe hkam la lu hkra)

Need assessment hta ai yawng lawm hkra (inclusive) dinghkrai hta la ai ladat (KII) hte wuhpung (FGDs) ladat hte hta shingyin ra ai.

Wuhpung (assessment focus group) hku n na hta la ai a yaw shada lam	• Num/la, ram kaji num/la ni a n bung ai mahkrum madup ni hpe chye n alu na hte masha yawng a myit tsang lam ni hpe ma chye na lu ai hta sha n ga Gaw Ning Ja ni a mayak lam ni hpe chyena lu na matu rai nga ai. • Shingying wuhpung kata na Gaw Ning Ja ni a lam ni hpe chyena na hte kade ram wuhpung wuhpawng hta garum madi shadaw nga ai hpe sang lang dan na matu. • Lai wa sai ten hta a kajawng sha byin wa ai lam ni hta Gaw Ning Ja ni gara hku hkrum hkra wa ai , ga ning re ladat ni hte lam tam tawt lai hkra galaw wan gut hpe sawk sagawn ai lam galaw na.
Wuhpung (group) hku bawng ban sa na hta masha lata ai lam	• Yawng a matu shinggrup di tsun ya lu ai wa hpe masat la na • Lachyum rawng ai bawng ban ai lam rai lu na matu shingdu masa n bung hkat ai Gaw Ning ja ni hpe lata san na. lata mat wa ai shaloi num/la gaw ning ja hpan n bung hkat ai hku na lata na. • Wuhpung (group) bawng ban sa ai hta n lu lawm ai ni hpe gaw laksan bawng ban na matu saw shaga ai lam galaw na.

Mahkyen galaw sa ai lam	• Ginra masa lam hta hkan n na Gaw Ning Ja wuhpung (OPDs) hte gaw ning ja ni a matu htuk manu ai hku nna gaw law na. • Lamang ni hpe lit la sa wa na ni hpe ganing re ladat ni hte matut mahkai sa wa ra ai ngu ladat hpe sharin wunkat galaw na. • Shara lata ai hta Gaw Ning Ja ni a matu manu ai shara hpe la ta n htawm shanhte a matu shim lum ai shara ma byin rai ra ai.
-------------------------	---

Mahkyen ra ai lam ni hpe hkyen lajang ai lam hta Gaw Ning Ja hpan garan ai hta sha n ga Gaw Ning Ja hte seng ai shiga lam ni hpe ma gumhpawn mai nga ai. Ga san san ai hta lawu de lam ni hpe mung myit shalawm ra nga ai.

- Gaw Ning Ja ni malawng lak san garan gying hka hkrum ai lam ni (shrn) madung dat mazut hkrum sha ai lam byin hkrum ai kun?
- Garum ning tum hkam la ai hta Gaw Ning Ja ni hku n na ganing re ai dut dang shing dang ai lam ni hkrum hkra ai kun?
- Gaw Ning Ja ni hpe matut mahkai ai hta dep hkup loi ai matut mahkai ladat lam ni gaw hpa baw ni rai ta?
- Gaw Ning Ja ni a matu lak san garum ai lam ni rai nga ai Htu leng(wheelchair), na na lu hkra garum ai ai jak) lam ni hpe garum jaw ai lam nga ai kun / n nga ai kun?
- Crisis byin ai shara hta na masha wuhpung ni hku n na Gaw Ning Ja ni hpe mu ai ning mu masa(tatut) gara hku mu ai ngu hte Gaw Ning Ja ni hpe hkra machyi shangun ai ning mu lam ni gaw hpa ni rai nga a ta?

N dai lahta na ga san lam ni hpe ra ai hta hkan n htawm bai shachyaw la mai nga ai. Ta tut shingyim nau na bungli ga law taw ai ni ma jai lang mai ai.

Lu hta la ai mahtai ni gaw Gaw Ning ja lam ni hpe chye na da ai masa ning mu hta sha n ga Gaw Ning ja ni hte seng ang ai magam bungli ni hta mung jai lang na matu akyu rawng nga ai.

Hkyen lajang lam (strategic planning)

Yawng shanglawm lu ai (inclusive response) lam byin lu na matu gaw Gaw Ning ja hte seng ai lam (information) nga da na matu gaw ahkayk ai lam langai rai nga ai ga shadawn;

- N bung ai Gaw Ning Ja jahpan garan gyin hka jahpan nga da ai a marang e Gaw Ning Ja ni a lu na sha na (sh) mazut hkrum ai lam, amyat htuk ai lam, n re ai hku n na jai lang hkrum ai lam (sh) kaga mayak lam ni gade ram matut taw ai hpe asan sha mu mada shangun nga ai. N dai lam ni hku n na gara lam hpe madung tawn sa ra ai ngu hpe chye shangun nga ai.
- Jahpan (Disaggregated data) a marang e Gaw Ning Ja ni garum ai lam hpe dep hkap lam n nga ai hpe chye lu n na dep hkap ai lam n lu hkra pat shing dang da ai lam ni hpe bai gram sa wa ai lam hpe mung ga law lu ai. Bai gram lajang ai lam galaw lu na matu ding lung yu n na galaw mai nga ai.
- Gaw Ning Ja ni a ning mu hte hkam la ai lam ni gaw garum ningtum wuhpung ni magam bungli mahkyen hte shachyen galaw sa wa ai hta madi shadaw nga ai.
- Hkrum hkra ai (crisis) masha ni hta na Gaw Ning Ja jahpan lu da ai lam n nga ai rai yang 15% shadang a matu hkyen lajang hpe seng ang ai magam dap shagu hta sawn shalawm ai da ai lam gaw akyu rawng nga ai.

Rudi ruhpanng htawt sit ai lam (resource mobilization)

Gaw Ning Ja hte seng ai lam (data) ni gaw Gaw Ning Ja ni hta hkrum hkra ai crisis, shanhte a dinghku n ta masha ni hkrum hkra ai mayak lam ni hpe madung dat ai marang e garum lam ni hta hkrat ang ai manu jahpun lam ni hpe mung chye la lu nga ai.

Dep hkap lu ai lam (accessibility) a matu budget hparan tawt ai hta jahpan (data collection) hta sha n mai mahta hku re. Masam maram ai hku rai yang Gaw Ning Ja ni dep hkap lam (physical accessibility) gawgap matsing lam (nam dum, hkam ja lam hte seng ai lam) ni hpe 0.5% hte 1 % ram tsawn shalawm da ra ai n law htum. Malu masha n re sha kaga garum lam ni a matu mung 3-7 % ram tawt shalawm da na matu hpa ji jaw ai re.

Gumhpraw jaw bang ya ai (donors) wuhpung ni hku n na mung Gaw Ning Ja ni hpe shalawm ai (inclusion) lam grau tang du hkra shingyim nau garum ningtum hpung ni hpe matsun ai hku n na galaw mai nga ai.

Hkang zing yu jep ai hku n na (systematic monitoring) tang du n du yu jep ai hpe azin ayang chye lu hkra n bung ai ladat lam ni hte galaw mai nga ai. Ga shadawn hpaji sharin ai lam dep hkap lu hkra nga yang Gaw Ning Ja jahpan n bung ai jahpa (data) garan ai hku hta la ai mung ladat langai rai mahtai kaja hpe jaw ya lu nga ai. Dai majaw lak san jahpan san san nga dai ai lam gaw lachyum nga ai hku re. N dai lam gaw Gaw Ning Ja ni hpe tang du hkra madi shadaw garum ya ai lam lami rai nga ai.

Annex -5 hta Gaw Ning Ja ni hpe gade ram shadang du hkra myit shalawm ya ai lam hpe htawng madun da nga ai.

Madi madun lu na hte seng n na shingyim nau na garum magam bungli hta yu hka ja lu hkra Gaw Ning Ja ni a ahkaw ahkang masat (UNCPRD) laika hta 11 hku n na gram da ai hku re.

Ta tut galaw shachyen ai lam hte mada yu jep ai lam (Implementation and monitoring)

Tatut hkrang shapraw galaw sa ai lam hta tang du n du yu jep ai lam gaw shingyim nau na garum ai lam ni a majaw gaw ning ja ni kaw hkra ai lam hte shanhte a ra rawng ai lam (need) ni kade ram shai mat ai hpe masat ra ai.

Gaw Ning Ja ni dep hkap ai hku rai hkra (accessibility) gara lam ni gaw ngam nga da shangun ai hpe madi shadaw ya nga ai. yu jep ai lam (monitoring) galaw ai shaloi wuhpung bawng ban ai (focus group discussion) hte san htai (interview) ladat, Gaw Ning Ja wuhpung hte ginra nga masha wuhpung ni ma Gaw Ning ja ni hkrum hkra ai dut dang shing dang ai lam ni hpe chyena da na hte dai hpe lam tam hparan la kau ra ai.

Tang du ai ladat (systematic monitoring) shatsaw ai hku n na garum ning tum lam sumtang ka ai hta shadaw jep ai hkrang (template) hpe shalat ya n htawm gade shadang lam tang du nga ai hpe jep shapraw lu mai nga ai. Sumtang laika ka ai shaloi (disaggregated data) jai lang let sa wa hkang zing (record) galaw sa mai ai.

N dai zawn hkang zing yu ai ladat gaw Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai mayak lam ni hpe grau chye na shangut ai lam rai nga ai. Matut n na Gaw Ning ja jahpan kade ram ahkayk ai ngu hpe chye na shangun nga ai. Bai n na mung Gaw Ning Ja ni hpe makawp (Protection monitoring processes) a yaw shada lam gaw shanhte hta hkrum ai mayak yawng hpe ma chye lu ai re.

Bai dinglun dik lik yu ai lam (evaluation)

Shingying nau na garum ning tum lam ni hta Gaw Ning ja ni hpe shalawm ai (inclusion) lam hta grau shajat let galaw sa wa lu na matu jahpan (data) hta la shagu Gaw Ning Ja masha jahpan hpe ma shalawm let hta la ra ai. Dai hta n ga bai dinglun ding lik ai lam hta Gaw Ning Ja ni hte seng ai lam hpe azawk azai jahpan (data) gasan lam ni hpe ma san ra ai hku re.

Yaw shada lam hta mahta n htawm bai dinglun ding lik lam sa ai hta Gaw Ning Ja ni garum ning tum lam gara hku dep hkap ai, shinggyim nau garum magam bungli ni hta gara daw hta lawm ai, bungli matsing ni gaw shanhte a mayak lam hpe shayawm ya lu na hte atsam shajat ya ai zawn re lam ni hpe myit bang ra ai. Dinglun ding dik galaw ai ni hku n na ma Gaw Ning Ja a rawt jat wa ai lam ni hpe shadawn lu na matu ma hkyen lajang myit ra ai hku re. Ga Shadawn nga yang garum ai lam hpe dep hkap lai was ai Gaw Ning Ja shadang hpe shing daw yu ai lam mung byin mai ai.

Annex – 6 hta OECD-DAC matsun masat da ai ai hku n na jai lang let garum ningtum bungli ni hpe bai dinglun sa na matu madun da ai. Dai hta n ga Gaw Ning Ja ni hte seng ai lam ni hpe garum ning tum lam hta mai jai lang nga ai.

Madung lawng lam: jahpan hta (data collection) hparan lam

(Summary of Key Elements: data collection and information management)

Tau hkyen lajang ai lam

- Shinggyim nau na garum ning tum magam bungli ga law ai ni hku n na dinghkrai hkai hte seng ai lam ni hpe shim ai hku zing let Gaw Ning Ja ni shang lawm ai (inclusion) hpe shatsaw na matu jahpan (data) hta ai hpe grau hkrak hkra hta lam matsing ni hpe shalat ra ai.
- Yup tung jahpan, up hkang lam hte seng ai hte Gaw Ning Ja wuhpung ni hte rau kaga wuhpung ni hte rau kam ram ai ni hte rau jahpan (data) ni hpe hta la ra ai.
- Gaw Ning Ja wuhpung ni dep hkap ai garum lam ni hpe shiga jahpan (data) hpe shingyin da u.
- Gin ra masha ni hpe Gaw Ning Ja hte seng ai hpe jahpan (data) la ai ladat ni hpe hpung jat galaw ra ai.
- Garum ning tum lam hpe galaw na matu yak ai mung dan hkan e yuptung jahpan hta shinggyin lam ni Washington Group Short Set of Disability Questions and the UNICEF-Washington Group Child Functioning Module jai lang mai nga ai. IOM a hparan lam hpe jai lang let galaw sa wa ai.

Ra ai lam san jep ai lam (Needs assessment and analysis)

- Assessment bungli galaw ai wuhpung (group) ni hku n na Gaw Ning Ja hte seng ai hpe dinglun dik lik ai lam hta shalawm bang ra nga ai.
- Garum lam (services) ni hte seng n na shiga (information) hta ai hta Gaw Ning Ja hte seng ai lam hpe ma madung dat hta la ra nga ai. Dai zawn hta shingyin lu na matu operation management ladat standard 5W hpe jai lang mai nga ai.

- A ten ladaw na ai crisis ni hta shingyin nau na garum ning tum garum ai ni hku n na jahpan (data) hta ladat hpe grau hkra manu hkra hta la lu ai. N kau masa lam ni hta a loi sha jahpan (data) ni hpe hta la lu tim n kau masa lam ni hta gaw htawt sit hkawm ra ai masa lam a majaw hta hkrup ladat hku n na hta la mai nga ai.
- Gaw Ning Ja ni hte seng ai ngang grin ai jahpan (data) n lu la mai ai a ten ni hta shing n rai jai lang na n manu mat ai ten ni hta 15% hku tsawn la let jai lang mai nga ai.

Bai dinglun dinglik yu ai lam (evaluation)

- Bai dinglun dinglik yu lu na matu gaw a ten shagu yu zing ai hte jahpan (data) ni hta mahta ai hku re. N dai zawn dinglun ai lam hta Gaw Ning Ja ni hpe ma shalawm let gasan lam ni hpe san mai nga ai.
- N dai hte seng ai hpe woi ni hku n na Gaw Ning Ja ni dep hkap ai shang lawm lu hkra shadawn lu ai ladat hpe gram lajang mai nga ai. Ga shadawn lamang ni hta shang lawm dep hkap ai Gaw Ning Ja ni hpe shadawn mai nga ai.

Madung Jai Lang gyin nga Gasi ni (Key terms)

Quantitative – crisis byin ai shara hta hkum hkra ai kade ram re ngu hpe chye la lu nga ai.

Qualitative – n dai ladat hku na masha ni a hkum hkra mayak ni ganing re lam ni rai ngai hpe chye shangun lu nga ai hta n ga ning mu ni, mahkum madup ni hte seng ai lam ni hpe hta ya lu nga ai. Hpa majaw galai shai ai masa lam ni hta lai di lu ai ladat ni gaw hpa majaw galai shai lu ai n galai shai lu ai. Hpyen koi yen Gaw Ning Ja langai gaw shi a masa lam ni hte seng n na gara hku hkam sha ai. Shi a masa lam ni hpe grau hkra lu na matu ganing re lam ni re ngu shi hku n na hkam la da ai.

Jahpan (data) hpe mayak hkam sha taw ai ni hpang de sa n htawm hta la ra nga ai. Madung da jahpan (data) lam ni gaw shadawn shadang (sh) masa lam ni hpe chye lu ai lam ni mung byin mai nga ai.

Nga da ngut chyalu jahpan (data) lai wa sai ten hta da ngut sai jahpan ni hte sum tang sawk sagawn report ni hpe shingyin ra ai (ga shadawn yup jahpan, hta da ngut sai jahpan). Nga da ngut sai jahpan ni gaw shadaw lu ai (quantitative) shing n rai masa lam ni hpe chye lu ai (qualitative) lam ni mung rai nga lu ai.

Daw (5) Gaw ning ja wuhpung wuhpawng ni hte pawng hpawm ai hte garum matum jaw ai lam

Shachyen ai lam- Gaw ning ja wuhpung wuhpung ngu ai gaw hpa rai ta?

Gaw ning ja wuhpung wuhpawng ni (OPDs) - ngu ai gaw, gaw ning ja ni hpe gawng malai tai ya ai wuhpung rai nna, gaw ning ja ni nan woi awn up hkang ai wuhpung wuhpawng rai nga ai. Mare buga madang gaw ning ja wuhpung n nga ai ten, ginra madang, mungdan madang gaw ning ja wuhpung (OPDs) ni hpe mungkan mungdan madang gaw ning ja wuhpung ni kaw nna mare buga de garum jaw na lam mai jahpra ya nga ai.

OPDs gaw shinggyim wuhpawng hte seng ai lam hte shinggyim ahkaw ahkang hpe mahta ai hkyawm lawm lam hte ngun jaw ai lam ni lu na matu shaww shawn ai, lam madun ai, hpaji shakat jawng hte jak hpaji garum matum hte ahkaw ahkang sharawt shawsaw ya ai lam ni hpe galaw ai. Dai hta n ga, OPDs ni gaw mungdan madang tara masa gram lajang ai hte machye machyang sharawt ai lam hpe awng dang ai hte galaw da sai. Bai nna, shinggyim nau na magam gun hpai ai ni, shinggyim wuhpung wuhpawng ni, asuya ni hte mung dan madang shingra hpyen a seng ang ai ni hpe gaw ning ja ni a ahkaw ahkang ni hpe tsun jahpra dan ai.

OPDs gaw gaw ning ja ni hpe garum matum jaw ya ai wuhpung ni hte n bung nga ai.

OPDs ni gaw n pu na hte maren bungli galaw ai.

- Mare madang, mungdan madang, ginra madang (shrn) mungkan madang hku nna bungli galaw ai.
- Gaw ning ja byin ai lam hpan langai a matu rai rai, hpan yawng a matu rai rai madung tawn bungli galaw ai.
- Wuhpung langai hpe sha madung tawn bungli galaw ai (ga shadawn- amyu shayi (shrn) ginra nga gaw ning ja ni)
- Wuhpung kaba langai (shrn) wuhpung kaji langai hpe madung tawn ai. OPD langai gaw gaw ning ja ni yawng hpe madung ntawn ai sha bungli mai galaw ai.
- Mare (shrn) mungdan madang hte gaw gap da ai. Dai ni gaw, ginra langai hta jan ai (shrn) mungkan madang hte matut manoi lam nga ai.

Gaw ning ja wuhpung wuhpawng ni hte pawng hpawm ai lam

Pawng hpawm ai lam hte a rau bungli galaw ai lam gaw, shinggyim nau na magam bungli gun hpai ai hta hkyawm lawm lam jat shangun ai hte rawt jat na lam a matu mung akyu nga ai. ‘Anhte n lawm ai sha anhte a lam n mai lawm ai’ ngu ai gaw ning ja ni a ga baw hpe hkungga let shinggyim nau na magam gun ni hku nna gaw ning ja ni hte OPDs ni hte pawng nna gram lajang ai lam hte daw dan ai lam ni galaw ra ai.

Pawng hpawm lam galaw ai ten hta ding yang lang nga ai yaw shada lam, myit mada lam hte atsam sharawt shatsaw ai lam hpe pawng hpawm lam n galaw shi yang bawng ban jahkrup da ra ai.

Manghkang nbyin shi yang, mang hkang byin taw ai ten, mang hkang byin ngut ai hpang hta, gaw ning ja wuhpung ni (OPDs) hte shinggyim nau na magam gun ni a lapran pawng hpawm ai lam a majaw

- Shinggyim nau na magam gun ni hpe gaw ning ja ni a atsam, mahkrum madup hte shanghte a mayak lam ni hpe chye shangun ai.
- Shinggyim nau na magam a hkyen lajang ya ai lam hte garum matum ni grau nna hkyawm lawm lam nga na matu ra ai machye machyang ni hpe sawk sagawn ai hte shinggyim nau na magam gun ni chye da na lam mung shakut ra ai.
- Shada da chye na lam hte hkau chyap ai lam hpe rawt jat shangun ai.
- OPD hte shinggyim nau na magam gun ni lapran langai hte langai sharin hka ja la ai lam law nna galaw lu ai a tsam ni jat wa ai.
- Mayak mahkak ni ngut ai hpang gaw ning ja wuhpung (OPD) ni ginra ni hta matut nga ai a majaw magam bungli ni aten galu galaw lu ai.
- Hkrum sha ai lam hte ra kadawn lam ni bung ai a majaw masha yawng hpe myit hkrum shangun wa ai.
- Hpyenyen gaw ning ja ni hpe makawp maga na matu shawk shawn, tang shawn lam hpe grau n gun ja shangun ai.

Gaw ning ja wuhpung (OPD) ni yawng gaw shinggyim nau na magam gun ni hte yaw shada lam yawng bung ai gaw n re ai. Masa n kau mi hta, gaw ning ja wuhpung (OPD) ni gaw shinggyim nau na magam (shrn) magam hte seng ang ai magam lam ni, hkyen lajang ya ai lam, shamai shatsai ya ai magam ni hte garum gumhpraw ni hte pi n seng nga ai. Dai zawn byin ai lam gaw, OPD ni shinggyim nau na magam wuhpung wuhpawng ni hte pawng hpawm lu ai lam n gun yawm ai majaw rai nga ai. Dai majaw myit mada lam ni hpe a tsawm sha hparan hparen lu na ahkyak ai. Shinggyim nau na magam gun ni hku nna, OPD hte pawng hpawm ai raitim, gaw ning ja ni hte seng ai shawmu shamawt lam a machye machyang ni yawm ai, gaw ning ja ni hpe yu kaji ai, gaw ning ja ni a lam hpe OPD ni sha lit la gying ai ngu ai ning mu ni a majaw pawng hpawm ai lam gaw tang n du shi nga ai.

Shinggyim nau na magam gun ni hte pawng hpawm ai ten OPD ni a lit gaw mayak n nga shi shaloi, shanhte a atsam, ahkaw ahkang, hte gaw ning ja yawng (shrn) gaw ning ja wuhpung langai hpe madung tawn ai lam hta mahta ai. OPD ni n nga ai (shrn) OPD ni nga tim ra ai atsam n nga yang, shinggyim nau na magam gun ni gaw ginra hta (shrn) mungkan madang gaw ning ja wuhpung ni hte matut mahkai ya ai lam galaw ra ai.

Gaw ning ja wuhpung (OPD) gaw lit nga ai magam bung li ni hpe gun hpai lu nga ai. Shinggyim nau na magam bungli gun hpai ai ni gaw ning ja wuhpung (OPD) hte pawng hpawm ai ten hta akyu rawng ai lawng lam ni hpe n pu de madun da ga ai. Gaw ning ja wuhpung (OPD) gaw

- Gaw ning ja byin ai lam hte seng nna kung kyang ai lam hpe jai lang let mare buga a wuhpung wuhpawng ni hta matut mahkai ya ai wuhpung ni hku nna shang lawm mai ai.
- Gaw ning ja ni a nga shara, masa lam, shinggyim nau na garum matum ni hpe dep hkapi lu na lam hta pat shing dang ai mayak ni, ahkaw ahkang tat sum ai lam, jahkrit shama hkrum ai lam ni hpe lu tsun dan nga ai.
- Shinggyim nau na wuhpung ni hpe gaw ning ja byin ai lam hte seng nna jak hpaji garum matum mai jaw ai. Ga shadawn- machye machyang garan gachyan ai lam, mayak lam ni sawk sagawn ai/ jasan kau ai,
- Asuya ni hte shinggyim nau na magam hta shang lawm ai ni hpe gaw ning ja byin ai lam hka ja na matu n gun jaw ai, tara masa ni bai myit sawn galai ai, tara htingrim ni gram lajang ai, (shrn) mayak lapran gaw ning ja ni hpe garum ya ai lam hta tang du ai arung arai ni hpe tang madun ai lam galaw ai.
- Gaw ning ja ni hpe madung tawn ai hkyen lajang lam ni galaw ya ai.

Mayak hkrum sha ai ni hpe gawng malai tai ai gaw ning ja wuhpung (OPD) n nga ai ten pawng hpawm ai lam

Shinggyim nau na magam bungli galaw ai ten hta gaw ning ja wuhpung (OPD) n nga ai lam, OPD ni nga tim mayak a majaw tang n du ai (shrn) tsinyam hkrum ai gaw ning ja ni a mayak hpe tang du hkra n lu tsun ai lam ni chye byin nga ai. Ga shadawn- hpyenye tsin yam a majaw gaw ning ja wuhpung a malawm ni shara shagu de bra mat ai lam. Dai zawn re ai ten hta, mayak ni hparan lu na matu shada da matut mahkai ai lam hte shinggyim nau na magam gun hpai na matu yak hkak nga ai.

Gaw ning ja wuhpung (OPD) ni n nga ai (shrn) matut mahkai lu ai (shrn) matut mahkai n lu ai raitim, shinggyim nau magam a garum matum ni hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm ai hta n ga, shanhte a madung ra ai lam hpe mung lajang ya ra nga ai. Buga a gaw ning ja wuhpung (OPD) n nga ai (shrn) gaw

ning ja ni a matu shadang hpring hkra gawng malai tai ya lu ai (OPD) n nga ai aten hta n pu de madun da ai ladat ni hpe mai jai lang ai.

- Mare madang (shrn) hpyenyen dabang hkan nga ai gaw ning ja ni hte shanhte a n ta masha ni hpe matut mahkai ya ga. Shalan ya ai lam hte hpyenyen dabang a yu reng lam ni hta shang lawm na matu n gun jaw ga. Shanhte a gaw ning ja hte seng ai hpaji ni hpe gaw ning ja ni a pat shing dang lam hte hparan hpareng ai lam ni hta jai lang lu na matu shara jaw ga.
- Nyan marai rawng ai gaw ning ja ni a asak, num/la lawng lam ni hpe sagawn n na bungli magam gun hte apnawng ai masha hku nna shatsam ga.
- Tara shang ladat hku (shrn) kaga ladat hku nna gaw ning ja ni hte shanghte a nta masha ni shang lawm ai garum matum wuhpung ni hpaw ga. Dai wuhpung ni kaw nna, shanhte a ginra a hparan hpareng lam hte a rau shang lawm lam galaw lu na matu hkyen lajang ya u. Dai wuhpung ni kaw nna, gaw ning ja ni a mayak tang madun ai lam, ra rawng ai lam ni hpe hkyen lajang ai lam, mayak ni shayawn kau ya ai lam hte gaw ning ja ni a hkam sha lam hpe grau shadan shadawng ya lu nga ai.
- Tsinyam hkrum ai hpyen yen ni gaw mung dan kata na gaw ning ja wuhpung (OPD) hte bawng ban jahkrup ra ai. Mai byin ai rai yang, shanhte hpe hpyenyen dabang/ jahkring jahkra nga ai shara de htawt na matu lajang ya ra ai. Gaw ning ja wuhpung (OPD) ni hku nna shanhte lit ang ai shara ni hta hpye yen ni hte kaga koi yen ai ni hpe mung hkyawm lawm na matu n gun jaw garum ga.

Mahta da ai laika ni

- Assessible Meeting and Event Checklist
- National Network (ADA), A Planning Guide for Making Temporary Events Accessible to People with Disabilities
- National Network (ADA), Accessible Events: Planning and Preparation Are Key

Daw (6) Magam dap yawng hte matut manoi ai lam hpe myit shalawm ra ai lam

Asak, num/la hte shindu masa n bu ai yawng (Age, gender, and diversity)

Kaja nan (shrn) sawn maram ai hku nga yang, tinggyeng hte seng ai laklai kum la shai ai lam gaw anhte a mahkrum madup, ahkaw ahkang, atsam, ra rawng ai lam hte gawng kya lam ni hte matut manoi nga ai re. Manghkang hte hpyen majan a majaw shim lum lam nnga ai, nga shara ni hten za ai, shang gumhpraw yak mat ai, shinggyim wuhpung wuhpawng, hkum hkrang hte seng ai hte makau grupyin galai shai ai lam ni grau byin ai majaw shing du tawn hkrum ai (shrn) garan gying hka ai lam hpe grau sawng shangun nga ai.

Asak, num/la hte kaga diverse byin ai shinggyim wuhpung wuhpawng shagu hta mu lu ai. Dai laklai kum la ni langai hte langai matut ai lam hpe shinggyim nau na magam a bungli shagu hta myit shalawm yang she, magam bungli shagu hta gaw ning ja ni hte kaga tsinyam hkrum ai ni yawng hpe hkyawm lam na rai nga ai. Shinggyim nau na magam gun ni gaw tsinyam hkrum ai ni a laklai ai kum la ni matut nga ai lam gaw tsinyam hkrum ai ni a hkam jan lam, makawp maga lu ai lam hte shim lum lam ni hta a htu hkra ai lam nga ai hpe chye da ra nga ai. Ga shadawn- asak kaba sai gaw ning ja hpaw mi langai gaw asak hte seng nna garan gying hka ai lam, num/la hte gaw ning ja hte seng ai mayak mahkak ni a majaw num/la mazut roi rip ai lam ni hkrum sha chye nga ai. Dai zawn sha, asak kaba sai gaw ning ja num kasha ni gaw, gaw ning ja byin ai lam a garan gying hka lam hte num/la hpunda masat shadang a majaw daw dan na ahkaw ahkang n lu chye nga ai. Dai sha n ga, gaw ning ja la kasha ni gaw, asak pang hte gaw ning ja byin ai lam a majaw hpyen lahkawn hkrum ai mabyin ni nga chye ai.

Shiggyim nau na magam a mayak ni a majaw byin wa ai lam ni hpe hparan na matu, garum matum hte makawp maga lam ni lu la na matu, mayak hkrum sha nga ai gaw ning ja ni a atsam gara hku shayawm kau ya lu ai lam chye na na ahkyak nga ai. Garan gying hka hkrum loi na zawn re ai ni a matu chyu nre ai sha, mayak hkrum ai yawng ni garum matum lu na matu galaw gying ai.

N pu de madun da ai lam matsun ni gaw, gaw ning ja ni a asak, num/la, myit hte shinggyim wuhpung wuhpawng masa hte shing du labau ni hpe myit shalawm da ga ai.

Asak

Asak ngu ai gaw shinggyim wuhpung wuhpawng hte shing du labau hta hkan nna, masha langai a prat daw chyen hpe tsun ai. Masha langai a atsam hte ra rawng ai lam gaw asak hta hkan nna galai shai nga ai. Dai

sha n ga, asak gaw masha langai lu gying ai ahkaw ahkang hpe shalaw ya lu ai zawn shayawm ya lu nga ai. Asak pang nbung ai (gaw ning ja ma ni, ramma ni, myit kung ai masha kaba ni hte u gut gu ai ni) ni htuk manu ai lam lu la na matu shinggyim nau na magam gun ni gaw gaw ning ja ni a asak pang hta hkan nna, hkrum kadup chye ai ra rawng ai lam hte mayak ni hpe myit shalawm ra nga ai.

Num/la (identity)

Num/la identity ngu ai gaw num, la hte kaga num/la identity la a lapran, masha langai a prat tup hta shinggyim wuhpung wuhpawng hku nna masat da ai nbung pre ai lam ni hpe tsun ai. Dai nbung pre ai lam ni gaw shing du labau, a ten masa hte htung hkying masa a majaw aten ahkying hte maren galai shai nga ai. Num/la, asak the identity ni gaw masha langai a lit, ahkaw ahkang hte rudi ruhpan dep hkap lu ai lam hpe masat ya ai.

Gaw ning ja byin ai lam, shinggyim nga pra masa (social status) amyu hpan, amyu tsaw/nem garan gyinghka ai lam, amyu baw sang hte makam masham shingdu labau, lu su/matsan, hkungran ai/n hkungran ai, bu htawt masha re ai lam, hpyen yen re ai lam hte mare kaba/ nam mare, nbung ai lam ni a majaw akyu lu la ai lam shai chye nga ai. Gaw ning ja ni yawng garum matum hte makawp maga lam lu la na matu, shinggyim nau na magam gun ni tinang magam bungli galaw ai ten gaw ning ja ni a lak lai kumla ni hpe myit shalawm na bungli masa ni hkrang shapraw ra ai.

Diversity

Diversity ngu ai gaw rudi ruhpan, myit masa, htung hkying masa, kam sham lam, amyu baw sang, amyu, num/la dinghkrai kum la, hkam ja lam, shinggyim nga pra masa, ra

rawng ai lam hte kaga lak lai kumla ni hpe tsun ai. Masha shagu hta num/la hte asak bung ai raitim kaga lak lai kumla ni shai chye nga ai. Gaw ning ja ni hte tsin yam hkrum ai ni yawng makawp maga lam hte garum matum lu la na matu shinggyim nau na magam gun ni gaw dai lak lai kumla ni hpe chye da na hte manu shadan ra nga ai.

Matut manoi ai magam lam ni hkrang shapraw ai lam

Makawp maga lam hpe madung bungli hku galaw ai lam

Makawp magam lam hte seng ai mayak mahkak ni a nbung pre ai lam a majaw, shinggyim nau na wuhpung wuhpawng hte magam gun kaji kaba yawng myit hkrum let bungli gun hpai ra nga ai. Makawp maga lam

hpe shinggyim nau na magam a madung bungli hku tawn na hte magam bungli yawng hta shakut shaja ra nga ai. Shinggyim nau na magam gun ni gaw asak, mum/la, gaw ning ja byin ai lam hte diverse ni hpe myit shalawm let makawp maga lam hpe madung bungli shatai na hte seng ai lawng lam (4) hpe hkan sa let makawp maga lam hpe madung dat ra nga ai.

1. **Shinglum lam, sari makawp na hte tsin yam hkrum shangun ai lam hpe koi yen na matu-** Tinang a magam bungli masa ni hta hkum hkrang hte myit hte seng ai mayak mahkak ni n byin hkra, n kaja ai hkra machyi lam ni hpe pat shing dang u, yawm hkra galaw u.
2. **Lachyum nga ai dep hkap lam-** Masha ni hta mayak (ga shadawn- garan gyinghka ai lam) nga ai garum matum hte lajang ya ai lam ni dep hkap hkra galaw u. Garum matum hte lajang ya ai lam ni lu la na matu mayak mahkak laja lana hkrum nga ai ni hte wuhpung hpe a tsawm sha gawn lajang u.
3. **Lit nga ai lam-** Tsinyam hkrum masha ni hku nna shanhte hkrit tsang ai masa lam hte shawk shawn ai lam ni galaw lu na matu bungli mahkrun ni hpaw ya u.
4. **Shang lawm lam hte garum matum lam-** Masha law malawng tinang hkum hpe makawp magam lu na atsam jat hkra garum ya u. Dai sha n ga, nga shara, malu masha, hka hte san seng lam, hkam ja lam hte hpaji lam hte seng ai ahkaw ahkang ni tang shawn wa yang garum ga.

Shim lum lam hte sari sadang hpe madung dat ga, tsinyam byin shangun ai lam ni hpe koi ga

‘Shim lum lam hte sari sadang hpe madung dat ga, tsinyam byin shangun ai lam ni hpe koi ga’ ngu ai matsun hta, gaw ning ja ni kaw du dep wa chye ai tsinyam ni hpe mung myit sawn shalawm ra ai. Dai matsun hpe gaw ning ja ni garum matum lu na hpe pat hkum ai lam (shrn) garan gying hka lam hpe n gun jaw ai lam hku nna n mai jai lang ai. Gaw ning ja ni hte bawng ban ai lam nnga ai sha bungli mahkrun ni hpe shagrin ai wuhpung ni hta, gaw ning ja ni hpe tsin yam jaw chye ai lawng lam ni lawm chye nga ai. Tsinyam shabyin na tsang nna lama ma ngalaw ai gaw grau nna sawng ai tsinyam shabyin chye nga ai.

Madung galaw ra ai lawng lam ni

- Daw dan ai lam ni gaw gaw ning ja ni kaw tsinyam shabyin ya ai lam nnga na hte shanhte a myit ra ai hku byin na matu gaw ning ja ni hte bawng ban jahkrup ga.
- Gaw ning ja byin ai hte seng nna myit ning ma hpe n gun jaw ai ladat ni hpe koi gam ga. Ga shadawn- bai gaw sharawt ai lam ahkyak ai raitim, gaw ning ja ni hkrum sha ai lam yawng hpe nlu jasan kau ya ai majaw gaw ning ja ni madung tawn ai lam ni hpe madi shadaw ya ai lam sha rai nga ai.

Shim lum lam hte sari sadang hpe madung dat ga, tsinyam byin shangun ai lam ni hpe koi ga	
Hpa n galaw ai lam gaw n myit mada ai tsinyam hpe shabyin ai.	Shut shai ai hku jai lang ai lam gaw tsinyam hpe shabyin ai.
Tinang lata da ai shara gaw gaw ning ja ni dep hkap ai lam nga, nga n myit ai sha (malu masha garan ai (shrn) hka garan ai) masing jahkrat ai lam.	Tsinyam hkrum ai masha ni kaw nna myit hkrum ai lam nlu la ai bungli galaw ai lam gaw shanhte a hkam ja lam hpe a htu hkra shangun ai.
Masing jahkrat ai hte seng ai shiga ni hpe dep hkap lu na lam amyu myu hte (shrn) masha shagu chye na lu ai ga hpan hte n madun ai lam.	Shinggyim nau na magam gun ni gaw ning ja ni hte kaga akyu hkam sha na ni hte bawng ban jahkrup ai lam n nga ai bungli galaw ai lam gaw njaw ai madung tawn ai lam hte akyu hkam sha na ni hpe tsinyam grau shabyin chye ai masing ni jahkrat chye ai.

Myit hkam ja lam hte myit shinggyim lam hte seng nna garum ai lam

Myit hkam ja lam hte myit shinggyim lam hte seng nna garum ai lam (MHPSS) ngu ai gaw, myit hkam ja lam hpe makawp maga ai (shrn) shrawt shatsaw ai (shrn) tau hkrau pat hkum ai (shrn) hparan hpareng ai garum matum yawng hpe tsun ga ai. Shinggyim nau na mang hkan hta masha hkum dek, dinghku ting hte shinggyim wuhpawng ting a myit hkam ja lam hpe ahtu hkra shangun ai lam ni (gum shem ai lam, n ta masha (shrn) dum nta n u mat ai) law wa nga ai rai nna, gaw ning ja ni grau nna hkrum kadup chye nga ai. Shinggyim nau na magam lam hta MHPSS hpe myit shalawm ai rai yang tsinyam hkrum ai ni yawng a myit hkam ja lam hpe grau kaja wa shangun lu na rai nga ai. Hkyak hkyak ra kadawn ai ten hta MHPSS a bungli mahkrum hta nbung ai magam shada matut mahkai let bungli galaw sa mai ai lawng lam ni grai nga ai.

1. Hkyen lajang ya ai lam (ga shadawn- malu masha, lu hka, tsi mawan) ni masha shagu dep hkap ai lam gaw tsinyam hkrum ai masha ni hpe shim lum lam lu shangun ai hte sari makawp ya ai. Dai gaw shanhte a myit hkam ja lam hpe rawt jat shangun ya lu na matu a hkyak htum rai nga ai. (ninggam-1)
2. Ahkyak ai kaga bungli ni gaw shinggyim wuhpung wuhpawng hpe myit hkrum shangun nna dum nta masha ni hte wuhpung wuhpawng hpe garum ya nga ai. (ninggam- 2)
3. Dum n ta masha ni hte wuhpung wuhpawng hte rau magam bungli galaw ai lam gaw myit hkam ja lam hpe sharawt shatsaw ya lu ai. Dai zawn re ai magam bungli ni hpe grai rai na shaman da ai lam nnga ai bungli masha ni hte hpaji lam (shrn) wuhpung wuhpawng hta na a sak pang bung ai ni garum shang lawm mai nga ai. (ninggam- 3)

4. Ra kadawn ai rai yang a tsawm sha shaman shakyang da ai kung kyang ai ni gaw MHPSS hte seng ai (myit hte seng ai (shrn) tsi mawan hte seng ai) magam lam ni hpe gun hpai ya ai. (ninggam- 4)

Shinggyim ahkaw ahkang htingrim kata gaw de da ai MHPSS a magam lam ni gaw myit ningma hkrum sha nga ai gaw ning ja ni hte kaga masha ni yawng a matu akyu rawng ai sha n ga, gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hpe mung sharawt shatsaw ya lu nga ai.

Daw (7) Mayak tsim yam hkrum ai ten hta mazup roi rip ai lam n nga hkra makawp maga lit la ai lam

Mayak tsim yam hkrum ai wu hpung (AAP) hpe lit la ai ngu gaw masha wuhpung hpe madung dat ai shingyim nau na magam bungli hta gun hpa ai ni hku n na tinang galaw ai lam shagu hpe lit la ai lam hpe atsawm sha jai lang na matu hte kaga ja gumhpraw garum ya ai ni, asuya up hkang ai ni na lapran hta hpa gyit hkang ai lam n mai nga ngu lit langai re hpe chye na da ran ga ai. Garum ning tum magam bungli shagu hta shachyen taw nga ai ni hku n na tinang a magam bungli ni hta Gaw Ning Ja ni hpe garum ai lam tang du n du lit la maram sam ai galaw na lit nga ai. N dai zawn galaw lu na matu gaw garum ning tum garum ya ai ni hku n na ding yang tinang galaw taw ai magam bungli ni hta yu maram ai lam, ganing re lam ni hta ngam taw ai, kahtap ga law byin nga ai lam ni hpa shayawm ai hte tsim yam hkrum hkra taw ai masha ni hkrum shaga ai lam shanhte a n tsen ni hpe madat ai lam ni hpe galaw ra ai hku re.

AAP gaw madung hku n na shinggyim ahkaw ahkang hta mahta n htawm tsim yam hkrum hkra taw ai ni a sari hpe makawp maga ya nga ai. Shingyim nau na garum ning tum galaw taw ai ni hku na tsim yam hkrum hkra ai masha ni madi shadaw ra ai lam ni gaw hpa baw lam ni rai nga ai ngu hpe chye hkra galaw ra ai hku re. Dai hta n nga shanhte hpe hkra machyi shangun ai lam shagu hpe ma chye da rai ai hte shanhte a atsam ni hpe ma masat masa galaw ra ai lam ni ma ra ai.

Tsim yam hkrum hkra ai masha ni hte Gaw Ning Ja ni hpang de tang du ai garum ning tum du lu na matu lit la ai ladat lam ni hta Gaw Ning ja ni dep hkap lu ai garum ning tum rai hkra myit ya bang ya ra ai hku re. Daw dan sa wa ai magam bungli shagu hta Gaw Ning Ja ni yawng n hprai ai hku shang lawm lu hkra shanhte dep hkap lu ai matut mahkai lu na ladat hte garum ning tum magam bungli yawng hta shang lawm lu hkra lit la galaw ai lami mung ahkayk nga ai.

Annex 7 hta Gaw Ning Ja ni hpe gara hku garum ning tum magam bungli hta shang lawm lu hkra ganing re ai ladat hte galaw sa wa na ai ngu hpe tsang lang da ai hku re. Dai hta tatut Core Humanitarian Standards (CHS) gara hku galaw sa wa na ngu ai ma lawm ai hku re.

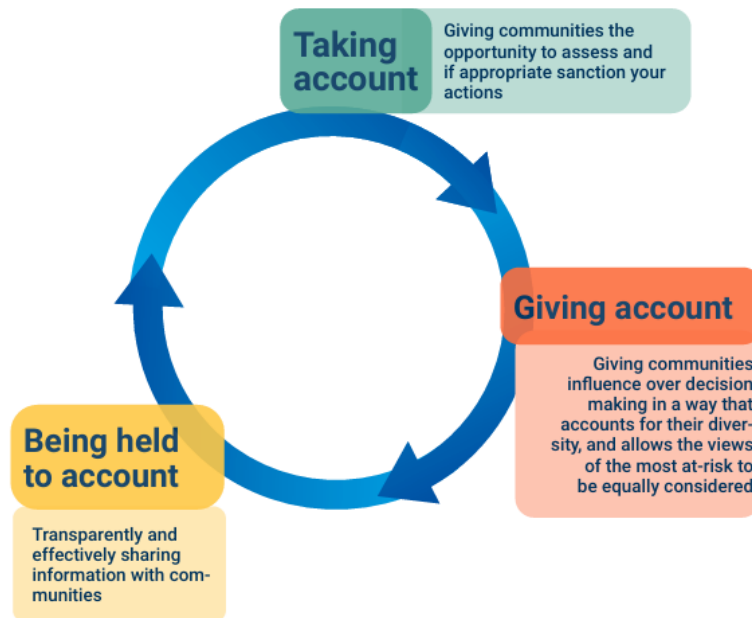
Tsim yam hkrum ai masha wuhpung a matu IASC hku na lit ai lam

Lai wa sai 2017 hta IASC ning baw ni hku tsim yam hkrum nga ai ma sha ni a matu lit la ai (accountability) hte hkum shan mazut roi rip ai lam hta na makawp maga lu hkra Affected People and Protection from Sexual Exploitation and Abuse (CAAP and PSEA) bai gram lajang sai hku re. N dai gram lajang ai hta

Mung Kan shadang shingyim nau hkrum tsup bawng ban hta na mahtai ni hta mahta n htaawm garum ning tum hte seng ai matsun lam ni hpe jat da ai hku re.

Bai gram ai lam hta yawng jawm lit la hku na CAAP hta jat bang da ai hku re. Garum ning tum magam bungli galaw ai ni hku n na dinghkrai galaw sa rai tim yawng hte jawm galaw sa ai rai tim AAP hta mahta na galaw na matu shadut matsun da nga ai. Annex 7 hta gara hku Gaw Ning Ja ni hpe shalawm sa ai hta gara hku galaw na ngu hpe tsang lang matsun da nga ai.

Diagram 4 | Accountability to affected populations (AAP)⁷³

Tsim yam hkrum sha ai wuhpung ni hpe lit la ai lam

Myit shalawm ya ai lam – magam bungli shachyen ai lam shagu hta wuhpung wuhpang ni hpe san jep shang lawm na matu ahkaw ahkan jaw ya ai.

Lit La shatsam ai lam – wuhpung wuhpawng hta lawm ai n bung ai ning mu, mayak lam ni hpe ma myit shalawm ra ai lam.

Lit La shangun ai lam- Makoi magap ai lam n nga ai sha shiga ni hpe gyin len ya ai lam.

Madung ahkayk ai lawng lam : Tsim yam hkrum hkra nga ai masha ni hpe mazut roi rip ai hte amyat htuk ai lam ni n hkrum hkra makawp maga ai lam.

Ra ai lam ni hpe san jep ai lam.

AAP hpe shatsup let ra ai lam ni hpe pawng let garum ni tum lam hpe grau hkrak hkra shangang galaw ai.

Tatut galaw sa na matsun lam ni gaw;

- Ra ai lam ni hpe dinglun ai (need assessments) galaw ai hta Gaw Ning Ja ni lawm hkra galaw ai lam.
- San jep ai gasan lam ni hta n law htum ga san manga lawm hkra shalawm ra ai.
- Dinglun ai lam (analysis) galaw ai hta mayak ni hte pat shingdang ai lam ni hpe chye lu hkra disaggregate data hta sex, asak (age), Gaw Ning Ja hpan(disability) hpe lak san shalawm ra ai.
- Tsim yam hkrum hkra ni a ningmu madung dat na shanhte a ra sharawng ai lam hpe masam maram galaw ai hta Gaw Ning Ja ni hpe n shalawm n mai shalawm la ra ai.

Matut manoi hku n na ra ai lam ni hpe san jep ai lam (need assessment) ni hta lawu na lam ni hpe myit shalawm ra nga ai.

- Gaw Ning Ja ni htuk manu ai shara, a ten masa hkan n htawm (need assessment) hpe galaw ra ai hku re.
- Matut mahkai ai (communication channels) lam ni hpe Gaw Ning ja ni htuk manu dum ai ladat hku n na hta la ra nga ai. Ga Shadawn man chyaw san hkrum shaga ai, radio, laika sa ai SMS hte kaga ladat ni hpe jai lang mai nga ai.
- Magam bungli ladat lam ni hpe kaup kau lu nga ai (gender, makawp maga lam, htughkying, sut masa lam) n dai lam ni hpe myit shalawm ra ai hku re.

Ta tut galaw shachyen ai lam hte tang du ai lam nga/ n nga maram masam ai lam

- Ta tut magam bungli ni galaw sa wa ai hta Gaw Ning Ja ni hpe ma bungli lam ni hte seng ai lam ni hpe sharin shakung ya n htawm bungli shara jaw ai lam ni galaw sa wa ra ai.
- Bungli lam ni hpe tang du ai lam nga n nga sam maram yu ai lam ni hta madi shadaw ya lu ai lam ladat ni hpe gyin shalat ai lam ni galaw ra ai.
- Hpa ji jaw ai lam ni complaint mechanism ni hpe Gaw Ning Ja ni dep hkap ai hku galaw ra ai.
- Tsin yam hkrum ai wuhpung a daw mi malawm hku n na Gaw Ning ja ni hpe tsawn bang da let Galaw ai magam bungli ni man man masam maram galaw ra ai.

Hkan yu lajang ai hte Sumtang ka ai lam

- Tsim yam hkrum hkra ai ginra masa hta hkan n na htuk manu ai ladat ni jai lang lu na matu gyin shalat ra ai. Gaw Ning Ja ni lawm lu ai lam ladat hpe n yet n hprai sha sa lu ai lam ladat hpe la ta ra ai.
- Prat dep hpaji lam ladat jai lang let man man yu jep ai lam galaw ra ai.
- Gaw Ning Ja ni a ning mu jaw ai lam ni hpe matsing da let jahpan (data information) ni hpe mahkawng let bai dinglun dai lam hpe galaw sa ra ai.
- Magam bungli ni hpe dinglun masam maram bai galaw ai lam hta Gaw Ning Ja ni n hprai ai sha lawm ra ai.
- Hpa ji jaw ningmu matsun ai lam hta mahta na magam bungli matsing ni hpe shachyen galaw sa bawng ban ai lam ai lam galaw ra ai.

Mazut roi rip ai lam n byin hkra makawp maga lam

Ginra nga masha ni hte matut mahkai ai lam gaw AAP daw chyen mi rai nga ai. Dai gaw mazut roi rip ai lam byin chye ai shara ni rai nga ai. Shingyim nau na garum ning tum magam bungli gaw tsim yam hkrum hkra ai ni hta mazut roi rip ai lam n byin hkra ma kawp maga madung da ai lam langai ma rai nga.

Mazut roi rip ai lam hte shanhte hpe amyat htuk ai lam nig aw lit la ai magam bungli ni hta na ngam taw ai lam kaba langai rai nga ai. 2105 hta IASC ningbaw ni hku n na garum ning tum magam bungli ga law taw ai ni hku n na mazut roi rip ai lam amyat htuk sha n ga law na matu lai ka tara shang n dau shana ai lam hpe galaw lai was ai re. Dai hta Gaw Ning Ja myu shani hpe grau na n na makawp maga ai lam galaw ra nga ai.

Ning mu jahpaw magam bungli hpe ahkayk la n galaw n mai hku n na Gaw Ning Ja ni hte masha wuhpung ni hpe n galaw n mai rai nga ai. Shanhte a ahkaw ahkang ni hpe shanhte nan chye na da lu na matu ahkayk nga ai hta n ga tang du ai hku n na lit la s alu na matu ahkayk nga ai. Magam bungli ni shachyen galaw ai hta PSEA policy ni hpe tatut galaw ai hta ma kawp maga, bai madi shadaw ai pawng na jawm galaw n dai zawn re ladat ni hte hpang mai nga ai.

Shaymet shanat mahta da ai laika;

- IASC, Commitments on Accountability to Affected People and Protection from Sexual Exploitation and Abuse (2015)

- The Task Force on Protection from Sexual Exploitation and Abuse by our own staff
- USAID, Social and Behavior Change Intervention

Daw (8) Shingyim nau na garum ning tum garum ladat ni

Shinggyim nau na garum ningtum ladat lam ni hpe hpan grai law ai garum ladat ni hku na tsawn jep let ladat shawm ai nga ai. Lawu de na ladat lam ni mung lawm ai nga ai. Garum ning tum lam hpe pat shing dang da ai lam n nga sha kaga lam amyu amyu hku mung lam tam mai nga ai.

- Arai gam jaw ai hku n na garum ai lam
- Ja gumhpraw voucher hku n na garum ai lam
- Tsim yam hkrum ai ni hpang de kalang ta sadu garum ai lam
- Hpa ji lam (technical assistance)
- Atsam hpung jat garum jaw ai lam
- Garum ning tum lu jaw na matu htaw wa htaw sa lam lajang ya ai lam

Magam bungli galaw sa na matu hkyen lajang ai lam ni gaw masa lam hta hkan n htawm galai shai chye nga ai. Garum ningtum magam galaw sa ai hta Gaw Ning ja ni hpe tang du hkra garum sa lu na hta grau hkrak ai ladat ni hte garum lu na matu daw dan galaw sa wa ra ai. Gaw Ning Ja ni hte a gawng malai tai ya ai ni a hpa ji jaw bawng ban lam ma grai ahkayk nga ai.

N dai daw hta gaw Gumhpraw (cash) hte voucher seng ai hpe madung dat mat wa na hku re. Hpa majaw nga yang n dai ladat hku n na garum ning tum ai grau grau jai lang wa ai a majaw rai nga ai. Rai tim lak san a lak mi lam hku n re she matsun lam ni hpe shara shagu hta jai lang lu na matu ma matut hka ja la ra ai hku re.

Ja Gumhpraw (cash) mahta ai garum ning tum lam / voucher assistance

Sumtang sawk sagawn ni hta mu mada ai hku n na nga yang hkyak hkyak garum ra ai lam ni hta ja gumhpraw (cash) garum ai lam gaw la wan ai hte kaga manu jahpu n jaw ra ai sha tang du ai garum ladat hku n na mu mada ai lam tsun da ai re. Bai n na Gaw Ning Ja ni shingyim ahkaw ahkang hte seng ai (CRPD) hta rawng ai maren ginra masa lam ni hta hkan n htawm sut hpaga lam mung rawt jat shangun nga ai. Ya ten hta shinggyim nau na garum ai magam bungli ni hta gumhpraw garum (cash based intervention) ladat hpe grau grau jai lang wa sai hku re. N dai lam gaw matut n na Grand Bargain 30 ja gumhpraw garum ya ai ni a myit hkrum lam hpe mung dan dawn shangun nga ai.

Gumhpraw garum ai (cash based intervention) ngu ai gaw garum jaw ya ai ladat langai rai n htawm bawng ring magam lam hta mahta na Gaw Ning Ja ni lawm ai magam bungli langai hku n na shaning na na jai lang

wa sai re. Ya ten hta garum ning tum bungli galaw taw ai ni hku n na mung dai mahkrum madup ni hta ma hta n htawm gumhpraw garum ai ladat hpe chyam yu let grau hkrak ai hku jai lang sa mai ai re.

Rai tim mung gumhpraw (cash) garum ai gaw garum ai ladat langai mi sha rai n htawm htinggaw (sh) garum ning tum ra ai hta gumhpraw (cash) n re ai lam ni hte rau garum ya mai nga ai. Shingyim nau na garum ningtum madung lam hta Gaw Ning Ja ni hpe makawp maga na (sh) madi shawdaw pawn ba na lam Gaw Ning Ja ni hku n na gumhpraw (cash) hpe hkap la lu na matu dut dang ai lam hte seng n na gaw gumhpraw (cash based intervention) garum ya lam hta ning ra taw ai lam hte chyena hkawn hkrang ai lam ni naw nga taw ai hpe mu mada ai hku re.

Madung Tara lam hte kaga lam ni

- Convention on the Rights of Persons with Disabilities. (CRPD) daw kaba 11,12,27 hte 28 ni hta shingyim nau na garum ning tum lam hta e Gumhpraw garum ai ladat dep hkap lam ni hte seng n na madung dat tsang lang da ai lam nga ai.
- Grand Bargain
- Cash Learning Partnership, Global Frame work for Action, Gumhpraw shalai ya ai magam bungli lamang gyin chyum dat laika

Madung Jai lang ai Gasi/ga ngau

Gumhpraw shalai ya ai (cash based transfer), gumhpraw garum ladat (cash- based intervention), gumhpraw shalai ai lam seng ai magam bungli matsing (cash transfer programming), ja gumhpraw garum ya ai lam (cash- based assistance), gumhpraw garum lam (cash relief) n dai zawn jai lang ai ga si ga ngau ni gaw bungli matsing (nga shara, malu masha, hkam kaja lam) yawng hpe gyin lawm nga ai. Garum ning tum lam ni hta gumhpraw (cash) shing n rai voucher gaw hkap la na langai hkrai, htinggaw (sh) wuhpung ni yawng hte shalai ya lu nga ai. N dai bungli matsing hta ja gumhpraw hkoi shap ai (sh) garum ning tum lam galaw taw ai a ten ladaw ni hta asuya (sh) kaga asuya a matu galaw ya taw ai ni hpe gaw gumhpraw garum ai hta shalawm n mai ai hku re.

Masat da ai matusn lawng lam

- Gumhpraw garum ai hte seng n na jawm lit la ai lam
- Gumhpraw garum madung garum ya lu ai lam ladat ni
- Gat lawk masa hpe ding lun lu na matu masat da ai lam ni
- Help Age, CBM, Handicap International, asak kaba na hkum hkrang shamu shamawt yak mat ai ni matu masat da ai lam ni (2018)

Madung dat n hprai ai sha galaw sa ra ai lam

N ga law n mai hkan shatup ra ai lam ni gaw Gaw Ning Ja ni a matu shalawm ya ai gumhpraw madung dat garum ai matsing hkyen ai shaloi tatut galaw sa na magam bungli mahkra hta shalawm ra ai.

Shang lawm lu ai lam (participation)

- Magam bungli galaw sa ai hta lam ladat hpan n bung ai amyu myu hta Gaw Ning Ja ni hpe ngam da ai lam ni byin chye nga ai. Dai majaw Gaw Ning Ja hpan n bung ai lam ni hpe ma tsawn shalawm ai hta sha n ga Num/La garan gying hka ai lam ni mung galaw ran ga ai. Bawnu bawng ring lam hta n gun yawm ai ni hte myit bawng ring lam hta n gun yawm ai ni, amyu baw sang, myu shayi ni hte num ma ni shang lawm lu hkra madung dat ahkayk la na galaw ra ai.
- Gaw Ning Ja hpan n bung ai hta asak Num/La n dai zawn shai hkai ai lam ni a majaw shanhte manu ai ladat ni gaw hpa baw ni rai nga ngu hpe shanhte hte bawng jahkrup let ra ai lam ni hpe garum lu nga ai. Gaw Ning Ja ni hpe madi shadaw ya lu na matu ra ang ai ja gumhpraw hpe budget hta tsawn shalawn da ra ai hku re.
- Gaw Ning ja ni hkrum hkra ai mayak pat shing dang lam ni hpe chye lu na matu mahkyen la mang shagu, tatut magam shachyen ai lam, masam maram galaw ai yawng hte hta Gaw Ning Ja ni hte shanhte a dum n ta masha ni, Gaw Ning Ja wuhpung ni yawng shang lawm lu n matu galaw sa ra ai.
- Ja gumhpraw madung garum ya ai Gaw Ning Ja wuhpung (OPD) ni hte matut mahkai zinghkri galaw ra ai. Dai zawn galaw ai a marang e Gaw Ning Ja ni hpe ja gumhpraw madung garum ai lam ni hta grau tang du shangun nga ai.

Mayak mahkak byin shangun ai lam ni hpe hparan ai lam

- Magam bungli shachyen gun hpai (staff) ni hku n na Gaw Ning Ja ni hpe hkra wa ai myit masa lam ni hpe galai shai ra ai. (ga shadawn nga yang Gaw Ning Ja ni hku n na ja gumhpraw hpa ren hpa ran lu ai atsam n nga ai (sh) magam bungli ni, gan bau bungli hte seng ai ni n lu galaw ai).
- Gaw Ning Ja ni dep hkap lu na matu ra ai lam ni hpe myit shalawm ya ra ai. Mare hte myu kaba hta nga ai masa lam ni hta hkan n na prat dep hpaji masa(technological) hpe dep hkap lu ai shadang shai chye lu nga ai masa hpe myit tsawn shalawm ra ai.
- Gumhpraw shalai garum ai ladat matu nga yang shanhte gara hku hkap la lu ai ladat hpe chyeda ra nga ai. (gumhpraw nan I n rai yang card hte I phone hku n na I n dai zawn hkap la lu na hpan ladat ni).

- Gumhpraw shalai garum na matu n mai ai lam (restricted cash) gaw Gaw Ning Ja ni ra ai (assistive devices) ni dep hkap ai hpe shayawm kau ya lu nga ai. Dai ra ai lam ni hpe hkaja lam hte she seng ai maga myit kau ya nga ai.

Myit n gun atsam shajat ya ai hte atsam ni hpe shatsaw ya ai lam

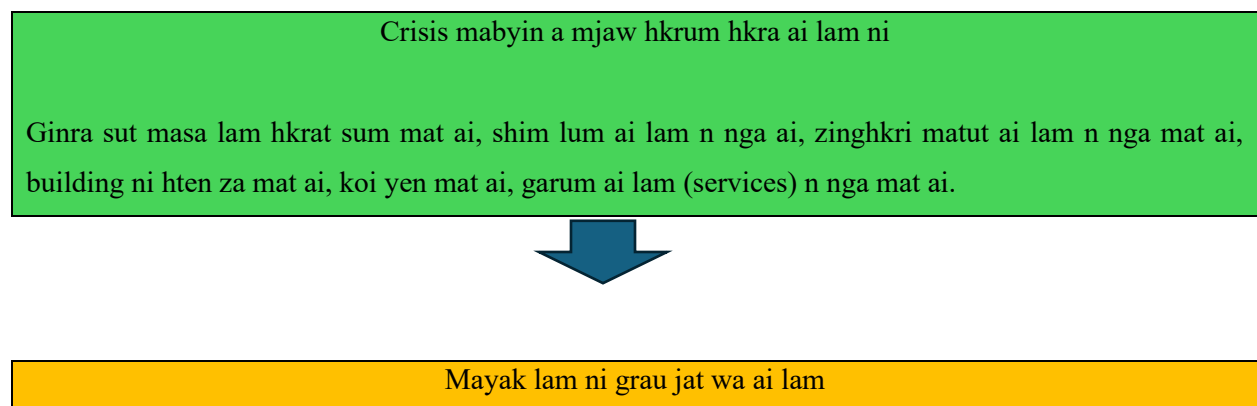
- Magam bungli shachyen ai lam n galaw shi yang cash intervention policies ni rai n galaw hpa shi yang Gaw Ning Ja ni hpe yawng hta shalawm ra ai.
- Gaw Ning Ja ni hpe ja gumhpraw hporen hpuran ai lam, bank hte seng ai hpe dep hkap lu na matu wunkat jaw ai ai lam galaw ra ai. financial literacy hte seng ai chye da lu na matu ma wunkat hpe ma jaw ya ra ai.

Jahpan hta ai hte maram masam galaw ai lam (Data collection and monitoring)

- Gaw Ning Ja ni hku n na maren cash and vouchers hpe hkap la lu n lu hte jai lang lu ai lam nga n nga yu maram ra ai.
- Gumhpraw shalai garum ai lam hta Gaw Ning Ja ni a n tsa amyat htuk sha ai lam nga n nga hpe mung jep yu ra ai hku re.
- Awng dang ai mabyin ni hpe mung atswm sha zing la da n htawm Ganing re lam ni gaw masan sa ai ngu hpe bai hkaja la ra ai.

Diagram 5 – Gumhpraw hpe madung dat na garum ai lam hta byin chye ai mayak lam ni

Ganing re ai lam ni byin chye ai crisis ten Gumhpraw garum madung dat bungli hta Gaw Ning Ja ni hta

Makau grup yin hta pat shing hkrum ai lam ni

- Gumhpraw garum ai lam seng n na jahpan bang ai shiga ni n lu mat ai.
- Gumhpraw shalai na matu yak mat ai ga shadawn ATM ladat hte phone hku n na shalai ai lam.
- Voucher garan ai shara n dep hkap mat ai.
- Voucher hkap la ya ai seng, gat ni n dep hkap mat ai.
- Sa sa wa wa yak hkak mat ai.

Myit masa lam hta pat shing dang ai lam

- Gaw Ning Ja ni hpe mu mada ai myit jasat masa hte chye tawn ai lam

Tara htingring ni hte seng ai dut dang ai lam

- Gaw Ning Ja ni hte seng ai lam technical capacity n nga ai.
- Gaw Ning Ja ni hte seng ai matsun lawm lam lak san n nga ai.
- Up hkang hporen hparan hte seng ai shuk shark ai lam.

Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai mayak lam ni

Mazut roi rip ai lam, masan yak hkak ai, shingra tara hten za lam, hkam kaja lam ning ra ai, lachyen lahka hkrum ai, lak san garan ginghka hkrum ai, gabai da hkrum ai.

Lawu wa na matsun lam ni gaw shingyim nau na garum ning tum galaw taw ai ni hku n na Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai mayak lam ni hpe hparan ya ai hta madi shadaw ya lu ai lam ni rai nga ai.

Yawng shalawm ai ladat

Lak san madung dat ai

Gaw Ning Ja ni malawm yawng hte dep hkap lu ai matut mahkai ai lam ladat. Garum jaw ai lam ni hpe tup hkrak lu la hkra hkyen lajang ai lam.	Hpaji sharin hkam la na matu ahkaw ahkan n lu ai Gaw Ning Ja ni hpe gumhpraw hparan jai lang ladat hte seng n na wut kat jaw ai lam.
---	--

Hkan nang galaw sa na matu hpa ji jaw ai lam

	Tau Hkyen lajang ai lam	Galaw sa wa ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Shawng hkyen ai lam, dinglun, mahkyen ni			
Mu gun ai (staff) ni hpe gumhpraw garum (cash based intervention) ai shaloi Gaw Ning Ja ni hkrum chye ai lam ni hpe tau hkra n na wun kat jaw ai lam ni galaw sa ra ai.	x		
Galaw taw nga ding yang magam bungli ni hpe shinggyin n htawm hparan galaw sa ai hta hkan shatup ai dep hkap lam nga n nga jep joi ra ai. Dam lada jat wa ai garum ning tum lam ni hte maren galai shai ai lam n inga n nga jep yu na lam. Ra ai lam ni hta hkan n htawm hparan na ladat ni hpe mung hkyen da ra ai.	x		
Gumhpraw madung garum ai bungli hta Gaw Ning ja ni lawm wa lu hkra galaw ai hta hkrum kadup na mayak lam ni hpe sawk sagawn ra ai. (ga shadawn Gaw Ning Ja ni sa na matu yak ai gat seng ni)	x	x	x
Gaw Ning Ja ni hte arau sha bungli galaw taw ai wuhpung jahpan n htawm Gaw Ning Ja ningbaw ni hte zinghkri galaw let Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai mayak ni hpe sawk sagawn n htawm hparan sa war a ai.	x		
Gat seng dut ai shara de Gaw Ning Ja ni dinghkrai kade ram shadang lu sa ai hpe yu jep n htawm gat seng n inga shara hte seng ai hpe kade ram shiga lu na matu san maran ra ai.	x	x	x

Gaw Ning Ja ni hpe makawp maga ya lu ai gat lawk hte seng ai hpe bai tsawn dinglik. Hkam ja lam, assistive devices, tara lam hte seng ai, hta wa hta sa hte hpaji lam ni hpe ma myit shalawm ra ai. Ya ten hkyak hkyak ganing re ai mayak ni hkrum ai lam hpe ma chye ra ai.	x		x
Gaw Ning Ja ni hku n na kun rai ni hta n myit mada ai sha manoi ra ai ten shanhte hkrum hkra na mayak lam ni hpe myit tau ra ai.	x		x
Gaw Ning Ja ni malawm shanhte hte seng ai n ta masha ni hku n na mayak lam ni hpe tawt lai lu hkra ganing re ladat ni hte ja gumhpraw hpe jai lang nga ngu hpe san jep ra ai.	x	x	x
Gat lawk hta bungli galaw taw ai ni hku n na shanhte a gat lawk ni hta Gaw Ning ja ni grau dep hkap lu wa hkra mahkyen ni galaw ra ai. (ga shadawn sa sa wa wa n dep hkap ai hte matut mahkai lam ni grau hkrak hkra jat galaw ya ai)	x		
Gaw Ning Ja ni hku n na Ja gumhpraw hpareng hparan lam hte seng ai lam ni hpe kade ram chye na da ai ngu hpe chye hkra galaw ra ai.	x		x
Gaw Ning ja ni hte seng ai kaga hkrat ang na ja gumhpraw hpe myit shalawm ra ai	x		x
Chyena hkawn hkrang loi ai shiga jaw ladat lam hpe jai lang let gumhpraw garum ai (cash based intervention) hpe galaw ra ai.	x	x	x
Gaw Ning Ja ni a matu sa sa wa wa loi ai shara hpe lata let garum ai lam galaw ra ai.	x		
2. Resources mobilization (Rudi ruhpanng htawt sit ai lam)			
Gaw Ning Ja ni hpe makawp maga ai lam ladat n nga n nga jep yu ai lam galaw ra ai.	x	x	
3. Ta tut Magam bungli galaw sa wa ai			
Tsim yam hkrum hkra ai yawng hte mahkra Gaw Ning Ja ni malawm maren sha gumhpraw garum ai lam hkam			x

la lu na galaw ra ai. Gaw Nin Ja ni hpe n law ai sha jaw ai (sh) kadai n kam galaw ai bungli maga de htawt sit shangun ai n dai zawn re hpe n mai galaw ai.			
Magam bungli shagu hta Gaw Ning Ja ni dep hkap ai lam rai hkra galaw ra ai.	x		x
Arung arai garan jaw ai lam ni hta Gaw Ning Ja ni a matu sa sa wa wa manu loi ai shara hpe lata ra ai.	x	x	
Hkawm sa hkawm wa yak ai shara (sh) Gaw Ning Ja ning dep hkap na matu yak ai shara hkan e gat du poi lamang zawn re hpe galaw ya ra ai. Dai shaloi she Gaw Ning Ja ni nan hkum dep shang lawm lu na re.			x
Gaw Ning Ja dinghkrai magam bungli galaw sa na matu jahpan jaw ai hta shi kaw kade ram mayak ni hkrum chye lam nga/ n nga san jep ra ai.			x
Garum gahtau ai magam bungli a yaw shada lam ni hpe chyena hkra sang lang dan ra ai. N dai zawn sang lang dan ai marang e byin pru wa na mang hkang ni hpe tau shayawm ya lu ai.	x	x	x
Garum ning tum lam ni hpe Gaw Ning Ja ni hkum dep garum lam lu la hkra shanhte nga ai shara de sa garum ya lu ai lam ladat ni hpe tam ra ai.	x	x	x
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Gaw Ning Ja ni hpe makawp maga ya ai lam hte ja gumhpraw garum ya ai lam ni hta Gaw Nin Ja wuhpung ni hpe ma shalawm ra ai	x	x	x
Mung dan shadang Gaw Ning Ja ni hpe garum ya lu ai lam ni hpe matut mahkai let galaw sa ra ai.	x		
Ja gumhpraw madi shadaw garum ya lam kaw n na Gaw Ning Ja ni hku n na kaga hpe ji hpe hka ja dep hkap lu bawng ban galaw sa ra ai.	x	x	x
5. Jep sagawn ai lam hte bai ding lik yu ai lam			
Gaw Ning ja hpan yawng hte asak num/la mahkra n bung ai lam hta Gaw Ning Ja ni hku n na hkrum hkra		x	x

chye ai mayak lam ni hpe man man masam maram yu jep ai lam galaw ra ai.			
Bungli masa yawng hte hpe masam maram yu lajang ai hta Gaw Ning Ja ni a matu akyu hkam sha lu n hta hkum hkra ai byin mayak lam ni hpe shanhte hte bawng ban jahkrup ra ai.			x
Garum ning tum lam ni yawng hkra dep lu ai lam nga n nga jep yu ai lam galaw ra ai.			x
Gat lawk ni hta dep hkap ai lam nga n nga hpe jep yu n htawm grau hkrak bai gram lajang hpe tang madun ra ai			x
Shingyim nau na garum ning tum lam hpe tang du hkra Washington Group Short Set of Disability Question ni zawn re hpe mahta na Gaw Ning Ja hpan hpe garan gyin hka ra ai.			x
Gaw Ning Ja ni hte seng ai lam ni hpe jai lang na matu shanhte myit hkawn ai lam nga hkra gyin shalat ai lam ni galaw ra ai. Shahte hte seng ai lam hpe gara kaw jai lang ni ngu hpe n hprai ai sha shahte hpe tsun dan da ra ai. (Ga shadawn garum ning tum wuhpung ni a matu, asuya ni matu)			x

Mahta Da ai laika ni

- Mahta da ai laika ni ni
- Cash Learning Partnership
- CBM, CBM Humanitarian Hands-on Tool
- Cash Learning Partnership, Cash-Based Assistance: Programme Quality Toolbox
- Cash Learning Partnership, Safer Cash Research and Toolkit
- UNHCR, Guide for Protection in Cash-Based Intervention
- Women's Refugee Commission and Mercy
- Corps, Mainstreaming GBV Considerations in
- CBIs and Utilizing Cash in GBV Response: Tool
- kit for Optimizing Cash-based Interventions for

- Protection from Gender-based Violence
- Women's Refugee Commission, Cohort Livelihoods and Risk Analysis

Daw (9) Shang lawm ai ni a daw sang hte lit ni

Lawu de na chyarang lawk hta shinggyim nau na ma gam bungli yawng hta gaw ning ja ni hte magam gun ni hpe garum lu na matum magam gun ni a tsang madang, seng ang ai lit ni hte shinggyim nau na magam hta shang lawm na matu tang madun da ga ai.

Asuya ni

Tau hkyen lajang ai lam

- Hkyak hkyak byin wa chye ai lam a matu tau hkrau hkyen lajang ai shaloi gaw ning ja ni ra kadawn ai lam hpe myit shalawm let hkyawm lawm ai hte dep hkap ra nga ai. Ga shadawn- seng ang ai tara ni hpe chye na hkawn hkrang hkra shakut ai lam, dep hkap ai matut mahkai lam, shawk shawn na jak ni hte shinggyim nau na magam ni hta jep da sai Washington Group Short Set of Disability Questions zawn re ai gasan hpe jai lang let shiga mahkawng ai hte shiga jai lang ai lam galaw ga.
- Gaw ning ja ni a gawng malai tai ya ai (OPD) hpe gaw ning ja wuhpung hta shang lawm lu hkra galaw ga. OPD hpe tsinyam shayawm ai tara, kaga tara masa ni, mungdan a masing ni, kaga magam bungli ni hte bai gaw gap ai lam ni hte bai myit sawn ai lam ni hta shang lawm shangun ga. Tara htingrim ni gaw shinggyim nau na magam lam hta gaw ning ja ni hkyawm lawm ai hte shang lawm lu na hpe n gun jaw hkra galaw ga.
- Masha law wa bu htawt ra ai ten mungdan kaw nna lajang ya ai lam ni (shara lajang ai lam, hpaji lam, hkam ja lam, asak pang bung ai shada garum ai lam) a tsawm galaw lu na matu tau hkrau hkyen da ga. Mare buga hkan nga ai gaw ning ja rudi ruhpan ni (kumla madun ga hpan lachyum gale ai ni, hkyawm lawm lam hta kung kyang ai ni, hkyen lajang ya ai ni) hpe a tsawm sha ka matsing let bungli jahkrat da ga.

	• OPD ni hte bawng ban jahkrup let shinggyim nau na magam mungdan madang wuhpung hte asuya ni pawng hpawm ai ladat hte gaw ning ja bungli matut mahkai na matu masha langai san da ga.
Ra rawng ai lam ni jep sagawn ai hte daw dan ai lam	• San jep ai lam hta hkrang amyu myu (ra kadawn ai hta hkan nna aten kadun san jep ai lam, lawng lam hpan hkum tau hkrau san jep ai lam, tsinyam hkrum ngut ai hpang san jep ai lam) jai lang lu na matu shinggyim nau na magam kaw nna gaw ning ja ni a shiga (shrn) lam hpe chye lu na ahkang hpaw da ga. Gaw ning ja ni a shiga (shrn) lam ni hpe jep sagawn ga. • Gaw ning ja wuhpung (OPD) ni hte gaw ning ja ni hpe garum ai ni hpe shiga mahkawng ai, gram lajang ai hte ta tut galaw sa wa ai lam ni hta shang lawm shangun ga. Mayak hte garum matum hte seng ai shiga ni hpe mung mahkawng, myit sawn nna gam garan ga.
Ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa na matu hkrang shapraw ai lam	• Ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa na matu hkrang shapraw ai lam hta OPD ni hpe mung shang lawm shangun ga. • Ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa na matu hkrang shapraw ai lam hta gaw ning ja ni shang lawm lu na matu hte mungdan, ginra hte mungkan madang tara masa ni, tara htingrim ni hte bung pre ai shinggyim nau na ladat ni hpe gaw gap ra nga ai.
Rudi ruhpanng ni hpe htawt sit ai lam	• Mungdan hte mungdan a shagu madang rudi ruhpanng hte sut masa tau sawn jai lang jahpan ni (OPD, hkyen lajang ya ai ni, ra ai gumhpraw) hpe htawt sit shara jahkrat ga. Hpyenyen ni hte kaga shara htawt sit da ai gaw ning ja ni yawng gaw ning ja ni hkyawm lawm lu na lam, shiggyim nau na magam lam shagu hta makawp magam lam hte garum matum lu na lam ni hpe shakut shaja ga.

Hkrang shapraw galaw sa wa ai lam hte yu maram ai lam	- Gaw ning ja wuhpung (OPD) hte gaw ning ja ni a garum matum hte makawp maga lam gara madang du hkra lu la ai hpe yu maram ga. - Asuya hte shinggyim nau na magam ni a garum matum hpe gaw ning ja ni lu la u ga. - Shinggyim makawp maga masing hpe bai gaw gap lam hta jai lang lu hkra galaw let, dai masing hpe yawng ni dep hkap lu na matu shakut ga. - Num/la hpe mahta ai mazup roi rip ai lam (GBV) hte gaw ning ja ni a ahkaw ahkang njaw ai hku akyu jashawn ai lam hte ahkaw ahkang dum hprut ai lam ni hpe hpapa ya ga.
Bai ding lik yu ai lam	- Gaw ning ja ni garum matum hte makawp maga ya ai lam ni kade ram lu la nga ai lam ahkying aten shagu hta bai ding lik yu ga. Shanhte a hkyawm lawm ai lam hpe shatsaw na matu ding lik ai lam rai nga ai. - Ding lik ai lam yawng hta gaw ning ja ni maren hpapa dep hkap lam, shang lawm lu lam hte makawp maga ya ai lam ni hpe jep sagawn ai lam ni lawm ra ai. - Gaw ning ja ni hpe daw ni yawng hte daw langai hte langai lapran ding lik yu ai lam ni galaw ga.
Bawng ban jahkrup ai lam	- Shinggyim nau na magam gun ni hte bawng ban jahkrup na matu, shiga ni hpe galai gachyai na matu OPD hte gaw ning ja bungli galaw ai asuya ni hpe shaga ga. - Gaw ning ja byin ai lam ni hpe tang madun na hte a ten tup yu maram lu na matu zuphpawng masing ni hte tang madun na masing ni hpe a tsawm sha shalawm ga.
Shiga hparan hpapeng ai lam	Mayak mahkak lam ni, lu la mai ai lajang ya ai lam ni, jji hte seng ai shiga ni hte gaw ning ja ni hte seng ai shiga yawng hpe garan gachyan ga.

	Hkyak hkyak aten ni hta dep hkap lu ai shiga hparan hparen ai ladat lu na matu tara masa ni gram lajang, hkrang shapraw ga. Tara shang shiga makawp maga ai htingrim gaw shiga shabra ai lam, shiga dep hkap ai lam ni hpe hpapa ya gying ai.
--	---

Shinggyim nau na magam woi awn ai lam (hkyak hkyak ten masa, UN magam bungli bawng ban jahhkrup ai lam, mungdan madang shinggyim nau na magam wuhpung)

N dai daw hta [shinggyim nau na magam lam hta gaw ning ja ni hpe grau nna hkyawm lawm shangun ai lawng lam matsun ni hpe madun da ai.](#)

Tau hkrau hkyen lajang ai lam	- Mungdan madang shinggyim nau na magam (HCT) a magam bungli gun hpai lam a matsun (TOR) hta gaw ning ja ni hkyawm lawm na lam hpe mung shalawm ga. - Asuya hku nna HCT a matu gaw ning ja hte seng ai lam ni matut mahkai na masha langai san ya na matu tang shawn na lam. - Tau hkyen lajang lam hte hkyak hkyak ten ni hta gaw ning ja ni a matu mung hkyawm lawm na matu yu maram ga. Shinggyim nau na magam ni hta hkyawm lawm lam hpe n gun jaw ai IASC a lam matsun ni hpe gram lajang ai hte HCT hta mung lajang ga. Htuk manu ai bungli ni hta OPD hte gaw ning ja ni shang lawm u ga. - Tau hkyen lajang lam hte hkyak hkyak ten ni hta gaw ning ja ni hkyawm lawm na matu ra ai lam ni (gumhpraw, masha n gun) ni hpe lajang da ga.
Ra rawng ai lam ni jep sagawn ai hte daw dan ai lam	- Gaw ning ja ni hte dum nta masha ni hta hkra machyi wa mai ai lam ni hpe myit let ra kadawn ai lam hpe jep sagawn ai lam ni galaw ga. - Bungli shara shagu hta ra rawng ai lam jep sagawn ai ten gaw ning ja ni a ra rawng ai lam, mayak, a tsam hte ning mu, hkap la ai lam ni hpe ma myit shalawm ga.

	- Bungli shara shagu a ra rawng ai lam jep sagawn ai hta kahkyin da ai shiga ni (shinggyim nau na magam shing du kaw chyam da ai Washington Group Short Set of Disability Question zawn re ai ga san hpe lang nna) num/la, asak hte gaw ning ja byin ai lam ni hta hkan nna garan gying ai. - Ra rawng ai lam san jep ai wuhpung ni hta gaw ning ja ni hte OPD ni hpe shalawm ga.
Ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa na matu hkrang shapraw ai lam	- Gaw ning ja ni hpe bai hkyen lajang ya ai lam hte mahtai hting rim masing ni shalawm ga. Gaw ning ja ni a diverse hpe tang madun ai lam hta a san mu lu u ga. - Ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa ai bungli yawng hta ra kadawn ai gaw ning ja ni yawng hpe myit shalawm ga. - Mahkrun ni hta gaw ning ja ni a mayak ni hpe gara hku shayawm kau ya na lam tang madun ga. - OPD ni hpe shinggyim nau na mgam bungli ni mahkrun ni hta shalawm ga.
Rudi ruhpanng ni hpe htawt sit ai lam	- Ja gumhpraw garum jaw ya ai (donors) ni hku nna bungli a garum gumhpraw ni hta gaw ning ja ni a matu a lu bang na hte gaw ning ja ni hkyawm lawm na matu n gun jaw ga. - hkyak hkyak ten hta jai lang ai gumhpraw, mungdan madang gumhpraw, kaga gumhpraw hte seng ai arung arai ni hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm shagun ai madang ni jahkrat ga.
Hkrang shapraw sa wa ai lam hte yu maram ai lam	- HCT zuhpawng masing ni hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm na lam hte makawp maga na lam a tsawm shalawm ga. - Yu maram ai lam ladat ni hta gaw ning ja ni a lawng lam ni hpe hparan na hte dep hkap na lam, mayak hte mayak hpe hparan na lam, kaga ra rawng lam ni, ning mu hte ra

	sharawng ai lam ni hpe shalawm ga. Ga shadawn- yu maram lam, ra rawng lam jep sagawn ai lam hte bungli galaw sa wa ai lam ni hta gaw ning ja ni grau nna shang lawm na lam shakut ga.
Bai ding lik yu ai lam	• Magam shagu hte wuhpung shagu a bai ding lik yu ai lam hta gaw ning ja ni hkyawm lawm na lam hpe shalawm na matu n gun jaw ga. • Magam shagu hte magam lam ni a lapran bai ding lik ai ten hta gaw ning ja ni shang lawm u ga. • Bai ding lik ai lam hta mu mada ai lam ni hpe dep hkap lu ai hkrang hpan hkum hte shabra ga. Magam shagu hta tinang a magam gram lajang lam hte bai bawng ban ai lam hta mu mada ai lam ni hpe jai lang shangun ga.
Bawng ban jahkrup ai lam	• Wuhpung wuhpawng lapran hta galaw ai zuphpawng ni hta gaw ning ja hte seng nna matut mahkai ya na masha ni hte OPD ni shang lawm shangun ga. • Shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam yawng hta dai lawng lam matsun hpe lang let gaw ning ja byin ai lam hpe atsawm tang madun na lam n gun jaw ga.
Shiga hparan hparen ai lam	• Asuya mung shang lawm let gaw ning ja ni a shiga lu lam ai lam hte shabra ai lam hpe shiga arawn alai hte makawp magam lam masa hte maren galaw sa wa na matu myit hkrum lam la ga. • Gaw ning ja ni hte seng nna a tsawm sha tang madun ga. Shiga nnga yang 'shiga n nga' ngu nna tang madun ga. • Shiga la ai lam, hparan hpareng ai lam hte jai lang ai lam a matu shiga hpe num/la, asak hte gaw ning ja hpan hte hpan hta mahta nna garan ga.

Wuhpung wuhpawng hte magam lam woi awn ai ni

N dai daw hta tsinyam hkrum ai masha ni a lit la ai ni hte seng ai IASC tara htingrim ni hpe madun mat na ga ai.

Tau hkyen lajang ai lam	• Wuhpung wuhpawng hte magam lam ni hta mungdan kata hte ginra nga gaw ning ja wuhpung (OPD) ni hpe shang lawm shangun nna grau kaja ai masing ni, mayak hte seng ai ningmu ni la ga. • Wuhpung shagu hta gaw ning ja hte seng nna madung matut mahkai na masha san da ga. • Magam shagu a shim lum lam, makawp maga lam a mayak ni, gaw ning ja ni hkyawm lawm ai lajang ya ai lam ni hpe tam shapraw ga. Gaw ning ja ni a atsam hpe jep sagawn da nna ra ahkyak wa ai ten hta shanhte hpe shang lawm shangun ga. Dai zawn ra ahkyak wa ai ten a matu tau hkyen ai lam hta mat mat mai ai arung arung ni (myi nmu masha lam hkawm shingna, na lu ai arung arai) a matu kaga san tawn ai lam galaw ga. • Ra ahkyak ai ten a matu hkyen lajang ai lam hta tau hkrau shiga jaw ai lam, gaw ning ja ni hpe hkyam lawm ai matut mahkai arung arai ni jai lang ga.
Ra rawng ai lam ni jep sagawn ai hte daw dan ai lam	• Gaw ning ja ni the dum nta masha ni hta hkra machyi wa mai ai lam ni hpe myit let ra kadawn ai lam hpe jep sagawn ai lam ni galaw ga. • Bungli shara shagu hta ra rawng ai lam jep sagawn ai ten gaw ning ja ni a ra rawng ai lam, mayak, a tsam the ning mu, hkap la ai lam ni hpe ma myit shalawm ga. • Ra rawng ai lam jep sagawn ai hta gaw ning ja ni a ra ai lam hpe tam sagawn ga. Shiga kahkyin ai ten shinggyim nau na magam hta chyam da ai Washington Group Short Set of Disability Question zawn re ai ga san jai lang ga.

	- Gaw ning ja ni hte mayak hkrum ai ni hte bawng ban jahkrup ga. N gun jaw ai lam hte ra ai lam ni a matu (15-20%) ram maram da ga. - Magam yawng a rau jawm sawk sagawn ai ten gaw ning ja ni a nbung pre ai lam hpe gawng malai tai ya lu ai OPD hpe mung shang lawm shangun ga.
Ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa na matu hkrang shapraw ai lam	- Gaw ning ja ni hte seng ai shiga ni hpe jep sagawn daw dan ai hta OPD wuhpung hpe mung ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa ai masing shapraw ai lam hta shang lawm shangun ga. - Dai hpaji jaw ai lam ni hpe jai lang let gaw ning ja ni hkyam lawm lam hpe maram na matu madi madun rai ni hpe jai lang ga. - Magam shagun hta hkan sa ra ai lam ni hte gaw ning ja ni hkyawm lawm lam hte seng ai masat shadang ni hpe mahta nna SOPs hte lahkawng brum ladat hte bungli masing ni hpe jahkrat ga. Bungli masing ni hte ladat ni gaw num/la, asak, gaw, gaw ning ja hpan hte hpan hte kaga n bung ai lam ni matut manoi nga ai lam hpe myit dum ra ai.
Ra ai lam ni bai htawt sit ai lam	- Magam shagu a tau sawn jai lang jahpan hte ra ai gumhpraw jahpan hta gaw ning ja ni hkyawm lawm ai magam a matu gumhpraw law hkra garan tawn da ga. Jahkring jahkra (shrn) nta gaw gap ai lam hta, law malawng nga ai nta hkrang hku gaw gap ai lam, nga chyalu nta ni hpe bai gram lajang ai lam, htuk manu ai nga shara lajang ya ai lam, n ta di sa ya ai lam, lata hkrang ga kum la lang ai lam hte ga gale tsun ya ai masha ni hpe shalawm ga. Tau sawn jai lang jahpan hkyen lajang ai lam hta OPD ni hte gaw ning ja ni kaw na hpaji la ga. - Lata da sai masing (ga shadawn- hkyak hkyak ten hta jai na ra ai gumhpraw) ni hpe bai gram lajang ai hta gaw ning ja

	ni a ra ai lam hpe atsawm sha chye lu na hte htuk manu ai hku ra ai lam jahpring na matu OPD ni hpe shag lawm shangun ga.
Hkrang shapraw sa wa ai lam hte yu maram ai lam	• Garum matum hte makawp maga ya ai lam ni hpe gaw ning ja ni kade ram madang lu la nga ai hpe tang madun ga. Tang madun ai ten hta shiga ni hpe asak, num/la hte gaw ning ja hpan hte hpan ni hta mahta nna garan ga. • Wuhpung wuhpawng tang madun lam ni hta gaw ning ja ni hpe ma shalawm ga. • OPD hte pawng hpawm nna, mayak hkum sha nga ai gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte shanhte mahkawp maga lam lu na matu n gup ga hte kahkyin ga.
Bai ding lik yu ai lam	• Gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam jep sagawn ai magam shagu gaw dai jep sagawn ai lam hpe bai dik lik yu ai lam galaw ra ai. • Bai ding lik ai lam hta gaw ning ja a lit nga ai ni, magam gun ni, lak san shatsam da ai ni, OPD ni hpe mung shang lawm shangun ra ai.
Bawng ban jahkrup ai lam	• Magam shagu hte wuhpung wuhpawng shagu gaw gaw ning ja ni hkyawm lawm na magam bungli ni hta lahkrip ra ra shang lawm ra ai. • OPD ni hte gaw ning ja hte seng ai wuhpung wuhpawng ni gaw pawng hpawm zuphpawng hta shang lawm ra ai. Zuphpawng shara ni gaw masha shagu lu du ai shara hta rai ra nga ai hte ra ai rai yang dung shara/nga shara ni lajang ya ra nga ai. • Gaw ning ja ni hkyawm lawm lam hpe yu maram na matu kum la lu sa ai masing langai galaw na matu gaw ning ja hte seng ai wuhpung wuhpawng ni a rau sha shang lawm ga.

Shiga hparan hparen ai lam	• Shiga hparan hpareng ai lam hta gaw ning ja ni gaw makawp maga lam hte garum matum kade madang lu la ai hte shanhte a magam lam ni hta kade daram shang lawm lu ai lam hpe mung shiga la ga. • Gaw ning ja ni a kahkyin da ai shiga ni gaw ya ya na gaw ning ja ni a masa hpe chye shangun ai shiga byin na hte, shanhte makawp maga lu la na lam, garum matum hte shang lawm lu ai lam ni hpe madun ya lu na matu kaja ai ladat ni jai lang ga. Wuhpung wuhpawng ni tang madun ai shiga ni gaw shiga tara masa hte bung pre nna, dep hkup lu ai hkrang hku nna shabra ga.

Magam bungli galaw gunhpai ai ni (Shinggyim nau na magam lam hte rawt jat lam wuhpung wuhpawng ni)

Tau hkyen lajang ai lam	• Shingra hpyen shayawm na lam hte hkyak hkyak ten hta galaw sa wa na lam yawng hta gaw ning ja ni hte seng ai wuhpung wuhpawng yawng shang lawm, bawng ban jahkrup ai lam galaw ra nga ai. • OPD ni hpe pawng hpawm nna, pawng hpawm wuhpung hte magam gun ni gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam grau chye wa hkra lamang ni hkyen lajang ga. • Shinggyim nau na magam shagu- hparan hpareng lam, masha n gun lit la ai lam, tang madun laika ka ai lam, ni hta a tsam jat wa na matu OPD ni hku nna garum ra nga ai.
Ra rawng ai lam ni jep sagawn ai hte daw dan ai lam	• Tsing yam hkrum ai ni a lapran gaw ning ja ni hkrum ang ai mayak ni hpe sagawn ga. Garum matum hte mahkap maga lam lu la na hta gaw ning ja ni kaning re ai mayak nga ai lam hte htuk manu na lam hpe mung sawk sagawn ga. • Ra rawng ai lam sawk sagawn ai ten gaw ning ja ni kaw na shiga lu la na matu hte shi ga la ai lam atsawm galaw lu na matu nga shara ni lajang ya ga.

	Wuhpung wuhpawng hte bawng ban ai ten hte ra rawng ai lam sawk sagawn ai wuhpung ni hta gaw ning ja byin ai lam amyu myu nga ai gaw ning ja ni hpe shang lawm shangun ga.
Ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa na matu hkrang shapraw ai lam	- Shinggyim nau na magam lam ni hta gaw ning ja ni a ra rawng ai lam hpe sawk sagawn ai lam shalawm ra na. Gaw ning ja ni hkyawm lawm ai lam hpe shadawn na matu madi madun rai ni a tsawm jai lang ga. - Gaw ning ja ni hku nna garum matum hte makawp magam lam hpe maren mara lu la na matu, dep hkap ai lam, n ta di sa ya ai lam, htuk manu nga shara lajang ya ai lam ni hpe myit shalawm ai hte lahkawng brum ladat ni hpe jai lang ra nga ai. - Gaw ning ja ni hte seng nna madung bungli galaw ai wuhpung, hkyen lajang ya ai wuhpung hte OPD ni hte pawng hpawm matut mahkai ga.
Ra ai lam ni bai htawt sit ai lam	- Dep hkap ai lam nga na hte htuk manu ai nga shara lajang ya na lam ni hpe mahta nna, hkyawm lawm lam nga ai gumhpraw san da ai lam ni galaw ga. Gaw ning ja ni garum matum hte makawp maga lam lu la na hta pat hkum nga ai mayak ni hpe jasan kau na matu jai lang ra ai rudi ruhpanng ni hpe daw dan ai hta OPD ni hpe shalawm ga. - Gaw ning ja ni hte shanhte hte seng ai lam ni hta kung kyang ai magam gun (shrn) hpaji jaw ai masha hpe shatsam da ga.
Hkrang shapraw ai lam hte yu maram ai lam	Magam bungli galaw sa wa ai lam hpe yu maram ai shaloi gaw ning ja ni hkyawm lawm ai madi madun rai lang na hte num/la, asak, gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna garan ai lam galaw ra ai.

	• Bungli masa ni hpe gaw ning ja ni kade ram hkyawm lawm ai lam hpe sagawn nna, ra ai rai yang gram lajang ai lam ni galaw ra nga ai. • Shinggyim nau na magam a garum matum ni hpe dep hkap na lam hta gaw ning ja ni hkrum sha nga ai mayak ni hpe tang madun ga. Grau nna kaja ai ladat ni hpe tang madun ai hte, masat shadang the arung arai ni hpe jai lang ga.
Bai ding lik yu ai lam	• Gaw ning ja ni hte seng nna bai ding lik yu na matu ga san ni hkyen lajang ai lam hta OPD ni a machye machyang hpe hpyi la nna galaw sa wa ga. • Ding lik ai lam ni hta gaw ning ja ni a tsawm sha shang lawm lu na matu hkyen lajang ga. • Bai ding lik ai lam hpe tang madun ai laika hpe hpan amyu hkum hkra hte dip shapraw ga. Mu mada ai lam ni hpe magam masa lam gram lajang ai lam hta ra ai daram jai lang mai nga ai.
Bawng ban jahkrup ai lam	• Bawng ban jahkrup ai lam hta OPD ni hpe shang lawm shangun ga. • Gaw ning ja ni hkyawm lawm na matu wuhpung wuhpawng lapran hta bawng ban jahkrup ai lam law law galaw ga. Shada garan gachyan ai lam law law galaw ai hte magam dap shagu a ning tawn ai ni hte OPD ni hku nna hpaw ai tsang gawk ni hta sharin hkam la ga.
Shiga jum hparan ai lam	• Pawng hpawm ai wuhpung ni hpe mayak ni hte mayak ni jahkoi kau ai lam a shiga ni hta num/la, asak hte gaw ning ja byin ai lam hpe garan shangun ga. • Gaw ning ja ni grau nna hkyawm lawm ni lam hpe tang madun ga, kaja ai arawn alai ni hte machye machyang ni garan gachyan ga.

	- Gaw ning ja ni hkrum ang wa mai ai mayak ni hte seng ai shiga nlu ai ten hta pawng hpawm wuhpung ni hpe shiga kahkyin ai lam hta garum la ga. - Dinghkrai hte seng ai shiga ni kahkyin ai lam, mahkawng ai lam hte jai lang ai ten hta shiga arawn alai hte tara masa ni hpe hkan sa shatup ra ai.
--	---

Ja gumhpraw garum jaw ya ai ni (donors)

Tau hkyen lajang ai lam	- Hkrum tsup lam ni, tang shawn ai lam ni hte myit hkrum la ni hta gaw ning ja ni hkyawm lawm lam hte seng ai masat shadang hte tara htingrim ni shalwm u. - Gaw ning ja hkyawm lawm lam hte seng nna magam gun ni hpe sharin ya ai lam hte gaw ning ja hte seng nna madung bungli galaw na matu marai langai hpe lit shatsam ga. Dai lawng lam matsun ni hpe akyu jashawn let hkrang shapraw galaw sa wa lam hta pawng hpawm ni a matu gaw ning ja byin ai lam lam matsun hkyen lajang da ga. - OPD ni hte shinggyim nau na magam lam ni hta seng ang ai ni hku nna magam bungli galw ai lam hta gaw ning ja ni hpe myit shalwm na matu jin jin rai ra na hte hkyen lajang da lu na atsam shrawt ai lam ni hpe galaw na matu ra ai lam ni hkyen lajang na gumhpraw ni hpe jaw ga. - Tang madun ai lam ni hta gaw ning ja ni a dep hkap lam, mayak yen seng ai lam hte hkyen lajang ya ai lam ningja ni kahkyin da ai gaw ning ja ni a shiga ni hpe shalawm na matu masat ga. Shiga ni hpe asak, num/la hte gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna garan da ga.
Ra rawng ai lam ni jep sagawn ai hte daw dan ai lam	Hkrang shapraw sa wa na pawng hpawm ni hta gaw ning ja ni hpe shalawm let ra ai lam ni jep sagawn na hte hparan ai lam hpe garum ga. Dai hta hkrum ang ai mayak ni, makawp

	maga lam hte garum matum dep hkap ai lam, hkyen lajang ya ai lam ningja ni hte mayak ni hpe shalawm mai ai.
Ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa na matu hkrang shapraw ai lam	• Hkrang shapraw sa wa na pawng hpawm ni kaw nna, gaw ning ja ni hkyawm lawm na matu gram lajang ai lam hte ladat ni hpe shalawm ai gaw garum gumhpraw garum ai lam a ra rawng ai lam langai hku nna madun ga. • Hpawng hpawm ni kaw nna gaw ning ja ni hkrum ang ai mayak ni hpe tam sagawn, hparan hpareng ai ladat ni hpe gin shalat na matu ngun jaw ai hte garum ga.
Ra ai lam ni bai htawt sit ai lam	• Gaw ning ja ni hkyawm lawm na matu garum gumhpraw garum ai lam a matu madung lam hku nna masat let dep hkap lam hte shang lawm ai lam sharawt lu na matu garum gumhpraw san da ga. • Garum gumhpraw san da ai lam ni hpe lata ai lam hte yu maram ai lam ni hpe garum lu na matu, gaw ning ja hte seng ai kumla ni hpe num/la hte asak hte kaga kumla ni hpe masat let jai lang ga. • Mungdan ga daga madang shang lawm lam sharawt ai hte maren gaw ning ja ni hkyawm lawm ai bungli masing ni galaw ai lam a matu n gun jaw lam ni tam ga. • Garum gumhpraw shawk shawn ai lamhpe gaw ning ja hpan hkum hpe gawng malai tai ya lu ai OPD ni kaw nna dep hkap lam nga na matu galaw ga. Buga madu OPD ni dep hkap na matu ra yang, garum gumhpraw shawk na matu ra ai lam ni hpe hkyen lajang da ga.
Hkrang shapraw ai lam hte yu maram ai lam	• Pawng hpawm ni a bungli masing ni hpe bai ding lik yu ai lam hpe gaw ning ja ni hte bawng ban jahkrup ga. Shanhte a garum matum hte makawp maga lam ni hpe dep hkap na lam bawng ban ga.

	- Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myithkrum lam(CRPD) kaw na masat da ai lam ni hpe jai lang let tang madun ai lam ni hpe jep sagawn ai lam hte hkrang shapraw ai lam, pawng hpawm ni hpe yu maram ai lam ni galaw ga. Pawng hpawm ni hpe bai htang galaw ai lam ni hte hpaji jaw ai lam ni galaw ga. - Gaw ning ja ni hpe shalawm na matu pawng hpawm ni a shakut shaja ai lam hpe yu maram ga.
Bai ding lik yu ai lam	- Pawng hpawm ni yawng tinang a ding lik ai ladat a daw chyen langai hku nna, gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm na hte shang lawm shangun na matu myit ga. - Ding lik lu ai mahtai ni hpe dep hkap lu ai hkrang hpan hkum hte shabra ga. - Gaw ning ja ni hkyawm lawm na hte shang lawm na hte seng ai bai ding lik yu ai lam a hpaji jaw ai lam ni hpe galaw sa wa ga. - Magam dap shagu hte magam dap ni a lapran bai ding lik yu ai hta gaw ning ja ni hpe shang lawm shangun ga.
Bawng ban jahkrup ai lam	- Gaw ning ja ni a hkyawm lawm la hte seng nna, ran daw kung kyang ai ni hpe (gaw ning ja lam a madung shara, shinggyim nau na magam hte seng ai mungdan hpung, magam dap hte wuhpung wuhpawng bawng ban ai lam ladat ni) magam gun shatsam ai lam hpe n gun jaw ga. - Gaw ning ja hpan hte hpan n bung ai lam ni hpe gawng malai tai ya ai gaw ning ja wuhpung (OPD) ni hpe shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam hte bawng ban jahkrup ai ladat ni hta shang lawm na matu n gun jaw, garum ga.
Shiga jum hparan ai lam	Pawng hpawm ai wuhpung ni hpe mayak ni hte mayak ni jahkoi kau ai lam a shiga ni hta num/la, asak hte gaw ning ja byin ai lam hpe garan shagun ga.

	• Gaw ning ja ni grau nna hkyawm lawm ni lam hpe tang madun ga, kaja ai arawn alai ni hte machye machyang ni garan gachyan ga. • Gaw ning ja ni hkrum ang wa mai ai mayak ni hte seng ai shiga nlu ai ten hta pawng hpawm wuhpung ni hpe shiga kahkyin ai lam hta garum la ga. • Dinghkrai hte seng ai shiga ni kahkyin ai lam, mahkawng ai lam hte jai lang ai ten hta shiga arawn alai hte tara masa ni hpe hkan sa shatup ra ai.
--	---

Gaw ning ja wuhpung wuhpawng ni (OPDs)

Shiggyim nau na magam gun ni gaw, shanhte a magam lam ni shagu hte ninggam shagu hta gaw ning ja ni hpe gawng malai tai ya lu ai gaw ning ja wuhpung wuhpawng (OPD) ni hpe shalawm ra nga ai. OPD ni gaw hpaji machye machyang hte gaw ning ja ni hte seng nna kung kyang ai lam ni garan gachyan ai lam, woi awn ai lam hte shiggyim nau na magam ni hta gaw ning ja ni hpe madang hpring shalawm na hte shang lawm lu na lam ni garum ya lu nga ai. Mare buga ni hta, OPD ni nnga ai rai yang shinggyim nau na magam bungli gun hpai ai ni asak pang bung ai garum matum wuhpung (shrn) gaw ning ja ni hpe shalawm la ra nga ai.

Tau hkyen lajang ai lam	• Shinggyim nau na magam lam ni hta chyam da ai shiga ni hpe num/la, asak, gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna garan lu ai Washington Group Short Set of Disability Question ni zawn re ai ga san grau jai lang ga. • Mayak nga ai ten hte hkyak hkyak ten ni hta, gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hpe n gun jaw ai lam hte mayak shayawm ai lam ni hte tau hkrau hkyen lajang ai lam ni hta gaw ning ja ni a tsawm sha dep hkap lu na matu galaw ga. • Mare buga malawm ni, gaw ning ja ni, shinggyim nau na magam gun ni hpe gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam, ahkaw ahkang hte machye machyang jat wa ai lam hte hpaji shakat jawng hpaw ai lam ni n gun jaw ga.
-------------------------	---

	• Hpyenyen gaw ning ja ni hku nna mungdan asuya a hkyen lajang ya ai lam ni hpe atsawm sha lu la na matu shakut shaja ga.
Ra rawng ai lam ni jep sagawn ai hte daw dan ai lam	• Ra kadawn ai lam san jep ai lam, ning ja hte hti hkum shadang hte seng ai shiga ni kahkyin ga. Hkyawm lawm na lam hta pat hkum da ai mayak ni hte htuk manu shangun ai ladat ni hpe tam sagawn ga. • Dep hkap lu ai san jep lam ni bai gram lajang na matu arung arai ni gin shalat ai hta garum ga. Dai hku galaw ai a marang e htuk manu ai nga shara lajang ya lu nna jep sagawn ai lam hte wuhpung shagu a bawng ban ai lam hta gaw ning ja ni hpe shalawm lu nga ai.
Ladat jaw jaw hte bai galaw sa wa na matu hkrang shapraw ai lam	• Shinggyim nau na magam gun ni hte asuya ni hku nna shinggyim nau na magam bungli hte kaga arung arai ni gram lajang ai lam hta lit la na matu gaw ning ja ahkaw ahkang hte seng ai ladat ni hpe jai lang ga. • Zuphpawng ni hta gaw ning ja ni nga ai shara hpe dat kasa tai nna shanhte a ahkaw ahkang a matu madung dat ai lam galaw ga. • Mayak hkrum hkra ai gaw ning ja ni hte hpyen koi yen ai ni hpe sa shani nna mare buga OPD magam ni hta shanhte hpe shalawm ga.
Ra ai lam ni bai htawt sit ai lam	• Gaw ning ja ni dep hkap na lam hpe n gun jaw ai magam lam ni hta ra ai gumhpraw shaw ya ai tau sawn jai lang jahpan galaw ai hta garum ga. Tau sawn jai lang jahpan hta htuk manu ai nga shara/ dum nta lajang ai lam, OPD shang lawm lu ai lam ni hkyen lajang da ra ai. • Mayak ni hpe hparan na matu ra ai gumhpraw law htam wa na matu n tsa lam tsun jahpra ga. • Ninggam shagu hta rudi ruhpanng ni htawt sit ai lam hta garum ga.

Hkrang shapraw ai lam hte yu maram ai lam	• Hkyen lajang ya ai lam ni, mayak ni, shiggyim ahkaw hkang tat sum ai lam ni, ra aigumhpraw jai lang ai ni hpe yu maram na hte tang madun na matu shiga la ai hta shang lawm ga. • Gaw ning ja ni hte mayak hkrum ai ni a matu akyu lu la na bungli ni hta garum ga. • Dep hkap lu ai nga shara, ginra hte matut mahkai ai arung arai ni gin shalat ai hta hpaji jaw shang lawm ga.
Bai ding lik yu ai lam	• Gaw ning ja ni shanhte a ahkaw ahkang ni lu la na matu hte num/la, asak hte gaw ning ja hpan hte hpan ni hpe myit shalawm let shinggyim ahkaw ahkang kade daram lu la ai hpe jep sagawn na matu sawk sagawn wuhpung ni hpe garum ga. • Bai ding lik ai lam hta htuk manu ai dep hkap lam hte seng ai ga san ni hpe sawk shapraw ga. Gaw ning ja ni hte seng nna ding lik yu ai ga san ni hta dep hkap lam, lu la ai lam, dang di dang dep ai lam, lit la ai lam, hte hkyen lajang ya ai lam ni a ning ja hte bungli masa sa ai lam, htuk manu ai lam ni hpe shalawm ra ai. • Asuya hte shinggyim nau na magam gun ni pawng hpawm nna garum ai lam, hte makawp maga ya ai lam ni dep hkap na hte seng nna grau kaja ai ladat hte machye machyang ni matsing ning hting ai lam galaw ga. • Bai sawk sagawn ai hta mu mada ai lam ni hpe bung li masing shapraw ai lam hte hkrang shapraw sa wa ai lam hta jai lang na matu n gun dat ga.
Bawn ban jahkrup ai lam	• OPD ni hku nna wuhpung wuhpawng ni a zuhpawng ni hta shinggyim nau na magam a magam gun ni hku nna ding yang shang lawm lu mai ai lam hpe tam sagawn ga. • (Mungdan madang hte mare buga madang) OPD ni hte pawng hpawm nna shinggyim nau na magam arau gun hpai ai lam hta 5W (ga san) hpan 5) ni jai lang let shang lawm ga.

	• Hkyen lajang ya ai lam ni hpe dep hkap na lam hta gaw ning ja ni hkrum sha nga ai mayak ni hte dep hkap na lam shiga ni hpe gahkyin mahkawng ga. Shinggyim nau na magam gun ni hte gaw ning ja ni hte seng ai lam ni a matu lit nga ai ni hpang de ningmu ni jaw ai.
Shiga hparan ai lam	• Shiga hparan lit nga ai wa hpe gaw ning ja ni garum matum hte makawp maga ai lam kade ram madang lu la nga ai shiga hpe sawk sagawn na matu n gun jaw ga. • Gaw ning ja ni a rawt jat wa ai lam hte gaw ning ja ni a bungli lam hte seng ai shiga lachyum shaleng ai lam hte ding lik ai lam ni hta shang lawm garum ga. • OPD malawm ni, gaw ning ja ni hte kaga ni hpang de dep hkap lam hpan amyu myu jai lang let shiga ni shabra ga. • Gaw ning ja ni a shiga ni hte jep sagawn ai lam ni hpe gaw ning ja madung wuhpung hte pawng hpawm wuhpung ni hpang de matut mahkai ai lam galaw ga. • Dinghkrai hte seng ai shiga kahkyin ai lam, hkang zing ai lam hte jai lang ai lam galaw ai ten hta shiga arawn alai hte makawp maga lam tara masa hte maren hkan sa shatup ra nga ai.

Daw (10) Lamang langai hkrai hta gara hku galaw sa na

Lamang daw langai hkrai lapran mahkri shawn galaw sa wa na matu ra ai lam

Garum ningtum galaw taw ai lam hta jahkrup bawng ban mahkri shawn ai lam gaw bungli ni hpe tau hkrau na hkyen lajang lu ai hta n ga magam bungli lit la lam jawm mahkri shawn galaw ai lam hpe n gun shabyin ya n htawm shinggyim nau na magam bungli hpe grau hkrak akyu jaw ya lu nga ai.

Magam bungli daw langai hkrai hta jahkrup bawng ban galaw sa ai lam gaw shinggyim nau na garum ningtum bungli lam hpe grau tang du shangun ai lam sha n ga yawng shang lawm lu na matu gyin lawm ya nga ai. Jahkrup bawng ban ai hpe lam ladat amyu myu hku n na galaw n htawm kalang ta arau sha tatut galaw sa lu nga ai.

Wuhpung hte daw langai hkrai hta ra wa yang hkyak hkayk masa lam (shrn) shinggyim nau na garum lit hkam (shrn) mung dan shadang garum lam (HCT) yawng hte pawng na galaw mai nga ai. Bungli hpang ai hte rau shinggyim nau na garum ningtum lam hpa nga sai re. humanitarian programme cycle.

Jahkrup mahkri shawn bawng ban ai lam (coordination mechanisms) lam jat galaw ai lam nga tim lak san byin taw ni naw nga taw chye ai majaw n bung ai lam ni naw byin chye nga ai. wuhpung ni a lapran Gaw Ning Ja ni hpe atsawm tsawn shalawm ai ni nga shi taw ai hku re.

La ma na wuhpung hte jahkrup bawng ban ladat lam ni n nga ai (shrn) daw chye mi sha naw rai taw ai rai yang tinang hkrai grau hkrak kaja ai ladat lam ni hte galaw mai nga ai. Kaning re ai lam ni rai tim mung mahkyen lam shagu hta Gaw Ning Ja wuhpung (OPD) hpe shalawm la na ahkayk ai.

Jahkrup bawng ban ai magam bungli ni hta Gaw Ning Ja ni hpe shalawm sa ai lam

Gaw Ning Ja ni hpe myit shalawm ya ai lam gaw daw langai hte langai na lapran jahkrup bawng ban ai lam hpe grau kaja ai lam byin shangun nga ai. Magam bungli langai hkrai jahkrup bawng ban mahkri shawn sa ai lam hta Gaw Ning Ja wuhpung ni hpe shinggyim nau na garum lam hte seng ai ang ai wuhpung hku n na myit ra ai hku re. Wuhpung langai hkrai a lapran hta daw langai hte langai jawm galaw sa ai lam gaw tsim yam hkrum ai ni hpe grau tang du hkra garum ya lu ai lam rai nga ai. (AAP)

Madung n hprai ai sha galaw sa ra ai lam

N hprai sha galaw sa ra ai lam Gaw Ning Ja ni hpe daw langai the langai hkrai hta grau shang lawm lu hkra galaw sa ra ai.

Shang lawm ai lam

- Gaw Ning Ja ni hte rau shanhte a n ta masha ni bawng ban sa ai lam hta shinggyim nau na garum ai mahkyen (HRPs) hta shang lam lu matu galaw ya ra ai.
- Hpan n bung ai Gaw Ning Ja ni a gawng malai hta lu hkra n byin n mai ai hku n na galaw sa ra ai. Gaw Ning Ja hpan amyu amyu, asak lam ni hpe tsawn shalawm ra ai. Myit bawng ring hpang hkrat ai hte myit hkam ja lam n gun yawng ai ni, myu shayi, num ma ni yawng shang lawm lu na matu n gun dat ra ai hku re.

Mayak pat shing dang ai lam byin hkrum ai ni hpe hparan ai lam

- Ra ai lam hpe garum lu na matu hta Gaw Ning Ja ni hkrum ai mayak lam ni hpe chye hkra galaw ra ai..
- Garum ning tum magam bungli mahkyen lam lamang mahkra hte hta Gaw Ning Ja ni shanhte nan hkrum hkra ai mayak mahkang pat shing dang ai lam ni hpe la hparan kau lu na ladat myit n chyan shaw ai (sh) Gaw Ning Ja ni hpe atsam shajat ya lu ai lam ni hpe hkyen lajang ra ai re.

N gun jaw let atsam sharawt ya ai lam

- Jahkrup bawng ban sa ai lam lami mahkra hte hta Gaw Ning Ja wuhpung (OPD) ni hpe n lawm n mai hku n na shalawm ra ai.
- Gaw Ning Ja ni hpe shalawm lu na matu mu gun yawng hte hpe hpung jat hka ja la lu na matu galaw ra ai. Hpung jat wukat jaw ai lam ni hta Gaw Ning Ja hte seng ai lam hpe ma shalawm ra ai.
- Gaw Ning Ja ni shang lawm lu na matu jat galaw ai hta daw langai hte langai a matut mahkai lu ai lam hpe gyin shalat ra ai.

Jahpan hta la ai hte yu jep lajang ai lam (Data collection and monitoring)

- Magam bungli shagu hte seng ai hta Gaw Ning Ja ni a ra ai lam ni hpe garan gachyen let shanhte a ra ai lam yawng hte hpe chye na lu hkra tsawn ding lik ai lam galaw ra ai.
- Mahta la mai ai jahpan (data) n nga ai rai yang (sh) hta la na n mai byin ai lam lama rai yang mung kan shadang masat da ai shadang rai nga ai 15 % hku n na tsawn la mai nga ai.

- Shingyim nau na garum magam bungli shagu hta Gaw Ning Ja hte seng n na tsang tsang lang lang matsun da ai lam ni hpe galaw Gaw Ning Ja hpan hta hkan n na jahpan ni hpe garan shaw na matu hpa ji jaw ai lam hpe n hprai sha galaw ra ai.
- A ten ladaw langai hte langai hta ka ra ai sumtang laika ni hta Gaw Ning Ja ni hku n na shinggyim nau na garum ningtum lam ni hta dep hkap ai lam, hkrum hkra ai mayak lam ni, awng dang lam ni hpe mahkra hte hpe gyin chyum dat ka shalawm ra ai.
- Gaw Ning Ja hte seng ai lam hpe lak san shingyin da lu ai (dashboards) hku n na sant awn da n htawm Gaw Ning Ja hpan, asak pang n dai lam ni hpe garan gyin hka da ra ai hku re.

Daw (11) Jahkring jahkra machyu na nga shara/ginra bawng ban jahkrup ai lam hte hparan hpareng ai lam

Ga hpaw

Jahkring jahkra machyu na nga shara/ginra bawng ban jahkrup ai lam hte hparan hpareng ai lam (CCCM) ngu ai gaw jak hpaji ladat hte seng ai daw langai rai nga ai. Dai shingteng gaw hpyenyen hte seng nna magam bungli galaw ai hta jai lang ai kasi bawng ban ladat hte (CCCM wuhpung kaw nna) mungdan kata nga hpyenyen ni (IDP) hpe makawp maga ai magam bungli hta jai lang ai kasi bawng ban ladat ni hpe tsun ai hku re. CCCM a madung yaw shada lam gaw tinang a myit ra n re ai sha htawt sit hkum nga ai tsinyam hkum gaw ning ja ni (shanhte hpe hkap la da ai n ta masha hte shinggyim wuhpung wuhpawng ni) a ahkaw ahkang ni hpe makawp maga na matu rai nga ai.

Ta tut hta CCCM magam a galaw sa wa ai lam gaw wuhpung nawng (shrn) shinggyim wuhpung wuhpawng nawng hprawng koi yen nga ai ni, makawp maga lam hte garum ai lam hpe maren mara lu la na matu rai nga ai. Maren mara hkam la lu na matu hkyen lajang ya ai lam ni hpe bawng ban jahkrup ai lam hte yu maram ai lam, dabang madang dat kasa ni the lit nga ai ni lawm ai wuhpung hpaw ai lam, magam langai hte langai lapran magam bungli ladat ni bawng ban jahkrup ai lam hte bungli mahkrun ting hpe lit la uphkang ai lam ni hpe galaw ra nga ai. Uphkang lam hte pawng hpawm gun hpai ai lam hpe komti hpung ni, myit shang sha ai ni (shrn) ra sharawng ai lam hte shawk shawn ai ladat ni hku nna mai hpaw nga ai. Dai pawng hpawm ai ladat hta masha shagu gaw tinang a hkam sha lam hpe tsun lu ai hte tinang hte seng ai lam ni hta daw dan lu na ahkang lu shangun nga ai.

Daw (10) Jahkring jahkra nga na shara hte WASH hpe yu u

Hpyenyen mung shawa n inga ai shara hta garum matum hte makawp maga ya ai lam ni lu la na matu CCCM gaw ahkyak ai shara kaw shang lawm nga ai hku re. CCCM hku nna lit nga ai magam dap ni hprai mat ai hkyen lajang ya ai lam ni hpe jahpring ya ai hte ra rawng lam ni hpe tam shapraw let hkyen lajang ya ai lam ni galaw ai. Dabang madang bawng ban jahkrup ai zuphpawng ni hta magam dap shagu na-WASH hte makawp maga hpung, hpaji dap, garan gachyan hpung, hpyen yen dat kasa ni, dabang shimlum hpung hte ginra madu ni hku nna sa du shang lawm ai.

Madung tara masa ni hte kaga htingrim ni

- [Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam \(CRPD\)](#)
- [Hpyenyen ni hte seng ai mungkan myit hkrum lam](#)

[Mayak n nga ai atsawm sha bu htawt hkawm sa lu na hte seng ai mungkan myit hkrum lam](#)

Madung lang ai ga si ga ngau ni

Dabang/ nga shara ni- ‘dabang (shrn) nga shara’ ngu ai ga si gau ngau gaw tau hkrau galaw da ai dabang, tinang hkrai galaw la ai dabang ni, a rau chyam nga ai shara ni, manam shangun ai shara ni, hkawm sa hkawm wa shara ni, shim lum ai de htawt sit ai shara ni hpe tsun ai hku re. ‘Dabang’ ngu ai ga si gaw, lawng lam amyu myu hta htuk manu ai lam nau n nga ai majaw CCCM magam gun ni hku nna gasi hpan amyu myu hte jai lang ma ai. Dabang ni gaw hpyenyen mung shawa ni a matu mahtai n raitim, hpyenyen mung shawa ni hpe makawp maga na hte garum na matu mai lang ai shara gaw dabang sha rai nga ai. CCCM hku nna gaw dabang ni gaw gap ai lam hpe n gun n jaw ai hku re.

Dabang uphkan ai lam- dabang uphkan ai lam, dabang ni hte dabang ai magam bungli gun hpai ai lam ni hpe asuya ni hku nna hkyen lajang ya ai.

Dabang hparan hpareng ai lam- dabang hparan hpareng ai lam gaw seng ang ai mungdan hte mungkan mungdan makawp maga tara masa hte shinggyim nau na magam a kasi hte maren dabang langai hta hkyen lajang ya ai lam, makawp maga ai lam hte garum ai lam ni hpe bawng ban jahkrup ai hte yu maram ai lam ni galaw ai. Hpyenyen mung shawa ni atsawm sha shang lawm lu na lam hpe n gun jaw ai re. Hparan hpareng ai lam gaw jak hpaji ladat hte seng ai zawn shinggyim wuhpung wuhpawng hte mung seng nga ai. Hpa majaw nga yang, htuk manu ai sak hkrung lam lu na matu hte shinggyim wuhpung wuhpawng hpe hkyawm lawm ai hte sari sadang makawp maga ya ai majaw rai nga ai. Dabang hparan hpareng ai lam hpe shinggyim nau na magam gun ni (UNCHR, IOM, asuya nre ai mungkan ting na wuhpung ni, ginra kata na asuya n re ai wuhpung ni), yu maya masha wuhpung ni, dinghkrai magam a ning pawt ning hpang ra madung ni (shrn) asuya ni kaw nna lit la galaw mai nga ai.

Dabang bawng ban jahkrup ai lam- Dabang bawng ban jahkrup ai lam gaw shara lakawng a bungli lahkawng hpe bawng ban ya na hte shinggyim nau na magam a hkyen lajang ya ai lam hte makawp maga ya ai lam ni hpe hpyenyen mung shawa ni dep hkap na hte garum matum jaw ai lam ni gun hpai na lit nga ai. Hpyenyen mung shawa ni hte seng ai n tsa lam shinggyim nau na magam ting a magam lam hte lit ni hpe bawng ban jahkup nna, law malawng UNHCR (shrn) IOM ni hku nna asuya hte ta gindun gun hpai ai. CCCM wuhpung (shrn) magam dap woi awn ai wuhpung ni gaw hpyenyen mung shawa ni jahkring jahkra hkring sa na shara hpe lajang na lajang ya ra ai ten hta, shinggyim nau na magam lam ni hpe lu la na matu shakut ai. Bai nna, hpyenyen nga ai ten ladaw hta nga shara htuk manu hkra galaw ai lam, makawp maga ya ai hte garum matum jaw ai lam, hpyenyen kaw na lawan lawt wa hkra ladat kaja shaw ai lam, hpyenyen mung shawa ni hpyenyen dabang ni hta na htawt sit ai lam hte dabang atsawm sha pat lu na lam ni a matu hparan hpareng ai lam ni galaw ga ai. Shingra hpyen hte hpyen majan a majaw mungdan kata hprawng koi yen ra ai a ten hte kaga wuhpung ni a matu IOM hte CCCM ni gaw mung kan CCCM ni hte pawng hpawm let asuya ni hte bungli arau galaw ai lam ni nga ai.

Hkye mawoi ai shara- Hkye mawoi shara ngu ai gaw kalang dat tsinyam byin shangun ai majan (shrn) shingra hpyen ni- laru, nnang nawn hprawng koi yen ai ni jahkring jahkra manam lu na matu jai lang ai shara ni rai nga ai. Hkye mawoi shara hpe jawng ni, ginsup pa ni hte shawa hte seng ai ginra/ nta ni hta jai lang ai. Htuk manu ai a ten hta hkye mawoi shara ni lajang na hte tsinyam n du shi yang tau hkrau lajang da ra nga ai.

Mare buga tau hkrau hkyen lajang komiti- Mare buga tau hkrau hkyen lajang ai komiti ngu ai gaw tsinyam tau hkyen lajang lam ni hpe woi awn ai mare buga mahta ai (shrn) asuya magam gunhpai ai wuhpung ni rai nga ai.

Mayak lam ni

Tsinyam koi yen ai lam gaw law malawng kajawng kaja byin ai rai nna, tau hkrau hkyen lajang na matu aten nlaw ai. Tsinyam koi yen ai lam gaw kashuk kashak re ai mabyin re ai majaw, gaw ning ja ni a matu mayak ni nga wa ai (shrn) grau nna tsinyam kaba shangun lu ai. Tsinyam hprawng koi yen ai mung shawa ni nga ai shara hta gaw ning ja ni gaw shanhte a ra kadawn ai lam ni (shrn) tang du hkra makawp maga lam hte garum ai lam ni n lu la ai lam jahkring hkring byin chye nga ai.

Jahkring jahkra shara hta machyu nga ai gaw ning ja ni gaw shinggyim nau na magam a garum ai lam ni hpe lu la na ahkaw ahkang nga ai. Ta tut hku nna shinggyim nau na magam gun hpai ai ni gaw ning ja ni garum matum hte makawp maga lam dep hkap na hta pat shing dang ai makau grupyin, myit masa hte kaga nga shara pat shing dang lam ni hpe sawk sagawn na hte yen seng kau na lam ni galaw nan galaw ra nga ai. Dabang ni hta nga ai gaw ning ja ni hta dabang kata sak hkrung lam hte tinang hte seng ai lam ni hpe daw

dan ai lam hta shang lawm na ahkang nga ai. Maga mi hku nga yang gaw, shinggyim nau na magam gun ni gaw ning ja ni hpe jahking jahkra machyu ai shara uphkang lam hte dat kasa lam ni shang lawm shangun na matu, hpaji jaw ai lam hte shawk ai lam ni hta a tsawm dep hkap lu na hte shinggyim wuhpung poi shingra hte sut masa magam lam ni hta shang lawm lu na matu hkyen lajang ya ra nga ai. Tsin yam ni nga nna dep hkap ai hte shang lawm lu na matu dabang hkyen lajang ai lam hte gaw gap ai lam kawn, dabang pat ai lam hte a ten galu akyu rawng ai ladat ni du hkra ninggam shagu hta gram lajang ai lam ni galaw ra nga ai.

Kasi shadang masat ai lam ni hte lawng lam matsun ni

- UNHCR, Working with Persons with Disabilities in Forced Displacement (2019)
- Sphere, Sphere Standards Handbook (2018)
- Help Age, CBM, Handicap International, Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities (2018)
- IOM, Norwegian Refugee Council, UNHCR, Camp Management Toolkit (2015)
- CCCM Cluster, Collective Centre Guidelines (2010)
- Guiding Principles on International Displacement (2004)
- CCCM, Urban Displacement and Out of Camps Review (2013)
- CCCM Cluster, MHPSS in Emergency Settings: What should Camp Co-ordinational and Camp Management Know? (2004)

Madung lawng lam ni- ‘Galaw nan galaw ra ai lam ni’

‘Galaw nan galaw ra ai lam ni’ gaw gaw ning ja ni a matu dep hkap lam nga ai CCCM magam bungli mahkrun hte seng ai shinggyim nau na magam gun hpai ai lam a ninggam shagu hpe hkan sa shatup ra nga ai.

Shang lawm ai lam

- Mayak lam ni tam sagawn ai hta gaw ning ja ni, shanhthe a nta masha ni hte gaw ning ja wuhpung (OPDs) ni hpe shalawm let, dabang nga ginra ni hte tsinyam koiyen ai shara ni hta makawp maga lam hte hkyen lajang ya ai lam ni sharai ai lam, hkrang nnan shapraw ai lam, ta tut galaw sa wa ai lam, yu maram ai lam hte bai ding lik yu ai lam ni hta shang lawm shangun ga.

- Dabang uphkang ladat ni rai nga ai dabang hparan hpareng lam, nga shara/ginra a jak hpaji hte seng ai lam ni, hka, nam dum hte hkum hkrang san seng lam (WASH), malu masha htuk jaw ai lam, shimlum lam hte kaga tara shang hte tara shang nre ai shang lawm lam ni- mare buga wuhpung, num hpung, ramma hpung ni hta gaw ning ja ni shang lawm lu na matu galaw ga. Rap ra ai hte yawng hpe hkyawm lawm na matu hkyen lajang ai hta gaw ning ja byin ai lam amyu myu hte asak, num/la hte nbung pre ai lam ni hpe myit shalawm ga. Grau nna, machye machyang yawm ai gaw ning ja ni, myit hte seng ai gaw ning ja ni, ginra madu ni, kanu num ni hte ma num kasha ni zawn re ai gawng kya ai ni a matu grau n gun dat galaw ga.
- Mare buga bungli ni hte ning mu garan ai lam ni hte n ra ai lam ni shawk shawn ai lam ni hta gaw ning ja byin ai hpan hte hpan shang lawm lu na matu grau dep hkap ai lam byin hkra galaw ga.

Diagram 6- CCCM kata dep hkap lam hte hkyam lawm lam hte seng ai mayak ni

CCCM kata na kahtik kahtawk a akyu shadang gaw ning ja ni a matu law wa mai ai lam

Kahtik kahtawk a akyu ni

Nshim lum ai lam, sak hkrung hkawm sa lam hta matut mahkai garum nga ai wuhpung wuhpawng hten za ai lam, nga shara nta hten za ai lam, hprawng koi yen ra ai lam, hkyen lajang ya ai lam ni dawm lam ai lam.

Mayak ni a majaw jat wa ai

Makau grupyin hte seng ai mayak ni

- Dep hkap lam nnga nna shim lum lam nlu ai dabang shara jahkrat ai lam hte ginra ni.
- Dabang uphkang lam hte seng ai hkyen lajang ai lam hte ginra arung arai ndep hkap ai lam.
- Dabang kata sak hkrung lam hte seng ai matut mahkai ndep hkap ai lam.
- Shawa hte seng ai ginra ni a shara nlaw ai lam.
- Htawt sit arung arai ni, kaga arung arai hte jak hpaji ni, lak san hkyen lajang ya ai lam ni dabang hta nnga ai lam.

Myit ningmu hte seng ai mayak ni

- Tsinyam koi yen ai ten gaw ning ja ni a ntsa mu ai ningmu ni.
- CCCM magam gun ni gaw shinggyim wuhpung wuhpawng madang hta gaw ning ja ni woi awn ai lam hte daw dan ai lam hta shang lawm lu ai lam nnga ai ngu nna hkap la ai lam.

Wuhpung wuhpawng/ tara hte seng ai mayak ni

- CCCM kata gaw ning ja ni hkyawm lawm sharawt na matu jakhpaji chye ai atsam nnga ai lam.
- Magam dap hte seng ai kasi ni, matsun ai lam ni hte tara masa ni hta gaw ning ja ni a ningmu ni n lawm ai lam.
- Dabang ni hta gaw ning ja ni a dep hkap lam hte shara jahkrat ya ai lam a matu tau sawn jai jahpan san tawn ai lam nnga ai lam.

Gaw ning ja ni hkrum sha ai mayak lam ni

Dawsa (mazut roi rip zing ri ai) ai lam, matsan jam jau ai lam, shingra hpyen, hkam ja lam ningra ai lam, garan gyinhka ai lam, laksan tawn ai lam, raw di kau ai lam

Mayak ni hparan sa wa ai lam

- Jahkring jahkra nga ai shara ni hta hkyen lajang ya ai lam ni dep hkap lu na lam hta gaw ning ja ni hkrum sha nga ai mayak ni hpe tam sagawn yu maram ai hte yen seng kau na matu kaja ai ladat nnan ni hpe tam let htuk manu ai shara ni hkyen lajang ai lam ni galaw ga.
- Dabang gaw gap ai hta gaw gap ai ni yawng hpe mungkan hta jai lang ai ginra hkrang hku nna gaw gap na matu n gun jaw ga.
- Shiga ni hte matut mahkai lam yawng hpe dep hkap ai hkrang hku nna lu la na matu galaw ga. Na nna ai gaw ning ja ni, myi n mu ai gaw ning ja ni, myit sawn nyan/myit hte seng ai gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam ni hpe myit shalawm ga.
- Gaw ning ja ni a n tsa mu ai ningmu ni shayawm lu na matu ladat ni hpe hkrang shapraw sa wa ga. Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng nna shinggyim hpawng ni hta ningmu jahpaw ai lam galaw ga. Garum matum hpung ni gaw de ga. Myit hte seng ai/ myit sawn ai lam n gun yawm ai ni hpe shanhthe hkum nan shanhthe a matu n gun jaw ai lam ni galaw lu hkra garum ga.
- Magam shagu a tara masa ni, matsun ni hte arung arai ni hta gaw ning ja ni dep hkap ai hte hkyawm lam lu na lam hte seng ai ahkaw ahkawng ni nga na matu bai myit sawn yu ga.

Garum matum hte a tsam sharawt ai lam

- CCCM magam gun ni hte jahkring jahkra nga shara galaw ai pawng hpawm wuhpung ni a a tsam hpe sharawt ga. Gaw ning ja byin ai lam hte asak, num/la, htawt sit nga ra ai lam, makam masham the mahkri shawn matut manoi nga ai lam hte gaw, gaw ning ja ni a ahkaw hkang ni hte seng ai ningmu jahpaw na matu hpyi shawn ra ai.
- CCCM kata nga OPD ni hpe hkyawm lawm ai magam bungli galw sa ai lam hta garum na matu hte gaw ning ja ni a tsawm sha shang lawm lu na lam hta garum lu na matu sharin ya ga.
- Gaw ning ja ni hte OPD ni hpe dabang hta hpaw ya ai a tsam shajat wun kat ni hta shang lawm na matu saw shaga, shatsam ga.

Shiga kahkyin ai lam hte yu maram ai lam

- Shinggyim nau na magam masing hta gaw ning ja ni hte seng ai shiga ni hpe atsawm sha mahkawng, jep let num/la, asak hte gaw ning ja hpan hta hkan nna garan da ga. Dai shiga ni hpe jai lang let gaw ning ja ni hku nna ahkyak ai laika ni hte lu la mai ai hkyen lajang lam gara madang du hkra atsawm sha dep hkap nga ai lam hpe maram yu ga. Kam mai ai shiga ni n lu yang (shrn) nlu kahkyin ai ten gaw ning ja byin ai lam a matu mung kan hta maram da nna jai lang ai gaw ning ja (15%) nga ai ngu ai hpe jai lang ga.
- Hkyen lajang garum ya ai lam lu dep hkap ai lam, nga shara hte ra ai lam ni dep hkap ai lam hpe matsing da ga. Madi madun ai ladat ni hpe gaw gap ga.
- Laksan magam dap ni hte pawng hpawm ni a mayak ni hte seng ai shiga ni hpe garan gachyan let, ra yang magam dap langai hte langai lapran (WASH, makawp maga lam, hpaji lam) bawng ban jahkrup ai lam ni galaw nan galaw ga.
- Gaw ning ja ni hte seng ai shiga ni mahkawng ai lam hte jai lang ai ten hta shiga hte seng ai arawn alai hte makawp maga lam masa ni hpe aten tup hkan nang hkan sa ga.

Law malawng a matu yaw shada ai lam	Madung dat yaw shada da ai lam
Jahkring jahkra nga ai shara hta jaw ai garum matum hte makap maga lam ni hta n ga, gaw ning ja ni hte masha hkyawm lawm nna dep hkap lu na matu CCCM bungli masing hte bawng ban	CCCM wuhpung wuhpawng gaw gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam ni hpe jahpring ya na matu laksan galaw sa ai hta n ga, dabang nga shara nta, hkyen lajang ya ai lam ni, shiga hte matut mahkai ai lam ni dep hkap lu na matu lajang ya ai. Shang

jahkrup ai lam (structure) ni hpe hkrang (design) galai ai lam galaw ga.	lawm lam hte uphkan ladat hta kaga gaw ning ja ni hpe garum na matu shakut shaja ai.
--	--

N pu na chyarang lawk hta CCCM magam gun ni gaw ning ja ni hte shanhte a nta masha, garum masha ni hte yu gawn lajang ai ni dabang hta nga shara, shiga ni hte hkyen lajang ya ai lam ni dep hkap na lam hta hkrum kadup nga ai mayak ni hpe tam sagawn ai hte yen seng ai lam ni hpe galaw ai hta mai lang na matsun lawng lam ni hpe madun da ga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Tara masa ni, matsun ni, arung arai ni hte kasi magam gun hpai ai ladat ni hpe gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam hte seng ai IASC lam matsun ni hpe jai lang let bai ding lik yu ga.	X		
OPD ni hte pawng hpawm ga. Shanhte hpe shaga let pawng hpawm ra na magam lam ni hpe tam let CCCM magam gaun ni hte shang lawm ai ni hpe gaw ning ja ni hte seng ai lam ni sharin ya u.	X		
Gaw ning ja ni hkyawm lawm na hte seng nna CCCM magam gun ni hte shang lawm ai ni a atsam hte machye machyang jat wa hkra sharawt shatsaw ai lam galaw ga	X		
Dabang shara jahkrat lam hte wuhpung hku nga na shara/ hkye mawoi ai shara ni hpe tam sagawn ai lam hte dep hkap lam nga/n nga jep sagawn ai lam ni galaw ga.	X	X	

Mayak hte pat shing dang ai lam ni tam sagawn ai hte jep ai lam ni galaw ga. Hkyen lajang nga ai ten mayak hte pat shing dang lam ni hpe yen seng lu na ladat ni hpe hkyen lajang hkrang shapraw ga.	X		
Shang lawm ai ni hpe matsing ninghting galaw da ga. Gaw ning ja lam hte seng ai mungdan kata na wuhpung wuhpawng hte asuya magam dap ni hpe shalawm ga (ga shadawn- hkamja lam, hpaji lam, nta, shawa hte seng ai lam ni). Nga da ai matut mahkai hpe ngang kang hkra galaw ga.	X		
Hkyen lajang ai lam, garum matum hte makawp maga lam, dep hkap ai lam hte seng nna gaw ning ja ni hte OPD ni hpe shalawm let paji la nna shanhte a ningmu ni hpe la ga. Pat shing dang ai lam ni hpe yen seng kau na matu galaw ra ai lam ni hte dep hkap shangun ai lam ni hpe sawk sagawn ga.		X	X
Kung kyang sai magam gun ni hte gaw ning ja ni hpe num/la, asak hte gaw ning ja byin ai lam hta mahta nna garan da ai shiga hte mai sagawn nna hkyawm lawm lam nga ai mying bang ladat hte mabyin ni hpe jep sagawn let hkrang shapraw sa wa ga.		X	X
Jep sagawn ai lam, bungli tau hkra hkyen lajang ai lam, ladat jaw ai hkrang shapraw ai lam, bungli matsing hkrang shapraw ai lam hte yu maram ai lam ni hta gaw ning ja ni hpe shalawm ga.		X	X
Masing ni hta pru mat ai lam hte hparan ai lam ladat ni hpe pawng let gaw ning ja ni dep hkap na matu hte shanhte a ra kadawn ai lam ni hpe shatup ya lu hkra galaw ga.		X	X

Dinghkrai hte seng ai shiga ni mahkawng ai lam, hkan zing ai lam hte jai lang ai lam ni galaw ai ten htuk manu ai shiga makawp magam lam hpe hkan sa ga.		X	X
2. Rudi ruhpanng ni hpe htawt sit ai lam			
Hkyak hkyak garum htawt si ai dabang ni dep hkap ai lam, hkyen lajang ya ai lam ni dep hkap ai lam, aten galu jai lang mai ai hparan lada tam sagawn ai lam ni hte tsinyam koi yen lam hte seng ai magam bungli galaw hpanng ai hte rau gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam ni hpe myit shalawm ga.	X	X	X
Wuhpung kata ra ai atsam hte mahkrum madung ni hpe tam sagawn u. Hpaji chye ai masha law na matu magam gun nna shaga ga. Gaw ning ja ni hpe gara hku shalawm na hpe chye ai magam gun (shrn) gaw ning ja ni hpe bungli shatsam ga. Htuk manu ai rai yang OPD ni hpe mung shalawm ga.		X	
Ra ai gumhprawn ni gram/galai loi ra nga ai. Mayak ni la kau na matu dabang gram lajang ai lam ni galaw ga. Gaw ning ja ni kaw nna hkyen lajang ai lam ni dep hkap lu na hte asuya a ginra ni hte kaga lam ni hta shang lawm lu na matu ra ai lam ni shajin da ga (ga shadawn- htaw wa htaw sa lam, ga hpan gale tsun ya ai masha).		X	
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Dabang gram lajang ai lam zuphpawng ni hta gaw ning ja ni hte OPD ni hpe shang lawm shangun ga. Dai		X	X

sha n ga, mayak yen seng ai lam hte pat shing dang lam gara hku shayawm na hte seng nna shanhte a hpaji la ga.			
Tara shang hte ayan na nre ai hpaji jaw bawng ban hpawng ni hta daw dan ai lam hta gaw ning ja ni hpe shang lawm shangun lu ai uphkang ladat ni hpe gaw gap ga.		X	X
Shiga hte zin lum ai lam, hpaji jaw ai lam hte shawk shawn ai ladat ni yawng hta gaw ning ja ni dep hkap lu na matu hpan amyu myu jai lang let shabra na hte tsinyam hkrum ai ni tsun shaga ai ga hpan ni hpe mung jai lang na matu galaw ga.		X	X
Yawng hte seng ai hkyen lajang lam hte gaw ning ja ni hte seng ai hkyen lajang ya ai lam ni hta gaw ning ja ni gara ram lu la ai lam hpe yu maram ga.		X	X
Dabang hta gaw ning ja ni hpe garum ai komiti, akyu rawng ai wuhpung, asak pang bung ai garum ai wuhpung ni hpaw ninghtan ga. Dabang kata hte dabang shinggan hta nga ai dabang hpung ni hte OPD ni hku nna amyu hpan hkum ai gaw ning ja ni hpe dat kasa a tsawm sha tai ya lu na matu hkan sa ra ai lam ni hpe hkan sa shatup ga.	X	X	X
Dabang nga ginra, nta ni hpe garam lajang ga. Grau grau dep hkap lu na matu galai shai ai lam ni galaw let ra ai lam ni hpe mung tam sagawn ga.		X	X
Aten galu hparan ladat hte seng ai bungli ni hte daw dan ai lam ni yawng hta gaw ning ja ni hpe shang			X

lawm shangun ga. ‘sa du, hkaja ai lam’ hte ‘sa du, tsun shaga ai lam’ ni galaw lu hkra hkawm sa hkawm wa lam lajang ai lam mung galaw ga.			
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Dabang ni hta (dai lawng lam matsun lawm let) mungkan kasi shadang masat da ai hkrang shapraw lam hpe bawng ban let sharawt shatsaw ga. Kasi shadang masat ai hpe myit hkrum lam la nna jai lang ai lam ni hpe yu maram ai hte bai ding lik yu ga.	X	X	X
Zuphpawng shara ni dep hkap na matu hkyen lajang ga. Bai nna, gaw ning ja ni hpe htuk manu ai nga shara/ lajang ya na lam (kumla madun ai ga gale ai masha, hti loi ai laika/ arung arai ni, n htoi law hkra jaw ai lam) ni lu na matu ra ai lam ni hkyen lajang ga.	X	X	X
Dep hkap lam hte hkyawm lawm lam ni hte seng nna gaw ning ja ni hkrum sha ai mayak ni hpe yen seng kau na matu asuya a shakut shaja ai lam ni hpe n gun jaw ga. Yen sen ai lam ni bawng ban let htuk manu ai garum matum ni jaw ga.	X		
Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang ni a matu n gun jaw ga- hkyawm lawm lam hte hkyen lajang ya ai lam hte makawp maga ya ai lam ni dep hkap lu na matu shanhte hpe pat shing dang da nga ai mayak ni hpe yen seng kau na lam, gaw ning ja ni hpe jaw ai hkyen lajang lam ni hpe magam dap shagu magam bungli galaw ai lam hte bungli masing ni hte pawng na matu.	X	X	X
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			

Shawk shawn ai lam hte hpaji jaw ai lam ni hpe jahkring jahkra nga ai shara (shrn) n ta ni hta nga ai ni hte gaw ning ja ni yawng dep hkap lu hkra galaw ga.		X	X
Magam bungli galaw ai lam hte magam gun ni hpe yu maram ai lam hta gaw ning ja ni kaw nna hpaw mi, wa ngan, num kasha ni hte la kasha ni a dat kasa ni hpe mung shalawm ga.		X	X
Gaw ning ja ni hkrum hkra wa mai ai makawp maga lam hte seng ai mayak ni (num/la mahta nna dawsa ai lam (violence)), dabang hte hkyen lajang ya ai lam ni lu lam ai lam nga/ n nga hpe yu maram nga ga. Bai nna, dingyang jahpan jep ka matsing da ga. Makawp maga ya ai wuhpung, OPD ni hte Gaw ning ja ni hpe bawng ban jahkrup ai lam galaw ga.		X	X
Bai ding lik ai lam ni galaw let mu mada ai ai lam ni hpe bungli matsing galaw ai hta grau na hkyawm lawm na matu jai lang akyu shajawn ga. Chye la lu ai lam ni hpe gara gachyan let grau kaja ai lai len ni hpe tau hkrau hkyen lajang ai lam ni hta jai lang mat wa ga.	X	X	X

Mahta ai laika ni;

- CCCM Cluster website
- CCCM Cluster, The Collective Centre Guidelines (2010)
- CCCM Cluster, Urban Displacement and Out of Camps Review (2013)
- Guiding Principles on Internal Displacement (2004)
- IASC, Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings: What should Humanitarian Health Actors know? (2011)
- IOM, NRC, UNHCR, The Camp Management Toolkit (2015)

- UNHCR, Conclusion on refugees with disabilities and other persons with disabilities protected and assisted by UNHCR (2010)
- UN Refugee Agency et al., Working with people with disabilities in forced displacement (2019)

Daw (12) Hpaji Lam

Shachyen ai lam

Hkyak hkyak tsim yam mayak hkrum hkra ai ten ni hta Hpaji lam gaw myit masin hkum hkrang shalawt ya lu ai lam rai nga ai. Hpaji matsing hpe shatsaw ai lamang lam gaw kan bau bungli hte kaga jawng kata, jawng shinggan kaw na hpaji hka ja taw ai lam ni hta sharin hkam la ai ma ni matu grau rawt jat shangun n htawm hpaji hka ja na ahkaw ahkang n lu dat ai ni a matu mung ahkaw ahkang kaba lam langai rai nga ai. Hkyak hkyank tsim yam mayak ni hpe hkrum taw ai ni hku n na hpaji lam hku n na tinang hkum gara hku makawp maga na, hkam ja lam hte malu masha lam, malawm asak hkrum lam a matu hkyak ai lam ni hpe ma hka ja lu nga ai. Hkyak hkyak mayak lam ni hpe hkrum hkra ai ma kaji ni hte masha hku n na mung hkam jan lu ai atsam grau nga lu hkra hte grau hkrak ai masa lam de du wa lu na la mi langai rai nga ai.

Hkyak hkyak masa lam hta yawng shang lawm dep hkap lu ai maren mara hpaji sharin la lu ai lam gaw yawng a matu sharin la lu na matu ahkaw ahkang kaba langai rai nga ai. Asuya ni hku n na bai gram sa wa ai lam hta mung akyu hkam la lu nga ai.

Shinggyin nau na garum ning tum garum wuhpung ni hku n na hkyak hkyak mayak hkrum ten ni ta hta tim hpaji sharin hkam la lu na matu ding yang garum madi shadaw n htawm mung dan up hkang asuya a shakut ai lam hta garum ya nga ai. lama na mung dan up hkang asuya hku n na Gaw Ning Ja ni shang lawm lu ai lam hta myit rawt ai rai yang hkawng ahkang kaba langai rai nga ai.

WASH, CCCM, hkam kaja lam, malu masha, makawp maga lam hte seng ai hta hka ja la mai nga ai.

Madung tara lam hte seng ai jahkrat dat ai lam ni

- Matut manoi bawng ring lam hte seng ai lam (4)
- Gaw Ning Ja ahkawng ahkang hte seng ai Ga sadi (CRPD)
- The Dakar Framework for Action
- The Salamanca Statement and Framework for Action
- UN Convention on the Rights of the Child
- UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
- Universal Declaration of Human Rights

Madung Jai lang ai Ga Si Ga Ngau Ni

Hkyak hkyak a ten masa na hpaji lam- ngu ai gaw hkyak hkyak koi yen ra ai ten ni hta yawng a matu hkaja la lu ai lam ni hpe tsun ai re. Dai magam bungli ni hta ma kaji ni a bawng ring ai lam, jawng shigan hpaji, kan bau bungli, lahta tsang hpaji hte ram kaba ni a matu makawp maga ya lu nga ai. Hpaji hte seng ai lam gaw Ganing re ai masa lam majaw rai tim hkyak hkyak koi yen ra ai hta dam lada ai lam nga ai rai tim ahkyak lami langai mi rai nga ai.

Yawng gyin lawm ai ya lu ai hpaji lam masing – gaw jawng ma yawng hpe madi shadaw ya ai lam ladat langai rai n htawm jawng ma ni n bung hkat ai shingdu masa lam ni hta n mahta ai sha yawng a ra rawng ai lam yawng hpe madi shadaw ya lam rai nga ai. N dai zawn byin tai lu na matu gaw sharin ai ladat, mahkyen, jawng a hkrang, jawng gawk, gin sup shara yawng ni hta ma yawng hte htuk manu hkra sha lawm myit ya ai ladat re. Yawng Gyin lawm ai hpaji hka ja ladat (inclusive education) ngu ai lachyum gaw ma yawng hkra hte jawng langai hta arau jawm sharin hkam lu ai lachyum rai nga ai.

Lak San Hpaji (special education)- gaw Gaw Ning Ja hpan n kau mi a matu lak san hpaji hkaja lu na matu yaw shada ai re. Ga Shadawn Myi n mu, Na n na ai ni matu hpe hpaji matut hka ja lu hkra laksanakan madi shadaw ya ai lam ngai re.

Sharin hkam la ai ni – ngu ai gaw hpaji sharin na matu jahpan bang da ai shing n rai matut mahkai da ai ni rai n htawm, sharin hkam la na matu atsam nga ai rai tim gying hka da hkrum ai ni hpe tsun mayu ai hku re. Sharin hkam la ai ni ngu ai hta Gaw Ning Ja num/la, num ma, la ma yawng lawm ai hku re. Jawng shinggan, kata lam amyu myu hku sharin hkam la lu nga ai. Ga Shadawn ma kaji bawng ring sharin masing, lawu tsang, lahta tsang (sh) Kan bau bungli sharin hkam la lu ai.

Sharin Sara/Sara num – ngu ai gaw ma ni sharin shapan ai lam hta tinang hka ja da ai hpaji ni hte maren gyinlen ya taw ai ni hpe tsun ai re. Sharin Sara ngu ai hta jawng gawk kata hta sha n rai lak san hpaji sharin shara, hte kaga lam ni hta sharin ya taw ai yawng hpe gyin lawm nga ai. Sharin ai lam hta jawng gawk kata na jawng ma ni hpe sharin shapan ai zawn ding hkrai langai hpra shing n rai jawng shinggan de mung sharin ya lu ai.

Dep hkap lu ai – ngu ai hta jawng a hkrang, shiga (information), matut mahkai ai, jawng laika (curriculum) sharin ai ai hta garum ya ai, sharin ladat, sharin ai Ga, htaw wa htaw sa, lu hka, san seng ai lam yawng hpe tsun ai re.

Dut dang shing dang ai lam (Barriers) – Gaw Ning Ja ni gaw hkyak hkyak koi yen ra ai ten na hpaji system ni hta gying hka da hkrum ai wuhpung hta lawm chye nga ai.

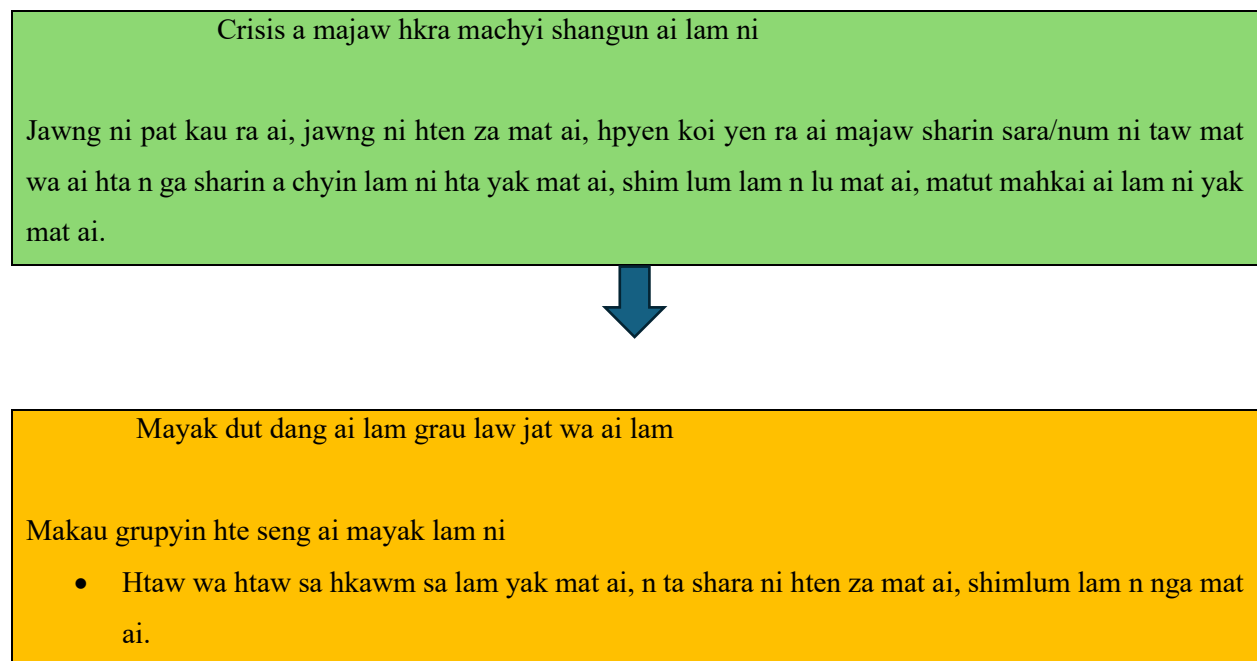
Ma Kaji bawng ring lam, jawng, dakasu, n dai zawn lam ni kaw n sharin hkam lam lu ai hta hkyak hkyak koi yen ra ai ten hkrum ai ten n dep hkap mai ai gaw grau law nga ai. N dep hkap ai mayak byin hkun ai lam ni Gaw Ning Ja ni hpe mu mada ai lam, building infrastructure n byin chye nga ai.

Intersectionality ngu ai ga si gaw masha langai dinghkrai hta mahta ai num/la amyu bawng sang n bung ai, asak, sut masa lam, Gaw Ning Ja re ai masa n dai zawn re yawng wa hkrum mat ai ten hta grau jat na mayak lam ni hkrum chye ai hpe lachyum hpayan nga ai. N dai zawn masha langai shingdu masa hta hpan amyu amyu wa hkrum hkra mat ai ten hta mayak lam ni law chye ai hpe ma htawng madun nga ai. N dai zawn shing du masa n bung hkat ai lam ni hpe mung hkap la masat n htawm Gaw Ning Ja hpan n bung ai lam ni majaw mung n bung hkan ai mayak ni hkrum chye nga ai. Myit bawng ring lam hta n gun yawm ai ni hte hkawm sa hkawm wa yak hkum gawng n gun yawm ai ni hta nga yang n bung ai mayak ni nga ai zawn n bung ai atsam mung nga ai lam hpe chye da ra nga ai. shingyim nau na garum lam hta Baw nu myit sawn ai n gun yawm ai ni hpe garum ning tum jaw ai lam ni hta na ngam da chye nga ai.

N dai masa lam ni hta n ga myo mare kaba hte tsan ai shara hkan e ladat shaw let hparan sa ai hta hkyak hkyak masa lam ni hta yawng shang lawm lu ai lam rai hkra galaw sa ra ai.

Diagram 7 – Hpaji hpe dep hkap hka ja lu na lam hta dut dang shangun ai lam ni

Crisis byin ai ten Gaw Ning Ja ni hta hpaji sharin hkam lam lu na hte seng n na gara hku hkra machyi shangun ai.

- Gaw Ning Ja ni a matu ra ai assistive devices ni n lu dep hkap mat ai.
- Htawt sit koi yen ai shara hta ma ni hpa ji sharin hkam la na matu n ma nu ai.

Myit masa ningmu ni hte seng ai mayak ni.

- Gaw Ning Ja ni a n tsa mu mada myit masa hkam la lam ni
- Sharin shara, hpa ji up ni hku n na Gaw Ning Ja ni kaw hpa ji sharin hkam la lu na atsam n nga ai hku n na mu mada ai hta ga sharin lu tim hpa akyu n nga ai hku n na mu mada ai.

Wuhpung wuhpawng tara hte seng ai mayak lam ni

- Hpa ji hte seng ai policies magam bungli ni hta Gaw Ning Ja ni a matu myit shalawm da ai lam n nga ai.
- Yawng gyin lawm ai lu na matu mahkyen lamang n nga ai.
- Yawng gyin lawm ai hpaji matsing a matu ja gumhpraw budget hkyen da ai lam n nga ai.
- Gaw Ning Ja hte seng ai shiga lam ni hpe hta shinggyin ai lam n nga ai.

Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai mayak dut dang lam ni

Mazut roi rip lam ni, Masan mayan hkrum ai, shingra tara hten za ai majaw hkra machyi ai, hkam ja lam, gying hkra da hkrum ai, amyat htuk dip sha ai.

Mahta ai laika ni;

- Inter-Agency Network for Education in Emergencies, Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery (2010)
- Help Age, CBM, Handicap International, Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities – Education section (2018)
- UNHCR, Education Emergency Standard (Version 1.5)
- INEE, Pocket Guide to Supporting Learners with Disabilities (2010)
- INEE, Education in Emergencies: Including Everyone (2009, INEE pocket guide to inclusive education)
- UNHCR, Education in Emergencies

N hprai ai sha galaw sa ra ai lam ni

N hprai ai sha galaw ra ai lam ni ngu hta Gaw Ning Ja ni hpe gyin lawm ai garum rum ning tum lam rai hkra, bungli masing shagu hta hkan sa ra ai.

Shang lawm lu ai lam

- Gaw Ning Ja ni dep hkap lu ai hpaji lam byin tai wa hkra madi shadaw ai hku n na policies ni jahkrat ai, magam bungli yawng shagu hta, mahkyen lam mahkra, tatut galaw sa ai lam mahkra hte hta Gaw Ning Ja wuhpung ni hpe saw shaga n htawm shang lawm hpaji jaw ai hku n na galaw sa ra ai.
- Gaw Ning Ja Hpan baw amyu amyu, asak pang, num/la n bung ai ai lam hpe rap ra ai hku rai hkra n hprai sha galaw ra ai. Grau n na me galoi tim nga chye nga ai Baw nu hte Myit hte seng ai bawng ring lam hta n gun yawm ai Gaw Ning Ja hpan ni n bung ai lam ladat ni hte sawn shapraw let shang lawm lu hkra galaw sa ra ai.
- Gaw Ning Ja wuhpung (OPDs) ni hte mahkri shawn jawm galaw n htawm magam bungli lam shagu hta shang lawm shangun let ra ang ai lam mahkra madi shadaw let yawng gyin lawm lu ai hpaji masa byin hkra galaw sa wa ra ai.

Dut dang ai lam byin shangun ai mayak lam ni hpe hparan sa wa ai lam

- Hpaji sharin hka ja lu na lam hta pat shing dang ai lam ni hpe hparan ya let madi shadaw ra ai lam ni hpe hpring tsup hkra galaw ra ai.
- Gaw Ning Ja ni hpa ji dep hkap sharin la lu hkra jawng gawk kata, ma ni gyin sup chyai na shara ni hpe htuk manu hkra galaw sa ra ai.
- Jawng hkrang gram lajang ai hta mung kan shadang masat matsun lam hta mahta na gram sa wa ra ai re.
- Hpaji lam hte seng ai hpe jep joi ai lam shiga dep hkap lu ai lam yawng hte seng n na Na na lu ai hta n gun yawm ai ni, myit, baw nu bawng ring lam hta n gun yawm ai ni yawng a matu hpan amyu ladat lam law law hte gyin shalat n htawm shanhte hpa ji hpe dep hkap lu hkra n hprai ai sha galaw ra ai hku re.
- Gaw Ning Ja ni a n tsa garan gying hka ai lam n nga hkra shanhte a ahkaw ahkang lam ni hpe shawa ning mu jahpaw ya ai lam mung galaw ra ai hku re.
- Hpa ji lam hta Gaw Ning Ja ni dep hkap gyin lawm lu hkra Gaw Ning Ja ni a hkaw ahkang lam hte seng ai hpe daw shagu policies matsun ni rai hkra bai ding lun ra ai.

Myit atsam sharawt ai hte n gun jaw ai lam

- Hpaji lam hte seng ai sharin achyin ai lam ni hta makawp maga lam hte seng ai lam hpe a ten shagu galaw ra ai. Gaw Ning Ja ni hpe gara hku makawp maga ra ai lam ni hte seng n na shanhte hpe san shana ai lam galaw ra ai. N dai hku galaw sa ai hta num/la hta hkan n htawm n bung ai lam ladat ni hpe jai lang ra ai hpe chye da ra ai hku re.
- Sharin sara/num ni hte jawng a magam gun ni hpe hpung jat ya ai lam ni galaw ya ra ai. Yawng gyin lawm ai lam rai wa hkra ganing re ladat ni hte galaw sa ra ai sha n ga Gaw Ning Ja hte seng ai wun kat ning mu jahpaw lam ni hpe ma jaw ra ai.
- Gaw Ning Ja wuhpung (OPDs) ni hku n na hpaji ma sing lam ni hta shang lawm wa lu hkra shanhte a atsam jat ya ra ai.
- Wuhpung wuhpawng ni hte matut mahkai galaw sa ai lam yawng hta Gaw Ning Ja ni hte shanhte a wuhpung ni hpe ma tut ra ai hku re.
- Yawng gyin lawm ai hpaji lam byin wa hkra (mung kan wuhpung ni hku na rai tim) Gaw Ning Ja ni hpe madi shadaw ra ai hpe n hprai ai sha galaw sa wa ra ai.

Jahpan ni hpe hta shinggyin ai (data collection and monitoring) hte maram masam yu lajang ai lam

- Hpaji sharin hkam la taw ai Gaw Ning Ja ni hte seng n na jahpan ni hpe atsawm tup hkrak hta la n htawm num/la Gaw Ning Ja hpan hte hpan hpe garan gying hka u. Shingyim nau na garum ning tum magam lam shagu hta n dai zawn galaw ra ai hku re. Jahpan hta la lu na matu yak hkak ai rai yang Gaw Ning Ja shadang 15% hku nna tsawn la let galaw sa ra ai.
- Gaw Ning Ja ni dep hkap lu ai Hpaji hte seng ai shara ni hte kaga gara wuhpung ni gaw gara ladat ni hte galaw hpe jahpan galaw ra ai.
- Gaw Ning Ja wuhpung ni hte ta gyin dun let jawng n lu lung ai Gaw Ning Ja kade ram nga ai (sh) hkyak hkyak garum ning tum kade ra ai hpe sawk sagawn lam galaw ra ai. Gaw Ning Ja wuhpung hte matut mahkai let ra ai makawp maga lam ni hte garum ning tum lam hpe jaw lu hkra galaw ra ai.
- Gaw Ning Ja ni hte seng ai jahpan ni hta shinggyin ai hta hkan nang sa ra ai rip kawp tara ni hpe n hprai sha ai hkan nang shatup sa ra ai.
- Hpaji ma sing lam ni hpe bai gram lajang ai lam hta Gaw Ning Ja hpan hte hpan ngut n na asak pang num/la garan gying hka ra ai.

N dai matsun lam ni gaw INEE a matsun lam hte maren rai nga ai. Bai n na n dai matsun hpe kaning re ai masa lam ni hta rai tim jai lang mai n htawm gin ra masa shai ai lam myo kaba hte mare nga tim jai lang mai nga ai. Hpa majaw nga yang yak hkak tsim yam hkrum hkra ai ni a matu ahkaw ahkang ra ai lam ni hpe makawp maga ya ai majaw rai nga ai.

Hpaji hte seng ai hpe up hkang ai ni hku n na me lawng lam lahkawng hte yawng gyin lawm ai lam hpe hkyak hkyak ten na hpa ji masa lam shatsaw ya lu nga ai. Gaw Ning Ja ni hpe lak san madung da ai galaw sa ai lam hte ma ni yawng a matu galaw sa ai hta mung Gaw Ning Ja ma ni a matu mung myit shalawm sa mat wa ai ladat hku n na galaw mai ai.

Yawng hpe Madung dat ai ladat	Gaw Ning Ja ni hpe madung dat ai ladat
Jawng a hkrang hte magam bungli ni hta Gaw Ning Ja ni a matu lawm hkra kalang ta myit shalawm ya ai. (Ga shadawn sharin sara/num ni hpe yawng gyin lawm ai ladat hku n na sharin lam hpe shalawm ya ai zawn jawng ma hpe madung dat ai sharin ladat hku n na)	Hpaji hte seng ai matsing yawng hte hta Gaw Ning Ja ma langai hkrai a ra ai lam hpe madi shadaw ya lu hkra ma hkyen galaw ai lam. (Ga shadawn sharin ai lam hta madi shadaw ya ai lam ladat ni)

Lawu de na matsun lam ni gaw hpa ji magam bungli ni hta gun hpai taw ai ni hku n na Gaw Ning Ja malawm shahte a n ta masha ni, hkrum hkra ai mayak lam ni hpe grau chye na let shinggyim nau na garum ning tum hpaji matsing lam hta grau tang du hkra garum lu na matu rai nga ai.

Tatut galaw sa na matu hpaji jaw matsun

	Hkyen Lajang ai lam	Tatut galaw sa ai	Bai gram/ gaw gap ai
1. Mahkyen, ding lik ai lam hte ra ai lam ni hpe hta shing gyin ai.			
Gaw Ning ja wuhpung ni hte rau sharin hkam la ai ten, sharin hkam la ai asak pang yawng hta hkrum hkra ai mayak lam ni gaw hpa ni ngu hpe sawk shapraw let kaga daw MHPSS hte WASH) ni mung jahkrup n na		x	

galaw sa wa rai. N dai zawn galaw ai lam gaw kahtap gala n byin shangun nga ai.			
Mung kan hpaji hpung (Global Education Cluster) Joint Education Needs Assessment Toolkit a matsun da ai hta (1) Gaw Ning Ja ma ni hpe jawng shapraw ai lam gying hka ai lam ni hpe koi gam ra nga ai. (2) Ra wa ai ten hta shara jahkrat ai lam galaw lu na matu hkyen da ra ai. (3) crisis a majaw hpaji sharin ai lam hta hkra machyi wa shangun ai lam ni gaw kaning re ai lam ni rai ai hte hpa baw lam ni ngam taw ai ngu hpe sawk sagawn u.	x		
Yawng gyin lawm lam nga ai hpaji masing rai hkra galaw ra ai lam ni hpe hkyen ra ai. (Ta tut galaw sa wa lam myit n chyan shaw lu hkra INEE matsun hta hkan sa mai nga ai, Pocket Guide to Learners with Disabilities.)	x	x	
Yawng gyin lawm ai hpaji masing rai hkra hpaji hte seng ai jahpan ni hta mahta nna hka ja ra ai.	x	x	
Gaw Ning Ja jawng ma ni hte shanhte a n ta masha ni hpe lak san garum lu ai ladat hpe gyin shalat ra ai. Ja gumhpraw hte kaga magup sum hpa garum lu na hpe ma sawn shalawm ra ai.	x	x	x
2. Resource mobilization (Rudi ruhpanng htawt sit ai lam)			
Yawng gyin lawm ai hpaji hpe dep hkap shatsaw na matu tinang na ginra hta kaning re ai lam ladat ni hte mai nga ai ngu hpe tam ra ai.	x	x	
Yawng gyin lawm ai dep hkap lu na hte seng n na ra ai ja gumhpraw ni hpe mung sawn hkyen da ra ai.		x	x
Ra ang ai lam yawng a matu sawn shalawm let ja gumhpraw tang ai lam hta shalawm ra ai.		x	x
3. Tatut galaw sa ai lam			
Yawng hpe gyin lawm lu ai hpaji masing rai lu na matu Gaw Ning Ja ni lak san hkum hkra ai dut dang		x	

pat shing dang hkrum ai lam ni hpe la kau lu na matu ladat lam ni hpe Gaw Ning Ja wuhpung ni hte rau masing jawm jahkrat ra ai.			
Hpaji magam gun yawng hte mung Gaw Ning Ja hte seng ai hpe ning mu jahpaw wun kat jaw ai lam ni mung galaw ra ai hku re.	x	x	
Mare, buga hta na salang myitsu ni hpe mung yawng gyin lawm ai hpaji masing lam rai wa hkra hte Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai garan gying hka lam ni yawm wa hkra wuhpung ni hpe woi ning mu jahpaw ra ai.	x	x	x
Jawng a hkrang hpe masing jahkrat ai shaloi mung kan shadang lang ai (Universal Design) hpe n hprai ai sha jai lang ra ai.	x	x	x
4. Arau jahkrup galaw ai lam			
Gaw Ning Ja ni hte shanhte a wuhpung hte rau magam bungli langai hkrai hta shang lawm lu hkra galaw ra ai.	x	x	x
Gaw Ning Ja jawng ma ni hpe madung dat garum lu na lam ladat tam ra ai.	x		
Ja gumhpraw madung garum ai magam bungli galaw ai ni hte arau bungli ni jawm galaw let Gaw Ning Ja ni hkrum ai ja gumhpraw mayak lam ni hpe garum ya n htawm hpaji hpe hka ja la lu na matu hkyen ra ai. Matut nna mung kan bau bungli hte seng ai magam shachyen taw ai ni hte mung Gaw Ning Ja dum n ta masha ni shang gumhpraw hpe ding yang lu taw hkra magam bungli masing ni hpe galaw ya ra ai.		x	x
Hkum hkrang hpe madi shadaw ya lu ai lam ni hte seng ai shiga ning mu jahpaw lam ni hpe galaw taw ai ni hte mung arau jawm galaw ra ai. Gaw Ning Ja ma ni hkam ja lam hte htuk manu ai malu masha hpe jaw sha lu na matu madi shadaw ya ra ai.		x	x

5. Yu jep maram ai hte bai ding lun ding lik ai lam			
Bungli masing langai hkrai hta mungdan shadang lam jahpan ni hpe hta shinggyin ra ai. UNICEF-Washington Group Child Functioning Module hta mahta nna hta shingyin mai nga ai.	x	x	
Sharin hkam la ai ni a matu makawp na hte mayak ni hpe hparan ai lam ni hpe yu jep maram ra ai.		x	x
Hpaji masing gram sa ai lam hta Gaw Ning Ja ni hte shanhte a n ta masha ni hpe ma shalawm let bawng ban ai lam ni galaw ra ai. N dai zawn bawng ban ai lam ni hpe mung n hprai ai sha shalawm sa ra ai.		x	x
Hkrak kaja manu ai hpaji masing ladat hpe gyin len hkat na matu lam tam ra ai. Jawng a hpaji masing grau hkrak na matu jawng langai hte langai madi shadaw ai masing ni mung jahkrat ra ai.	x	x	x

Mahta ai laika ni

- Committee on the CRPD, General Comment 4 on Article 24, the right to education (2016)
- INEE, Pocket Guide to Supporting Learners with Disabilities (2010)
- INEE, Pocket Guide to Inclusive Education (2009)
- INEE, Guidance Note on Psycho-social Support and Social Emotional Learning (2018)
- INEE, Inclusive Education
- INEE, Teachers in Crisis Contexts – Training for Primary School Teachers
- Inter-Agency Working Group on Accelerated Education
- Ke, M., Risk, resilience and inclusive humanitarian action, in UNICEF, State of the World's Children (2013)
- Saebones, A. M., et al., Towards a Disability Inclusive Education: Background paper for the Oslo Summit (2015)
- UNICEF, Including children with disabilities in humanitarian action Education guidance (2018)
- UNHCR, Education in Emergencies Guidance

- UNICEF, Early Childhood Development in Emergencies: Integrated Programme Guide (2014)
- UNICEF, Early Childhood Development in Humanitarian Action
- UNICEF and The Washington Group on Disability Statistics Module on Inclusive Education (forthcoming)

Daw (13) Malu masha alaw alam nga ai lam hte hkum hkrang n gun nga ai malu masha

Shachyen ai Lam

Masha shagu hta sha na malu masha alaw alam nga na ahkang hte kaw si n hkum na ahkaw ahkang nga ai ngu nna laknak lang nhkrum nra ai lam ni hpe uphkan ai mungkan shinggyim nau na tara masa (IHL) hte mungkan tara masa hte seng ai arung arai law malawng hta hkap la da ga ai.

Gaw ning ja byin ai lam gaw malu masha alaw alam nga ai lam hte hkum hkrang n gun jaw ai malu masha ni hte lam amyu myu hku nna matut manoi nga ai hku re. Grau nna, gaw ning ja byin ai a majaw n ta hting gaw langai a malu masha alaw alam nga ai lam hte hkum hkrang n gun jaw ai malu masha ni hkra machyi ai lam ni nga ga ai. Sawk sagawn lu ai lam hta, sut masa mahkrum hte bungli mahkrum n law nna tsi lajang hkam la ra let gawn lajang na aten law law jaw ra ai lam ni a majaw gaw ning ja nga ai dum nta ni gaw gaw ning ja n nga ai dum nta ni hta malu masha n law ai lam ni grau nna hkum chye nga ai. Gaw ning ja byin ai wa gaw dinghku madu rai nna madung gumhpraw tam ai wa rai yang, dai nta hta malu masha n law ai lam grau byin chye nga ai. Malu masha sha na hte mayu na yak nna jahkring hkring machyi ai (shrn) kabai da hkum ai gaw ning ja langai gaw hkum hkrang hta ra ai n gun yawm ai lam grau chye byin nga ai. Lanyan nna jahkring hkring byin chye ai kajawng kaja mabyin ni (sut masa n hkrak ai lam, lamu marang masa galai shai ai lam ni) gaw, gaw ning ja ni a matu ra ai malu masha n lu shangun ai hte kaga mayak ni hpe mung grau shabyin ya chye nga ai.

WASH, Hkam ja lam hte Hpaji lam hpe mung yu ga.

Madung tara ladat ni hte kaga htingrim ni

- Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkum lam (CRPD)
- Matut manoi rawt jat na yaw shada lam masat (2)
- Ma ni a ahkaw ahkang hte seng ai mungkan rap daw myit hkum lam (CRPD)
- Amyu shayi ni a ahkaw ahkang hte seng ai mungkan rap daw myit hkum lam

Madung ga si ga ngau ni

Gumhpraw madung tawn galai gachyai ai lam hte gumhpraw madung tawn magam bungli galaw ai lam ngu ai ga si ga ngau ni hpe galai gachyai lang mai nna bungli akyu hkam sha ai wa kaw na kun rai (shrn) hkyen lajang ya ai lam ni hpe dan tawk mari na matu gumhpraw (shnr) gumhpraw jaw ngut sai lakmat ni jaw ai bungli masing ni yawng hpe tsun ai re. Shinggyim nau na magam lam hta gaw dai ga si ga ngau hpe masha hkum langai, dinghku nawng (shrn) shinggyim wuhpung wuhpawng ni hpe jaw ai gumhpraw (shrn) gumhpraw jaw ngut sai lakmat ni hpe tsun ai raitim, asuya (shrn) kaga mungdan na magam gun ni hpe jaw ai gumhpraw hpe gaw ntsun ga ai.

Malu masha dep hkawp ai lam ngu ai gaw asak pang hte num/la amyu myu, n bung pre ai shingdu labau nga ai masha langai hku nna tinang hta ra ai n gun jahpring na matu ra ai malu masha hpe mari ai rai rai, nta kaw nna shapraw ai rai rai, galai gachyai ai rai rai, kum hpa lu ai rai rai, hkoï shap ai (shrn) garum matum lu ai rai rai hkam la lu ai hpe ngu ai re (SDG Target 2.1). Gaw ning ja ni a matu htuk manu ai malu masha hte n gun rawng ai malu masha ni nlu ai lam ni mung chye byin nga ai.

Malu masha lu la ai lam ngu ai gaw shara langai a ra ai lam hpe jahpring lu na matu malu masha law hkra nga ai hpe tsun ai hku re. Malu masha law hkra nga na matu mungdan kata shapraw ai lam (shrn) malu masha ni jashawn ai lam ni galaw mai nga ai.

Malu masha rap ra ai lam ngu ai gaw ma ni, malu masha sha yak ai asak kaba ai ni hte masha kaba ni hpe jaw sha ai malu masha ni a dat ni, ja ai lam, n gun dat law ai lam ni hpe tsun ai re. Malu masha rap ra lam n nga yang dai lu sha ni hpe gawa sha na hte mayu na matu yak nga ai. Rap ra lam nnga ai malu masha ngu ai hta madung gaw n gram lajang da ai malu masha ni, nyap ai malu masha (ga shadawn- langu si), rin da nna madi ai malu masha ni hte gayau da ai malu masha ni hpe tsun ga ai.

Malu masha law ai lam Masha jahpan langai gaw hkam ja let hkawm sa lu na matu ra ai malu masha, tinang ra ai malu masha, ngun rawng nna shimlum ai malu masha ni hpe aloi ali manu hkyem sa ai hte law htam hkra mari lu ai hpe tsun ai hku re. (SDG Target 2.3, 2.4)

Malu masha ngang kang ai lam ngu ai gaw malu masha law htam hkra nga ai lam hte dai malu masha ni hpe dep hkawp lu ai lam lahkawng yan hpe tsun ga ai. Bai nna, masha jahpan langai mi a ten hpring malu masha law hkra nga na matu ra ai lam ni hpe madung dat ga ai.

Malu masha jai lang ai lam ngu ai gaw malu masha galaw lajang ai, shadu kachyawng ai hte lu sha ai kaw nna n gun a tsam lu ai hpe tsun ga ai. Dum nta ni hta shadu ai lam, (malu masha) htun da ai lam hte hkam ja lam hte seng ai arawn alai ni, hkum hkrang hkam ja lam, hka hte san seng lam, (malu masha) jaw sha ai lam hte garan gachyan ai arawn alai ni yawng hpe tsun ga ai.

Hpaji wunkat jaw ai lam a matu malu masha garum matum- ngu ai gaw tsinyam hkrum ai ni a hkyak hkyak ra ai malu masha lu na matu shanhte hpe gumhpraw, gumhpraw jaw ngut sai lak mat (shrn) malu masha hte galai gachyai ai lam hte aten galu malu masha law na matu hte hkam jan lu ai atsam sharawt na matu ginra/shara ni hpe bai gram lajang ai lam ni woi awn galaw ai hpe tsun ga ai.

Kun rai garum matum ngu ai gaw tsinyam hkrum ai masha ni hpan de kun rai (malu masha) (shrn) hkyen lajang ya ai lam ni ding tawk jaw ai lam hpe tsun ga ai. Hkyak hkyak ten ni hta garum jaw garum ya ai lam gaw hparan ai ladat langai rai nga ai.

Kan bau bungli ngu ai gaw masha langai sak hkrung hkawm sa lam hta ra ai lam ni lu na matu galaw ai magam bungli ni hpe tsun ai hku re. Kan bau ai lam ngu ai hta kun rai hpan hkum (ga shadawn- hkai lu hkai sha ai lam), gumhpraw (shrn) shata shabrai lu ai magam bungli galaw ai ladat hpan hkum hpe tsun ga ai.

Lu sha n grung ai ngu ai gaw n gun rawng ai malu masha law hkra n sha ai lam, ra ai dat ni maren mara n byin ai lam (shrn) ra ai hta jan ai lam ni a majaw byin ai lam langai rai nga ai. Lu sha n grung ai lam hpe n gun n rawng ai lam, n gun jan ai lam hte n gun kachyi mi yawm ai lam ni hte mai madun nga ai.

N gun shadang (nutritional status) ngu ai gaw masha langai a ra ai n gun hte n gun rawng ai malu masha sha ai lam a matut manoi ai lam hte hkum hkrang a kan shakrai ai lam, chyup n gun hte malu masha kaw na lu ai n gun ni hpe bai jai lang ai lam ninggam yawng hpe tsun ai hku re.

Kasi shadang ni hte lawng lam matsun ni

- Handicap International, CBM, HelpAge International, Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities (2018). See the section on food, nutrition and livelihoods
- Sphere Handbook (2018). See the section on food security and nutrition
- Livestock Emergency Guidelines and Standards
- The Minimum Economic Recovery Standards (2017)
- Cash Learning Partnership, Minimum Standard for Market Analysis MISMA (2018)

Diagram 8- Malu masha law law nga ai lam hte malu masha kaw na n gun dep hkap ai (nutrition) lam hte hkyam lawm ai lam hte seng ai mayak ni.

Malu masha law law nga ai lam hte malu masha kaw na n gun hte seng ai mayak ni a majaw gaw ning ja ni hta machyi makaw ai lam ni jat wa mai ai lam

Mayak ni a hkra machyi ai lam

Garum matum jaw ai shara de sa ai lam ni hte kaga ginra ni jahten kau ya hkrum ai lam, hprawng koi yen ai lam, nshim lum ai lam, shinggyim wuhpawng hten za ai lam, hkyen lajang ya ai lam ni hkring mat ai.

Mayak lam ni (barriers) bai kahtap jat ai.

Makau grupyin hte seng ai mayak ni

- Malu masha gam jaw ai shara ni hta nsa du lu ai lam hte nshim lum ai.
- Malu masha lu ai lam, gam jaw gam ya ai lam hte malu sha n gun hte seng ai bungli masing shiga ni n lu ai lam hte matut mahkai n lu ai.
- Htaw wa htaw sa, gam jaw, gam ya ai shara ni hte malu masha bang ai sumbu hpan ni hta n dep hkap ai.

Myit ningmu hte seng ai mayak ni

- Bungli masha nnan ni gaw ning ja ni hte seng nna machye machyang hte mahkrum madup n nga ai.
- Gaw ning ja ni a laksan n gun rawng ai malu masha ra ai lam hte seng nna machye machyang hte mahkrum madup n nga ai.

Wuhpung/ tara masa hte seng ai mayak ni

- Malu masha law hta ai lam hte malu masha n gun lu na hte seng ai tara masa ni hte bungli masing ni hta gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam jat wa na matu hpaji machye machyang n nga ai.
- Asuya a malu masha law hta ai lam hte malu masha n gun hte seng ai tara masa ni hte bungli masing ni hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm ai lam n nga ai.
- Gaw ning ja ni hte shanhte a nga shara hte seng nna tup hkrak re ai shiga n lu ai lam.

Gaw ning ja ni hkrum sha ai mayak mabyin ni

Mazut roi rip ai lam, matsan jam jau ai lam, shingra hpyen, hkam ja lam ningra ai lam, garan gyinhka ai lam, laksan tawn ai lam, raw di kau ai lam

Ahkyak ai- galaw nan galaw ra ai lam ni

‘Galaw nan galaw ra ai lam ni’ hpe gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm na malu masha hte malu masha n gun bungli masing ni hpe shinggyim nau na magam bungli ninggam yawng hta hkan sa shatup ra ga ai.

Shang lawm lam

- Mayak ni hpe tam sagawn ai hte malu masha law htam na hte n gun rawng ai malu masha tara ni hte bungli masing ni gram lajang ai lam, hkrang shapraw ai lam, galaw sa wa ai lam, yu maram ai lam hte ding lik ai lam ni hta gaw ning ja ni, shanhte a nta masha ni hte OPD ni hpe shang lawm shangun ra ga ai. Dai sha n ga, htap htuk manu ai shara, a ten, a lang, garan gachyan ai lam hte garum matum masing ni hte kaga lawng lam ni hpe mung myit shalawm ga.
- Gaw ning ja hpan hkum ai hte a sak, num/la hte n bung ai lam ni hpe myit let gaw ning ja ni hpe maren mara galaw ya lu na matu shakut ga. Baw nu nyan hte myit hte seng ai gaw ning ja ni, ginra nga masha ni, hpaw mi ni, num kasha ni hte garan gying hka da hkrum ai kaga wuhpung ni hpe malu masha law htam na lam hte n gun rawng ai malu masha tara shang (shrn) ra ai hta hkan ai bungli masing ni hta shang lawm shangun ga.
- Law htam ai n gun rawng malu masha nga yang, gaw ning ja ni mung magam bungli galaw na a tsam nga let shinggyim wuhpung hta nga ai kaga masha ni hte maren shang lawm lu na lam hpe masat masa galaw ga.

Mayak ni hparan ai lam

- Malu masha alaw alam hkam la lu na hte n gun rawng malu masha lam hte seng ai bungli masing ni hkyen lajang ya ai lam ni hta gaw ning ja ni hpe pat hkum da nga ai mayak ni hpe tam sagawn let yu maram ai lam ni galaw ga.
- Jep sagawn ai lam hte tang madun ai arung arai ni, hte malu masha alaw alam nga n nga hte n gun rawng malu masha shiga ni hpe hpan amyu myu hte dep hkap lu na hku galaw ga. Na, myi, baw nu hte myit hte seng ai gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam hpe mung myit shalawm ga.
- Gaw ning ja hte seng nna shut shai ai hku hkap la da ai lam ni shayawm na matu ladat ni tam ga. Dai sha n ga, mare buga ni hta gaw ning ja ni hte seng ai hpaji jaw ningmu jahpaw hkaw tsun hpawng ni galaw ga. Myit hte baw nu nyan hte seng ai gaw ning ja ni shang lawm ai asak pang maren garum matum ai wuhpung hpe mung gaw de ga.
- Magam dap shagu a tara masa, lam matsun ni hte arung arai ni hpe bai ding lik yu let gaw ning ja ni dep hkap na hte hkyawm lawm lu na ahkaw ahkang hpe shalawm u.

Ngun jaw garum ai lam hte atsam sharawt ai lam

- Malu masha alaw alam hkam la lu na lam hte n gun rawng malu masha bungli masing galaw ai lam hta makawp maga lam hte tau hkrau makawp maga lam ni hpe ding yang galaw ga. Gaw ning ja lam hkaja ai ni hpe makawp maga lam hte tau hkrau makawp maga lam ni hte seng nna (shrn) gara hku chye lu na lam sharin ya ga. Nkau makawp maga lam hte tau hkrau makawp maga lam ni hte seng nna num/la ningmu n bung ai lam nga ai hpe hkap la ga.
- Gaw ning ja wuhpung (OPD) ni hku nna malu masha alaw alam hkam la na hte n gun rawng ai malu masha tara ni hte bungli masing ni gram lajang ai lam, hkrang shapraw ai lam, galaw sa wa ai lam, yu maram ai lam hte ninggam shagu hta shang lawm lu na matu shanhthe a atsam sharawt ya ga. OPD ni hku nna bawng ban jahkrup ai, daw dan ai ladat ni hta gaw ning ja ni a matu gawng malai tai ya lu u ga.
- Gaw ning ja ni hkrum sha ai pat shing dang lam ni hte mayak ni hpe chye na lu na matu shinggyim nau na magam a tara masa ni hte maren gara hku yen seng kau na lam hpe malu masha law na matu magam bungli gun hpai ai ni hpe hpaji jaw ga.
- Malu masha law htam hkra hkam la lu na matu magam bungli gun hpai ai ni hpe gaw ning ja ni a ahkaw ahkang ni hte gaw ning ja byin ai lam, asak, num/la hte bu htawt ai lam, makam masham hte num/la hkam la ai lam ni a matut manoi ai lam hpe tsun jahpra da ga.

Shiga mahkawng ai lam hte yu maram ai lam

- Gaw ning ja lam hka ja ai ni a malu masha alaw alam hkam la lu na matu hte n gun rawng ai malu masha hte seng ai shiga ni atsawm sha mahkawng let jep nna num/la, asak hte gaw ning ja hpan hpe garan da ga. Shiggyim nau na magam bungli ting hta dai ladat hpe jai lang mat ga. Kam mai ai shiga ni hpe nlu ai (shrn) nlu la ai ten hta gaw ning ja byin ai lam a matu mungkan maram ai lam rai nga ai gaw ning ja byin ai masha (15%) nga ai ngu nna masat la mai nga ai.
- Magam dap langai hte langai bawng ban ai lam ni (WASH, makawp maga lam, hpaji lam) hta gaw ning ja lam hka ja ai ni a magam dap langai hte langai lapran ra ai lam ni a matu shiga ni garan gachyan let matut mahkai ai lam galaw ga.
- Gaw ning ja ni a shiga mahkawng ai lam hte jai lang ai lam ni hta shiga hte seng ai arawn alai hte makawp maga lam ni hpe hkan nang hkan sa ga.

Law malawng a matu yaw shada ai lam	Madung dat yaw shada da ai lam
Malu masha alaw alam hkam la lu na lam, n gun rawng ai malu masha garan gachyan ai lam hte bungli masing ni hta gaw ning ja ni, masha yawng hpe shalawm na matu dep hkap ai hkrang (design) ni galaw shapraw da ga ai.	Malu masha alaw alam hkam la lu na lam hte n gun rawng ai malu masha hte seng nna matut manoi ai lam, nga shara, matut mahkai lam, malu masha, mahkai hkyawp ai lam, garum arung arai hte seng nna malu masha law ai lam hte n gun rawng ai malu masha magam bungli ni hta gaw ning ja dinghkrai a ra kadawn ai lam hpe jahpring ya na matu hkrang shapraw da ga ai.

Lawu de na matsun ni gaw malu masha hte n gun rawng ai malu masha magam bungli galaw ai ni hpe gaw ning ja ni hte shanhte a nta masha ni, garum masha ni hte yu gawn lajang ai ni kaw nna tsinyam hkrum ai ten hte yak hkak ai ten malu masha law htam lam hte n gun rawng ai malu masha magam bungli masing hpe hkam la lu na lam hta hkrum sha ai mayak ni tam sagawn na hte yen seng kau na matu garum ya na ga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Asuya a malu masha law htam ai lam hte n gun rawng ai malu masha tara masa ni hte magam bungli masing ni hta hkyawm lawm lam nga/n nga hte gaw ning ja ni a masa hpe sagawn shapraw ga. Malu masha law htam ai lam hte n gun rawng ai malu masha ni dep hkap na lam hta gaw ning ja ni hpe pat shing dang ai mayak ni hpe tam sagawn u.	X		

Mare buga, mung daw hte mung dan madang ni hta gaw ning ja ni a malu masha law htam ai lam hte n gun rawng ai malu masha shiga ni hte rudi ruhpang ni hpe mazing ga. Dai shiga ni hpe masing galaw ai hta jai lang u.	X		
Malu masha law htam ai lam hte n gun rawng ai malu masha rai n rai jep sagawn ai lam hta gaw ning ja ni hpe shang lawm shangun u.		X	
Gaw ning ja ni malu masha alaw alam hkam la lu na hte n gun rawng ai malu masha ni hpe hkam la lu na hta ra rawng ai lam ni hpe jep sagawn ga. Madung hku nna ma kaji ni, ma hkum kanu hte chyu jaw ai kanu num ni hte a sak kaba sai ni a matu jep sagawn lam galaw ga. Jep sagawn ai lam hta gram lajang da ai malu masha hte ding yang ra rawng ai lam hte malu masha n gun hpe myit shalawm ga. Malu masha hkayawp makai ai lam ni hpe ra ai masa hta hkan nna galaw ga.	X	X	
Ding yang jep sagawn ai lam ni hte arung arai ni hta gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam hte atsam ga san ni hpe shalawm u. Malu masha n gun lu la ai lam, malu masha law ai lam, malu masha n gun hte seng ai mayak ni hte htuk manu shangun ai lam ni, kan bau bungli ni, ginra ni hte kaga shiga ni hpe myit shalawm u.	X	X	
2. Rudi ruhpang ni hpe htawt sit ai lam			
Shinggyim nau na magam gun ni hpe malu masha law htam lam hte n gun rawng ai malu masha law	X		

hkra lawm ai malu mash ani htawt sit na matu n gun jaw u. Hkyak hkyak ten a matu hkyen lajang ai ladaw laman rudi ruhpanng ni law hkra nga nga ra ai sha n ga, gaw ning ja ni mung dep hkap ran ga ai.			
Gaw ning ja ni hpe madung tawn nna dep hkap lam nga ai malu masha law htam ai lam hte n gun rawng ai malu masha magam bungli galaw ai ni a matu rudi ruhpanng ni san nna htawt da ga. Bawng ban ai lam ni a matu masing galaw da u. Dep hkap na hte hkyawm lawm na matu gumhpraw law na matu rai atsawm sha garan da u.		X	X
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Hkyak hkyak a ten ni hta (Emergency and Contingency) a matu tau hkrau hkyen lajang lam, magam bungli ni hte bai galaw ya ai lam ni hta malu masha law htam lam hte n gun rawng ai malu masha a matu mung shalawm na hte dai malu masha ni gaw gaw ning ja ni a matu mung hkyawm lawm na matu a hkyak ai lam hpe mare buga na ni chye hkra tsun shadum ga.	X	X	
Hkyak hkyak ten a shawng ning nan bat (3 – 4 laman) a matu malu masha law htam na matu hte n gun rawng malu masha ni jahpring na matu tau hkrau hkyen lajang ai bungli masing ni jahkrat da ga. Dai masing hta gaw ning ja ni hpe myit shalawm na hte malu masha htaw wa htaw sa lam hpe mung myit sawn ra nga ai.	X		

Hkyawm lawm lam nga ai malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha jep sagawn lam a matu bungli masing ni hte ta tut galaw sa wa ai ten hta gaw ning ja ni hte OPD ni hpe shang lawm shangun ga. Jep sagawn ai lam hte bungli hkrang shapraw sa wa ai lam hta hkrum ang ai mayak ni hpe tam shapraw da ga.		X	
Gaw ning ja ni hkyawm lawm lam hte seng nna magam gun ni a machye machyang hpe jep yu ga. Hkyak hkyak bungli, woi awn ai ni hte bai hkyen lajang ya ai ni yawng hte pawng hpawm ai ni hpe sharin shachyin ya ai lam ni galaw ga. Sharin a chyin ya ai lam ni hta gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte ra kadawn ai lam ni, malu masha law htam na lam hte n gun rawng ai malu masha a matu tau hkrau hkyen lajang ai lam ni hta gaw ning ja ni a ra ai lam ni hpe mung myit shalawm na lam hpe sharin ya ra nga ai.	X		
N lu shamu shamawt ai (shrn) kaga mayak nga ai myit ning ma hte seng ai gaw ning ja ni hte garan gying hka hkrum nga ai ni yawng hte matut mahkai lu na ladat ni tam ga. Malu masha hkyen lajang lam hte garan jaw na matu mare buga gam jaw gam ya ai lamang ni hte matut mahkai na ladat ni tam ga.		X	X
Hkyawm lawm lam nga ai malu masha law htam ai lam hte n gun rawng ai malu masha bungli masing galaw ai lam hte magam dap langai hte matut mahkai lam hta hkyawm lawm lam nga let matut mahkai lu na matu htuk manu ai ni hte pawng hpawm lam galaw ga.	X	X	

Mare buga hte matut mahkai na lam langai gaw gap da ga. Gaw ning ja ni malu masha dep hkap na matu garum na magam gun ni hpe san da ga. Htuk manu ai shara hta malu masha ni htun da ga. Htaw wa htaw sa garum matum, gaw ning ja ma kajai ni a kanu kawa ni hte gaw ning ja kanu kawa ni a matu ma woi masha ni mung shalawm ga.	X	X	
Gat mari ai ni, kaga shabra ai shara ni hte gat lawk ni, n gun rawng ai malu masha garan ai lam hte kaga arung rai rai ni dep hkap na masat shadang re ai “du ai, shang ai, garan ai, jai lang ai (reach, enter, circulate and use) hpring u ga.		X	
Htuk manu ai buga madu ni hte mung dan madang magam gun ni hpe gaw ning ja ni a matu kaja ai n gun rawng malu masha arawn alai ni sharin ya ga.			X
Hkyak hkyak ten ni ngut mat ai hpang gaw ning ja ni hpe garum na masing ni tawn lu na matu shinggyim nau na makawp maga ladat ni hte malu masha law htam ai lam, n gun rawng malu masha a matu lit nga ai mung dan madang ladat ni hte arau magam bungli galaw u.			X
Mung dan madang malu masha law htam lam hte n gun rawng ai malu masha bungli masing ni hte sharin hpawng ni hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm ai arawn alai ni gara hku mai bang ai hpe seng ang ai asuya magam dap ni hte seng ang ai ni hpe hpaji jaw ga.			X

4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Gaw ning ja ni hte seng ai machye machyang hte atsam ni jat wa hkra galaw ga. Malu masha law htam lam hte n gun rawng ai malu masha ni hkyak hkyak hkyen lajang lam hte kaga atsam ni hte seng ai ladat ni a madi madun rai ni a hta gaw ning ja byin ai lam hpe myit shalawm ga. Ninggam shagu hta dai hku hkan galaw ga.	X		
Malu masha alaw alam hkam la lu na hte n gun rawng ai malu masha hkyawm lawm lam nga ai mare buga madung dat ai ladat ni hte shiga ni dep hkap na matu matut mahkai magam dap a magam gun ni, gaw ning ja byin ai lam hta kung kyang ai ni hte OPD ni hte rau bungli galaw ga.		X	
OPD ni, hte hkam ja lam hte n gun rawng malu masha magam bungli galaw ai ni bawng ban let malu masha kayawp ai lam ni hpe lu sha na matu, gawa na (shrn) mayu na matu yak ai (shrn) lak san bawt jaw ra ai gaw ning ja ni a n gun rawng ai malu masha sha ai lam a ra rawng ai lam hpe myit shalawm let galaw sa wa ga.		X	
Magam dap shagu galaw ra ai lam yawng hta seng ang ai magam dap hte pawng let gaw ning ja ni a malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha ra kadawn ai lam jahpring ya lu na ladat ni tam shapraw ga.		X	
Hkring mang dap ni hte hkyen lajang ya ai ni, mung dan madang magam gun ni hte pawng n			X

nna malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha hte seng nna gaw ning ja ni grau hkam jan lu na lam galaw ga. Malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha tara masa ni hpe hkang kang kra shagrin ga. Dai tara masa ni hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm na matu galaw sa wa ga.			
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
Shawk ai lam hte hpaji jaw ai lam ni hta gaw ning ja ni hpe shang lawm shangun na hte shanhthe na dep hkap lu hkra galaw ga.		X	
Yu maram ai lam hte bai ding lik ai wuhpung ni hta gaw ning ja ni hpe shang lawm shangun ga.		X	
Gaw ning ja ni a malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha hpe yu maram na matu gaw ning ja madung dat ai madi madun rai ni tam sagawn (shrn) galaw da ga.		X	
Malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha magam bungli galaw ai lam hte arung arai ni hpe gaw ning ja ni dep hkap ai lam nga/ nnga jep sagawn nna dep hkap na matu hkyen lajang ga.		X	
Gaw ning ja ni a malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha ra kadawn ai lam hpe masting ai lam hte tang madun ai lam galaw ga. Rawt jat wa ai lam hpe magam dap langai hte		X	

langai lapran yu maram ai lam hte tang madun ai lam ni hta shalawm ga.			
Malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha magam bungli masing ni hte galaw sa wa lam ni bai ding lik lam masat shadang ni hta “gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm ai lam” hpe shalawm ga.		X	
Malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha magam bungli masing ni a shiga ni n dep hkap ai lam, hpaji jaw ai lam hte shawk shawn ai lam ni tawn da ai lam hte daw dan ai lam hte gram lajang lam ni hta gaw ning ja ni hpe shalawm ai a majaw gaw ning ja ni a n tsa lit la ai lam nga hkra galaw ga.		X	
Malu masha law htam na lam hte n gun rawng malu masha hte seng ai magam bungli ni hta gaw ning ja ni hkyawm lawm na hte seng ai machye machyang ni hpe matsing sum hting da ga.			X

Mahta da ai laika ni;

- Cash Learning Partnership and Handicap International, As the movement for cash transfer programming advances, how can we ensure that people with disabilities are not let behind in cash transfer programming for emergencies? (2016)
- Cash Learning Partnership, Minimum Standard for Market Analysis (2017)
- Handicap International, Disability in humanitarian context. Views from affected people and field organizations (2015)
- Help Age, CBM, Handicap International, Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities (2018) (part of the ADCAP programme)
- Sphere Project, ‘Minimum Standards in Food Security and Nutrition’ in Sphere Handbook (2018)
- UNICEF, Including children with disabilities in humanitarian action: Nutrition (2017)

- United Nations, Charter on the Inclusion of Persons with Disabilities in Humanitarian Action (2016)
- United Nations, Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol (2008)
- WFP, Guide to Inclusion of Persons with Disabilities in Food Assistance (forthcoming)
- WHO, Guidance Note on Disability and Emergency Risk Management for Health (2013)

Daw (14) Kan bau Magam Bungli

Shachyen ai Lam

Lam amyu myu a majaw yak hkak hkrum wa ai ten majan byin ten ni hta kan bau bungli/ lu na sha na mayak hkrum ai lam gaw htinggaw shagu hta hkrum hkra nga ai. Masha langai matut asak hkrung na hta mung madung nga ai. Dai hta n ga hten za mat ai lam (shrn) garum ning tum jaw ai lam ni mung hkring mat chye nga ai. Dai majaw kan bau bungli hte seng ai masing hpe woi shapraw ai gaw masha ni a madung ra ahkayk lam hpe jahpring jatsup ya sha n ga grau n na tinang lagaw tinang lu tsap na matu mung n gun jaw ya lu nga ai.

Mung kan shadang shinggyim ahkaw ahkang ni hte seng ai hta matsun da ai gaw masha shagu magam bungli shachyen ai hta tinang hkrai lata la lu na ahkang nga ai lam tsun dan ai re. Rai tim mung bawng ring lam hta naw ra taw ai mung dan hte bawng ring ngut sai hta (80-90) Gaw Ning Ja ni bungli n lu ai lam tsaw taw ai hpe mu ai. N dai zawn byin shangun ai lam amyu myu nga ai hta bungli madu ni myit dam lada lam n nga ai, Gaw Ning Ja ni hku n na bungli hte seng ai shiga ni hpe n dep hkap lu ai lam ni a majaw rai nga ai. Ngut n na Gaw Ning Ja ni hpe shanhthe a n ta masha ni mung masat masa n galaw ai lam a majaw mung rai nga ai.

Ga si Ga ngau Jai lang ai lam

Kan bau bungli ngu ai hta masha a asak hkrung lam a matu galaw sa ai lam hpe shimlum ai lam hte galaw sa lu ai hpe tsun ai re.

Madung Jai Lang ai Ga Si hte seng ai policies ni

- Gaw Ning Ja ni hte seng ai ahkaw ahkang lam (CRPD)
- Matut manoi bawng ring lam hte seng ai lam (1) (SDG Goal1)
- Ngang grin ai kan bau bungli lam (sustainable livelihoods framework)
- Mung kan shadang htawt sit sa ai masha ni hte seng ai (Global Compact on Refugees)

Ngang grin ai kan bau magam bungli (sustainable livelihood) ngu ai ga si hta masha a matut sak hkrung lam hta grau hkrak lu wa na matu hte grin nga lu na matu rai nga ai. Kan bau bungli

langai grin nga lu na matu gaw gat lawk hte matut ai hta n ga a kajawng sha sut masa lam a majaw myit ru myit tsang ai lam ni hpe tawt lai shangun nga ai.

Gumhpraw shalai ai hte gumhpraw madung dat garum ai lam ngu ai gaw gumhpraw (shrn) voucher jaw ai lam ni hpe tsun ai rai nga ai. N dai ga si hpe shingyim nau na garum ning tum lam ni hta sha jai lang n htawm kaga mung dan asuya (shrn) asuya hte matut taw ai ni n lawm nga ai.

Kaga garum ai lam ngu ai hta malu masha hte ra ai hpe garum ai lam rai nga ai. N dai zawn garum ai lam gaw mayak hkum hkra ai masha ni a matu ahkayk ai lam rai nga ai.

Mayak lam ni hpe tawt lai lu na matu ladat lam ni ngu ai hta yak hkak ai lam tam hparan tawt lai lu ai hpe tsun ai rai nga ai. Dai lam ni hta mayak hkum ai ten tinang dinghkrai a ra kadawn ai lam hpe lam tam hparan la let matut sak hkrung hkawm sa ai lam mung rai nga ai. Lam ladat hpan n bung ai hte hparan ai lam ga shadawn malu masha mari ai lam hpe shayawm n htawm gumhpraw mahkawng ai lam kaga ladat lam amyu amyu hku n na lam tam ai.

Matsun Lawng Lam

- Help Age, CBM, Handicap International, Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities (2018). See the section on food, nutrition and livelihoods.
- Sphere Handbook (2018). See the section on food security and nutrition.
- Livestock Emergency Guidelines and Standards
- Minimum Economic Recovery Standards (2017).
- Cash Learning Partnership, Minimum Standard for Market Analysis (MISMA) (2018).

N hprai ai sha galaw sa ra ai lam ni

Shinggyim nau na garum ningtum magam bungli yawng hta n hprai ai sha ahkayk la galaw sa ra ai lam gaw Gaw Ning Ja ni hpe yawng hta shalawm ai lam rai nga ai.

Shang lawm lu na lam

- Kan bau bungli masing mahkyen ni hta Gaw Ning Ja ni hte shanhte a n ta masha ni, wuhpung ni yawng hpe shalawm saw shaga let shanhte hkum hkra ai mayak dut dang ai

lam ni hpe chye lu hkra galaw n htawm mahkyen, bungli shachyen ai, yu jep ai, hpe kan bau bungli, sut masa lam yawng hte hta bang shalawm ra ai.

- Gaw Ning Ja hpan hte hpan, asak, num/la, shingdu masa n bung ai lam ni hpe myit shalawm let rap rap ra ra shang lawm lu hkra n hprai ai sha galaw ra ai. Baw nu hte myit masa lam ni hta n gun yawm ai Gaw Ning Ja ni a matu lam tam ladat shaw let ra ai lam ni hpe galaw sa ra ai.

Gaw Ning Ja wuhpung (OPDs) hte bungli arau jawm galaw lu hkra mahkri shawn let kan bau bungli masing yawng hte hta shang lawm lu hkra galaw sa ra ai.

Dut dang shangun ai mayak lam ni hpe hparan ai lam

- Kan bau magam bungli hte seng ai lam ni hta Gaw Ning Ja ni dep hkap lu na matu shanhte hpe dut dang shangun ai lam ni hpe chye lu hkra shanhte hte ta gin dun let galaw sa u.
- Sut hpaga masa bungli madu ni hpe mung Gaw Ning Ja hte seng ai wunkat ni hpe jaw n htawm bungli ahkaw ahkang hpe Gaw Ning Ja ni ma dep hkap lu hkra galaw sa u.
- Na (na) ai lam hta n gun yawm ai, myi mu lam hta n gun yawm ai, myit hte baw nu bawng rim lam hta n gun yawm ai ni a matu shiga ni hpe lu la hkra ladat hpan hku hkra shaw let galaw sa ra ai.
- Gaw Ning Ja ni hpe shut shai ai ning mu hku nna gying hka ai myit masa ni hpe galai shai lu na matu mare, buga ni hta shanu nga ai yawng hte hpe Gaw Ning Ja ni a ahkaw ahkang chye hkra ning mu jahpaw lam galaw ra ai.

Diagram 9 Kan bau magam bungli ni hpe dep hkap na hta dut dang shangun ai lam ni

Crisis byin ai ten Gaw Ning Ja ni kan bau bungli lam ni hpe n dep hkap shangun ai lam

Crisis a majaw mayak lam ni

Shimlum lam n nga mat ai, matut mahkai lam hkring mat ai, koi yen hkawm ra mat ai, garum ning tum lam ni pat mat ai.

Mayak lam ni jat wa ai

Makau grupyin hte seng ai mayak ni

- Bungli galaw ai shara ni, gat lam ni hte kaga shara ni hta sha woi na zawn n dep hkap lu mat ai
- Gat lawk hte seng ai shiga ni hpe n lu la mat ai, bungli ahkaw ahkang hte seng ai n nga mat ai.
- Hkawm wa hkawm sa lam yak mat ai.

Myit masa lam hte seng ai mayak ni

- Bungli galaw ai shara ni hta Gaw Ning Ja ni hpe hkra machyi shangun ai lachyen lahka myit masa ni.
- Gaw Ning Ja ni hta galaw lu ai atsam nga ai hpe n kam n hkap la lu ai hta n ga Gaw Ning Ja hte seng ai lam chye da ai lam n nga ning ra ai.
- Gaw Ning Ja ni hku n na ja gumhpraw hpareng hparan ga law ngu hpe kam ai lam n nga ai.

Wuhpung wuhpawng tara hte seng ai mayak ni

- Gaw Ning Ja ni gyin lawm ai bungli galaw byin tai na matu ra ai madi shadaw lam n nga ai.
- Kan bau bungli ni hpe dep hkap lu na hta masat da ai lam ni a majaw n dep hkap lu ai.
- Bungli jaw ai lam ni hta Gaw Ning Ja ni a matu myit shalawm ai lam n nga ai.
- Gaw Ning Ja ni hte seng ai jahpan(data) n nga ai

Gaw Ning Ja ni hkrum dut dang ai mayak lam ni

Mazut roi rip hkrum ai, masan mayan hkrum ai, shingra tara hten ai lam majaw yak hkak hkrum ai, hkam ja lam ning ra ai, lachyen lahka hkrum ai, lak san garan da hkrum ai.

- Gaw Ning Ja ni shada n gun jaw ai lam nga hkra madi shaw ra ai.
- Daw langai hkrai hta matsun ai lam ni, policies ni hta Gaw Ning ja ni a matu lak san dep hkap lu na matu sang sang lang lang galaw ra ai.

N gun jaw ai lam hte atsam shajat shatsaw ai lam

- Kan bau magam bungli hte sut masa lam ni hta gyin lawm ai lam byin tai hkra magam bungli shachyen masing ni hta makawp maga lam ni hpe shalawm ra ai. Gaw Ning Ja ni hpe mung dai lam gara hku dep hkap na ngu hpe gyin len ya u. Mayak lam ni gaw langai hte langai na masa lam ni hta hkan n na n bung ai lam hpe ma tau myit shalawm ra ai.
- Kan bau bungli ni hta shang lawm taw ai ni a atsam ni hpe shajat ya ra ai. Shingdu masa lam n bung ai num/la, asak, koi yen hkawm ra ai, makam masham, n dai masa lam ni gayau taw ai hta hkan nna mayak ni n bung ai lam wun kat ni hpe jaw ra ai.
- Gaw Ning Ja ni hkrum ai mayak lam hpe chye na hkra hte shingyim nau na gaw da ai tara hta mahta na gara hku hparan lu na hpe lam tam ra ai.
- Gaw Ning Ja wuhpung kaw n na kan bau bungli hte seng ai hpe kan bau bungli mahkyen ni hta shang lawm let Gaw Ning Ja ni a gawng malai shang lawm na matu galaw ya ra ai.

Jahpan (data) ni hpe hta shinggyin na jep yu ai lam

- Garum ning tum na wuhpung ni hta Gaw Ning Ja ni hpe ma lawm hkra shalawm ra ai.
- Gaw Ning Ja ni a kan bau bungli hte seng ai jahpan ni hpe tup hkrak ai hku hta la n htawm num/la asak pang Gaw Ning Ja hpan hte hpan garan gying hka n htawm magam bungli

masing yawng hta lawm lu hkra galaw ra ai. Jahpan hta la na matu yak hkak ai lam rai yang 15 % shadang hku sawn la let dai hte maren mahkyen ni hpe sha lawm ra ai.

- Gaw Ning Ja ni hte seng ai jahpan ni hta ai shaloi hkan nang hkan sa ra ai rip kawp hpe n hprai ai sha hkan nang hkan sa ra ai.

Yawng hpe madung dat ai lam	Laksan madung dat ai lam
Kan bau magam bungli ni hte seng ai hta Gaw Ning Ja ni hpe mung gyin lawm dep hkap lu na matu mahkyen ni hpe galaw ra ai	Kan bau bungli ni hta Gaw Ning Ja ni hpe madi shadaw nhtawm lak san garum na masing jahkrat ai lam.

Lawu na matsun lam gaw kan bau bungli masing ni hta Gaw Ning Ja ni hkrum chye ai mayak lam ni hpe sawk sagawn n htawm hparan lu na lam hte grau dep hkap wa lu na matu ra nga ai.

Ta tut hkrang shapraw galaw sa na lam

	Hkyen Lajang ai lam	Ta tut galaw sa ai	Bai gram lajang ai lam
1. Masa lam ni hte seng ai hpe chye hkra n htawm maram masam galaw lam hte mahkyen			
Kyung kyang lam(skills) hte bungli sharin (intern), gat lawk n dai zawn lam ma hkra hpe Gaw Ning Ja ni dep hkap hkra galaw ra ai.		x	x
Gaw Ning Ja wuhpung (OPDs) ni hte galaw ra ai.	x	x	x
Gaw Ning Ja hpan hte hpan hta hkrum ai mayak lam ni hpe sawk sagawn shapraw let lam tam hparan ra ai. Tau hkyen lajang ai lam ni mung galaw ra ai	x	x	x

Kan bau bungli n nga shi ai (shrn) n dep hkap ai Gaw Ning Ja ni hpe madi shadaw lu na matu htuk manu ai lam tam let madi shadaw ra ai.		x	x
Bai gaw gap ai ten hkum hkrang sum mat ai masha ni a matu (Prosthetics) hte (Orthotics) ni hpe garum lu na matu shalawm ra ai.			
Kan bau bungli madung magam bungli ni hta Gaw Ning Ja hpan hte hpan hpe shalawm na matu n hprai ai sha galaw ra ai.			
INGO mu gun ni ni hte kaga malawm ni hpe Gaw Ning Ja gyin lawm ai kan bau bungli masing rai hkra wun kat jaw ra ai.			
Kan bau bungli hte seng ai yawng myu shayi wuhpung ni, mare myitsu salang ni, sut hpaga galaw ai ni yawng gyin lawm ai bungli rai wa na matu yu maram ai hta lawm ra ai.			
2. Resource mobilization (Rudi ruhfang htawt sit ai lam)			
Bungli matsing jahkrat ai hpung hta Gaw Ning ja ni hpe bungli shatsam ra ai.	x	x	x
Masan sa ai magam bungli rai na matu hkyen lajang ai lam hpe Gaw Ning Ja ni a matu htuk manu hkra galaw sa ra ai.	x	x	x
3. Tatut hkrang shapraw galaw sa ai			
Gaw Ning Ja ni a n tsa garan gying hka lam, dip da hkrum shangun ai lam, n dai zawn re lam ni hpe ning mu jahpaw lam galaw ra ai.		x	x
Gaw Ning Ja n ta masha ni hpe mung Gaw Ning Ja ni hta galaw lu ai atsam marai ni nga ai lam hpe tsun dan ra ai.	x	x	x
Bungli madu ni hte mare myit su salang ni, Asuya mung up malawm ni yawng hte hpe Gaw Ning Ja ni a matu gyin lawm ai kan bau bungli ni lajang ya lu na matu madung da galaw sa ra ai.	x	x	x

Shinggyim nau na magam bungli galaw taw ai ni hku n na mung Gaw Ning Ja ni hte seng ai lam hpe n chye n mai hku nna hka ja da ra ai. Gaw Ning Ja ni a n tsa lachyen lahka myit masa lam koi gam ra ai.	x	x	x
Ja gumhpraw garum ning tum (Financial service provider) lam jaw ai ni hku n na mung Gaw Ning Ja ni hpe tang du hkra garum ra ai.		x	x
Kan bau bungli hte seng ai wun kat jaw ai lam ni hta Gaw Ning Ja hpan hte hpan dep hkap lu na matu galaw da ra ai.	x		x
Bungli galaw ai shara ni hta Gaw Ning Ja a matu htuk manu ai shara hkyen lajang ya ra ai.		x	x
Wuhpung wuhpawng kata n dut n dang shanglawm lu na matu myit ya ra ai.		x	x
Bungli galaw ai masha ni hpe hpan hte hpan n bung ai Gaw Ning Ja ni hte gara hku ganawn mazum na hpe sharin ya u.	x		
N mu madu ai kaga Gaw Ning Ja hpan ni a matu mung myit shalawm ra ai.	x		
Gaw Ning Ja wuhpung (OPDs) ni matut mahkai let shanhte a hkrum hkra ai mayak lam ni hpe jawm bawng hpanan let kan bau magam bungli ni hta grau dep hkap lu hkra galaw sa ra ai.	x	x	
4. Mahkri Shawn galaw sa ai			
Kan bau bungli hte seng ai hpe lit la ai ni hta laksan Gaw Ning Ja ni hte seng ai hpe yu lit la na mu gun masha lak san san da ra ai. Shatsam da hkrum ai wa hku n na lam shagu hta gyin lawm ai lam byin hkra lit la sa wa ra ai.	x	x	
5. Yu jep ai hte bai masam maram ding lik ai			
Bungli masa lam ni hpe bai maram yu jep na matu Gaw Ning Ja wuhpung (OPDs) ni hte Gaw Ning Ja ni hpe shalawm ra		x	

ai. Jahpan ni hpe shadawn lu na matu asak, num/la, Gaw Ning Ja hpan hte hpan hpe garan masat ra ai.			
Gaw Ning Ja n bung ai hpan hte hpan ni dep hkap lu hkra n hprai ai sha galaw sa ra ai.		x	
Kan bau bungli magam mahkyen masing lamang shagu hta hkrak shachyen lu na matu lit la galaw sa ra ai. Shiga gyin len lu na matu mahkyen yawng hta myit hta shalawm ra ai.		x	x
Gaw Ning Ja ni gyin lawm ai magam bungli awng dang ai hpe matsing da n htawm matut manoi galaw sa wa lu na matu bai shabara gyin len ai lam galaw u.			x

Ma hta ai laika ni

- Cash Learning Partnership, Minimum Standard for Market Analysis
- EMMA, Emergency Market Mapping and Analysis (EMMA) Toolkit
- Livelihood Centre
- SEEP, Minimum Economic Recovery Standards
- Sphere Handbook (2018)
- USAID, Cohort livelihoods and risk analysis guidance
- FAO Regional Office for Asia and the Pacific, A handbook for training of disabled on rural enterprise development (2003)
- ILO and FAO, Guidance on how to address decent rural employment in FAO country activities: Second Edition (2010)

Daw (15) Hkamja Lam

Shachyen ai lam

Shingra tara hku nan shinggyim masha ni hkrum ai tsinyam ni hte nhkrum nra lam ni gaw hkamja lam hte tsin yam hkrum hkra ai ni a hkamja lam hpe ahtu hkra shangun chye nga ai. Dan tawh hkra machyi ai lam hte myit ning ma byin shangun ai sha n ga, makawp maga ya ai lam ni hte tsi gawn lajang ya ai lam ni hpe a htu hkra shangun ai majaw mung shawa ni a hkamja lam hpe (hka li, kan matse a na, lu sha n grung ai lam ni) sawng shangun nga ai. Hkamja dap a matsun hte maren hpaji lam, jahkring jahkra nga shara hte kaga hkyen lajang ya ai lam ni lu la ai gaw ning ja ni gaw tsinyam ni hte mayak lam ni a majaw garum matum a tsawm nlu shangun ai sha n ga, garan gying hka hkrum ai ni a masa lam hpe grau sawng shangun nga ai.

Gaw ning ja ni gaw kaga mungchying masha ni zawm tsi gawn lajang ai lam ni hpe lu la na ahkaw ahkang lu ai hte hkamja lam hte seng ai shiga ni hpe mung lu gying nga ai. Dai sha n ga, tsi gawn lajang ai lam hta daw dan na ahkaw ahkang mung nga ga ai. Tsi sara/ sara num ni law malawng gaw, gaw ning ja ni a atsam hte ra kadawn ai lam ni hpe shut shai ai hku mu chye nga ai. Tsi sara/ saranum ni gaw, gaw ning ja ni hpe gaw ning ja hte seng ai hkyen lajang ya ai lam ni sha ra ai ngu myit sawn nhtawm, gaw ning ja ni a nta masha ni, hkamja lam hta kung kyang ai magam gun ni hpe malai daw dan shangun chye ma ai.

Tsi gawn lajang ya ai lam ni nnga ai (shrn) atsawm ngawn lajang ai lam gaw, gaw ning ja ni hpe mayak law law shabyin ya chye nga ai. Ga shadawn- gaw ning ja myu shayi ni hpe num/la ganawn mazum ai lam hte nseng ai ngu myit ai rai yang, shanhte hpe num/la hkrang hte shangai shaprat hte seng ai tsi gawn lajang lam n galaw ai rai yang, shanhte n myit hkrum ai ma hkum byin ai lam (shrn) num/la hkrang kaw na kap chye ai a na ni kap na madang grau law nga ai. Lama na gaw ning ja byin ai ma ni hpe a tsawm sha masat lu ai lam n nga yang (shrn) gaw ning ja byin ai re hpe nchye ai rai yang, ma bawng ring lam hte seng nna nhkam la lu ai majaw bawng ring ai lam hta n gun yawm chye nga ai.

WASH, malu masha law htam ai lam, hpaji lam hte makawp maga lam hpe mung yu ga.

Madung tara masa hte seng ai lam ni hte kaga hting rim ni

- **Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam**
- **Ma kaja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam**
- **WHO, Emergency Response Framework**

- Reproductive Health Sub-working Group of the ISDR/WHO Theme Platform for Disaster Risk Management for Health, Policy Brief: Integrating Sexual and Reproductive health into Health Emergency and Disaster Risk Management
- Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030.

Madung gasi ga ngau ni

Hkamja lam yu lajang ladat (health system) gaw hkam kaja lam hkang zing na, hte hkam kaja lam ni hte seng ai hpe ninggam shatsaw ai hta myit hkawn ai wuhpung wuhpawng hte masha ni hku nna jawm pawng hpawm da ai lam rai nga ai. Hkamja lam yu lajang ya ai ladat gaw hkam ja lam daw dan ya ai lawng lam ni hpe jum tek lu na hte hkamja lam hpe ading tawk sharawt ya lu ai magam lam ni grau galaw na matu madung tawn ai re. Dai hku nna, asuya hte asuya nre ai magam bungli galaw ai ni hte hkyen lajang ya ai lam ni kaw nna makawp maga ai lam, sharawt shatsaw ai lam, tsi lajang ai lam hte hkang zing ai magam lam ni gun hpai ga ai.

Diagram 9 – Hkamja lam hpe dep hkap na matu hte hkyawm lawm na lam a mayak ni

Hkamja lam hte seng nna gaw ning ja ni a matu mayak a hkra machyi ai lam ni law wa mai ai lam

Mayak ni a hkra machyi ai lam ni

Nshim lum ai lam, sak hkrung hkawm sa lam hten za mat ai lam, nga shara ni hten za mat ai lam, tsinyam koi yen ra ai lam, hkyen lajang ya ai lam ni dawm mat ai lam.

Mayak ni a majaw jat wa ai.

Makau grupyin hte seng ai mayak ni

- Hkamja dap ni hta e dep hkap ai lam nnga ai.
- Hpaji jaw bawng ban ai lam hta (a na tam ai lam hte tsi lajang ai lam) hte hkamja lam sharawt na hte makawp maga magam bungli ni hta dep hkap ai matut mahkai nnga ai lam.
- Htaw wa htaw sa lam, hte hkrun lam hkawm na n manu mat ai.
- A tsawm sha myit hkrum lam la na n mai byin mat ai lam.
- Shamu shamawt hkawm sa lam hte seng ai garum rung rai (shrn) kaga garum rung rai ni hte hpaji n nga ai lam.

Myit ningmu hte seng ai mayak ni

- Hkamja dap magam gun ni, gaw ning ja ni hpe shut shai ai ningmu nga ai lam hte gying hka gyin ran tsun shaga ai lam.

- Tsi sara/saranum ni hta gaw ning ja hte shanhte a ra kadawn ai lam ni hte seng nna machye machyang n nga ai lam.

Wuhpung/ tara masa hte seng ai mayak ni

- Hkamja lam hta, gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam sharawt na matu machye machyang hpaji n nga ai.
- Mung dan sha madang hkam ja lam a hkyak hkyak hparan hpareng ai lam hta gaw ning ja ni hpe nhkyawm lawm ai lam.
- Nga da chyalu hkam ja lam yu lajang ladat hte nga shara ni hta, gaw ning ja ni a hkam ja lam hte seng ai lak san ra kadawn lam ni hpe nshalawm da ai.
- Hkamja lam yu lajang ladat a madi madun ai lam hte ana hte seng nna lak san gawn lajang ai lam hte lit la ai lam nnga ai.
- Hkamja lam hparan hpareng ai shiga ni hta gaw ning ja ni hte seng ai shiga nnga ai lam.

Gaw ning ja ni hkrum sha ai mayak mabyin ni

Mazut roi rip ai lam, matsan jam jau ai lam, shingra hpyen, hkamja lam ningra ai lam, garan gyinhka ai lam, laksan tawn ai lam, raw di kau ai lam

Mahta da ai laika ni;

- Inter-Agency Standing Committee, IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings (2007)
- WHO, Emergency medical teams: minimum technical standards and recommendations for rehabilitation (2016)
- WHO, Guidance Note on Disability and Emergency Risk Management for Health (2018)
- Sphere Handbook (2018)
- WHO, Community-Based Rehabilitation Guidelines
- HelpAge International, CBM, and Handicap International, Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities (2018)

Ahkyak ai- galaw nan galaw ra ai lam ni

‘Galaw nan galaw ra ai lam ni’ hpe gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm na malu masha hte malu masha n gun, bungli masing ni hpe shinggyim nau na magam bungli ninggam yawng hta hkan sa shatup ra ga ai.

Shang lawm lam

- Hkamja lam hte seng nna daw dan ai lam hte hkamja lam magam bungli masing ni gram lajang ai lam, hkrang shapraw ai lam, galaw sa wa ai lam, yu maram ai lam hte ding lik ai lam ni hta gaw ning ja ni, shanhte a nta masha ni hte OPD ni hpe shang lawm shangun ra ga ai.
- Gaw ning ja ni hte, OPD ni hte pawng hpawm nna tsi sara/ saranum ni, gaw ning ja ni a ahkaw ahkang, num/la, asak, htawt sit ai lam, makam masham hte num/la hkam la ai lam hpan amyu myu nga ai gaw ning ja ni hte tsun shaga na ladat ni hpe garan gachyan ga.

Mayak ni hparan ai lam

- Gaw ning ja ni hpe shut shai ai hku mu ai ningmu hpe shayawm na ladat ni galaw sa wa ga. Mare buga masha ni, gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hpe chye na matu hpaji jaw ga. Shada madi shadaw n gun jaw hkat ai wuhpung (groups) ni hta Myit hkamja lam n nga ai hte myit sawn nyan lanyan ai gaw ning ja ni hpe shalawm sa ra ai.
- Shada chye na ai lam grau nga wa lu hkra shut shai ai ningmu ni hpe bai shading sharai nna pawng hpawm galaw ai lam madung dat ga. Gaw ning ja ni hte tsi sara/saranum ni jahta/ga shaga na matu, ningmu garan gachyang na matu hte mchye machyang garan gachyan matu n gun jaw ga.
- Hkam ja dap ni hte seng ai shara ni hta gaw ning ja ni hkawm wa hkam sa manu hkra hkyen lajang na matu, gaw ning ja ni hpe htaw wa htaw sa ai lam, chyinghka lam kaba hkra galaw ai lam, kumla matsun (sign) ni grau dan hkra shakap da ai lam hte shamu shamawt ai hta htuk manu hkra galaw ai lam ni madung dat ga.
- Na n na ai, myi n mu ai, baw nu nyan lanyan ai hte myit ning ma lu ai gaw ning ja ni hpe myit ya let hkam ja lam hte seng ai shiga ni hpe ladat hpan hkum hte shabra ga.
- Hpaji machye machyang n nga ai hte shang gumhpraw n law ai zawn re ai hkamja lam hte seng ai sut masa mayak ni hpe hparan ai lam galaw ga.

Ngun jaw garum ai lam hte a tsam sharawt ai lam

- OPD ni a hkamja lam bungli masing galaw ai atsam jat wa hkra galaw sa ra ai. OPD ni hpe hkam ja lam hkyen lajang ya ai masing ni, hkrang shapraw sa wa ai lam hte yu maram ai lam ni hta shang lawm shangun ga.
- Gaw ning ja ni a hkam ja lam yu gawn lajang nga ai magam gun ni hpe jaw ai wunkat ni hta OPD magam gun ni, tinang a ahkaw ahkang lu na matu tinang nan tsap nga ai baw nu nyan yawm ai

(shrn) myit ning ma lu ai gaw ning ja ni, myit ning ma tsi lajang hkam la nga ai ni, nta masha ni hte yu gawn lajang ai ni hpe shang lawm shangun ga.

- Tsi mawan hte ga kadoi (operation) na matu daw dan ai ni hta machyi masha a myit hkum lam shawng la ra ai hte maren gaw ning ja ni hpe mung shanhte hkum nan daw dan na ahkang jaw ra nga ai.

Shiga mahkawng ai lam hte yu maram ai lam

- Gaw ning ja byin ai masha kade nga ai hte seng nna shiga gara hku lu la mai na lam masat da ga. Lu la sai shiga ni hpe teng man ai lam nga/nnga jep sagawn nna ra ai lam ni hpe tam da ga. Shiga nlu ai rai yang, mungkan hta maram da ai (15%) hpe jai lang ga.
- Gaw ning ja ni a hkam ja lam hte seng ai shiga lu na matu hkamja lam jep ai lam, ga san san let shiga la ai lam hte yu maram ai lam ni galaw ga. Hkam ja lam shiga ni hpe num/la, asak pang hte gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna garan da ga.
- Hkyen lajang ya ai hpan yawng a matu chye na loi ai madi madun ai lam hpe galaw ga. Dai madi madun ai lam ni hta mahta na galaw lu ai lam hpe matsing sum hting let yu maram ra ai.
- Num/la, asak pang hte gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna ahkaw ahkang rap ra hkra nlu ai lam hte ahkaw ahkang n rap ra ai a majaw ja gumhpraw lam, shamu shamawt lam (mobility), daw dan ai lam, ni hta kaning re ai mayak nga ai hpe magam dap langai hte langai lapran jep sagawn ra ai.

Atsawm sha tsi gawn lajang lam ni jaw ai lam

Atsawm sha tsi gawn lajang hkam la lu na matu ahkyak ai tsi mawan ni hpe maren mara hkam la lu hkra garum ya ra let, shim lum lam nga ai hte manu mung hkyam sa ra nhtawm, hpung tang hpaji hta hkan nna teng man lam mung nga ra na hku re. Tsinyam hte mayak ni hkum nga ai a ten ni hta gaw ning ja ni hte masha shagu gaw kaja dik ai tsi gawn lajang lam hpe hkam la ra nga ai.

Yawng a matu yaw shada ai lam	Madung yaw shada da ai lam
Hkamja dap dum nta ni hte magam bungli masing ni hta mungkan lang hkrang hpe lang let gaw ning ja ni hte masha yawng jai lang lu ai lam nga ai. Ga shadawn- tsi sara/saranum ni hpe gaw	Hkamja lam bungli masing ni gaw gaw ning ja langai hpra a ra kadawn ai lam ni hpe jahpring ya ra ga ai. Ga shadawn- arung arai ni jaw ai sha

ning ja hte seng nna wunkat jaw ya ai lam hte tsi gawn lajang ai lam ni hta, mung shawa ni hpe madung tawn ai lam ni rai nga ai.	n ga, tsi mawan ni mung dinghkrai ra ai lam hpe jahpring ya lu nga ai.
--	--

Lawu de madun da ai lam matsun ni gaw hkamja dap magam gun ni hpe, gaw ning ja ni hte shanhte a nta masha ni, garum ya ai masha ni hte yu gawn lajang ai ni kaw nna tsinyam hte mayak ni hkrum ai ten hta hkamja lam bungli masing ni, hkam la lu na lam hta hkrum sha nga ai mayak ni hpe tam sagawn na hte yen seng kau ai lam hta jai lang ra ga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Tsim yam lam ni n byin shi yang na lam ni hpe matsing sumhting da ga. Matsing sumhting ai lam hta num/la hte num/la hkrang hkamja lam (sexual), myit hkamja lam hte myit hkamja lam a matu garum matum, kap bra ana ni hte nkap bra ai ana ni hte ningma tsi lajang ai lam ni hpe mung ka shalawm ga.	X		
Shawa lang tsi gawn lajang lam hte gaw ning ja ni a lak san tsi gawn lajang ya ai lam ni hpe matsing sumhting da ga. Matsing sumhting ai lam hta hkam ja dap ni, bai tsi lajang ai tsi rung ni, tau hkrau tsi lajang ai lam ni, mare buga hta tsi lajang ai lam ni hpe bai gram ai hku n na, mare hte tsi rung madang myit hkamja lam hte myit hte shinggyim wuhpawng garum matum (MHPSS) ni, arung arai jaw ai	X	X	

wuhpung ni hte arung arai gin shalat ai wuhpung ni hpe mung ka matsing ra nga ai.			
Mare buga nga OPD ni, hkamja lam hte seng nna garum ai asak pang maren wuhpung ni, myit hkamja lam gawn lajang hkam la nga ai ni, tinang a matu tinang nan tsap ai gaw ning ja ni, yu gawn lajang ai ni hte kanu kawa ni, hte gaw ning ja hte seng ai magam gun ni hpe ka matsing da ga. Tau hkrau hkyen lajang ai lam ni hta shanhte hpe shang lawm shangun ga.	X		
Bungli masing shapraw ai hta gaw ning ja ni hpe shalawm na hte tsinyam hkrum ai ten hta tsi gawn lajang ai magam gun ni a atsam hpe mung jat wa hkra hkyen lajang ya ga.	X	X	
Wuhpung wuhpawng, hkam ja dap ni hte tsi gawn lajang ai lam ni, hte hkamja lam arung ari ni lu lam lam nga/nnga hpe ka matsing ga. Yu maram ai lam hte bai ding lik ai lam ni a matu masing nnan ni bai galaw ga.	X	X	X
OPD ni hte rau mungdan madang hkyak hkyak ten a tsi gawn lajang lam tara masa ni hpe bai myit sawn yu ga. Dai tara masa ni hta gaw ning ja ni a hkamja lam, hkamja ngwi pyaw lam ni hpe jahpring ya na matu ra ai gumhpraw ni hpe san da ga.	X		X
Gaw ning ja hkyawm lawm lam nga ai tsi gawn lajang lam ni hte magam bungli gun hpai ai magam dap langai hte langai lapran shiga shalai ai lam hta jakhpaji shiga shalai ai ladat hpe jai lang let gaw	X	X	X

ning ja ni a matu madung matut mahkai na masha san da ga.			
2. Rudi ruh pang ni hpe htawt sit ai lam			
Gaw ning ja ni hkam la nga ai ahkyak ai hkyen lajang ya ai lam ni hte tsi tsi hkam la nga ai hkamja lam hkyen lajang ya ai lam ni hpe matut nna hkam la lu na matu gumhpraw san da ai lam hte alu tam ai lam ni galaw ga.	X	X	X
Gaw ning ja ni a hkam ja lam ra kadawn ai lam ni hpe chye na let hparan ya lu ai kung kyang ai ni hpe shaga mahkawng ga. Tsi gawn lajang ai lam ni hta gaw ning ja ni ding yang tsi tsi hkam la lu na matu kung kyang ai ni hpe bungli shatsam ga.		X	
Gaw ning ja madung tawn tsi gawn lajang ya ai ni hte yu maya tsi gawn lajang ya nga ai ni a lapran shiga a tsawm shalai shabra lu na ladat gaw gap ga.	X	X	
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Gaw ning ja ni hpe shut shai ai ningmu hpe sharai ya na hte tsi magam gun ni hte mare buga masha ni hpe ningmu jahpaw hpaji jaw ga. Ningmu jahpaw hpaji jaw lu na matu ladat ni tam shapraw ga. Ga shadawn- matut mahkai lu la ai lam kaw nna.	X	X	X
Jahkring jahkra nga ai shara ni hte tsi gawn lajang dap ni yawng hta gaw ning ja ni hkawm sa hkawm wa lu hkra galaw ga. Hkamja dap ni bai gram lajang		X	X

ai lam (shrn) gram lajang ai ni hku nna madang dep ai hkrang hte gaw gap ai lam ni galaw ga.			
Hkam ja dap ni hta gaw ning ja ni hkawm sa hkawm wa manu ai shara rai ra ai. Shang wa ai shara, nam dum, tsi rung kata wang lu wang lang hkawm sa lu na lam, kum la ni yawng hpe myit shalawm ga.	X	X	X
Hkamja lam hte seng ai hpe dep hkap lu na matu hkyen lajang ya ai lam hte tsi gawn lajang hkam la ai ni a myit dik ai lam ni hte hpaji jaw ai lam ni hpe ladat hpan hkum hte yawng ni jai lang lu hkra galaw ga.		X	X
Hkyak hkyak ten (emergency) byin hpang wa ai shaloi machyi masha madi madun ai lam ni, htawt sit ai lam ni, hte matut manoi gawn lajang ra ai lam ni galaw lu na matu, machyi masha a shiga ni lu la hkra galaw lajang ga.			X
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Hkamja dap shiga hparan ai ladat ni hta, gaw ning ja ni a shiga hpe mung shalawm ga. Tsi rung jahpan ni, tsi rung ni a dep hkap ai lam ni, hkamja lam yu maram ai lam ni hpe myit shalawm ga.	X	X	
Bawng ban jahkrup lu ai wupung ni hpaw da ga. Baw nu nyan/myit hte seng ai gaw ning ja ni hte OPD dat kasa ni hpe mung bawng ban jahkrup hpung hta shang lawm shangun ga.	X	X	X

Madi madun shiga jaw ai lam hpe tsi gawn lajang ya ai ni hte gaw ning ja hte seng nna kung kyang ai tsi gawn lajang ai ni hpe matut mahkai ai lam nga hkra galaw ga.		X	
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
Hpaji jaw ai lam hte shaw k shawn ai lam ladat ni hpe gaw ning ja ni mung jai lang lu ai lam nga/nnga jep sagawn yu ga.		X	
Hkamja lam hte seng ai shiga ni mahkawng nna num/la, asak pang hte gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna garan da ga.		X	X
Hkamja dap a, bungli masing ni hte tsi gawn lajang ya ai lam ni dep hkap lu na hte hkyawm lawm ai lam nga/nnga yu maram na hte bai ding lik ai lam ni galaw let, asak pang hkum ai gaw ning ja myu shayi ni hte shadang sha ni a ra kadawn ai lam hte myit tsang ai lam hpe hparan ya ga.		X	X
Atsawm sha tsi gawn lajang ya ai lam shadawn ai shaloi hkyawm lawm lam, dep hkap lam, hte hkam ja lam masat shadang ni hte bung pre ai lam nga/nnga hpe jai lang let shadawn ga. (n pu de na <i>rudi ruh pang</i> ni hpe yu ga)		X	X

Mahta ai laika ni;

- mhGAP Training Manuals (2017)
- WHO, OECD, World Bank, *Delivering quality health services: A global imperative for universal health coverage* (2018)

Hkamja lam hte seng nna shang lawm ai ni

Atsawm sha shamu shamawt nga ai hkamja lam hte seng nna shang lawm ai lam hta aten dep gawn lajang ai lam, hkungga na zawn re ai lam, rap ra ai lam hte mai tsai ai lam ni lawm nga ai. Lu mai ai rudi ruhpang ni hte masa ni hte kaja dik ai hkamja lam mahtai lu na matu shakut ai. Dai sha n ga, hkamja lam hte seng nna shang lawm ai ni hpe maren mara garan da ai lam, hpan hkum ai lam, atsam rawng ai lam, atsawm galaw lu ai lam hte ra ai lam ni jahpring ya lu na shadang langai lawm ra nga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Hkamja lam hta shang lawm ai ni gaw ning ja ni a hkamja lam masing galaw ai ten hte tsi gawn lajang ya ai shaloi, gaw ning ja ni hpe shalawm na matu ahkyak ai lam hpe chye na daw dan lu na matu a ra rawng ai lam ni hpe san jep lam galaw ga.	X	X	X
Hkam kaja lam hte seng ai hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm ai lam byin hkra tara masa hte matsun ni hta tsi sara/saranum ni a machye machyang shajat ai lam ni galaw sa wa ra ai.	X	X	
Gaw ning ja ni hte arau magam bungli gun hpai ai masha marai kade re ai hte nga shara ni hpe ding yang jahpan galaw ga. (hkam ja lam hte bai tsi lajang ai hta kung kyang ai ni, mare hta shiggyim wuhpung wuhpawng magam bungli galaw ai ni)	X	X	

2. Rudi ruhpanng ni hpe htawt sit ai lam (resources mobilization)			
Rudi ruhpanng ni hpe jahpan galaw da ga. Hkamja lam hte seng nna wunkat lung ga ai gaw ning ja ni hpe hkam ja dap ni hta bungli shara jaw ga.	X	X	X
Gaw ning ja ni a hkam ja lam hta ra rawng ai ni hpe lit la na matu kung kyang ai masha ni hpe bungli shatsam ga.		X	
Hkamja dap magam gun ni, gaw ning ja byin ni hte seng ai machye machyang kung kyang wa na matu gumhpraw(funds) san da ga. Hkamja lam ni hpe jep la lu na matu hte matut mahkai galaw lu na matu mung masing shalawm ra ai.	X	X	X
Hkyak hkyak ten a tsi mawan wuhpung ni hta bai gaw sharawt masing a matu mugun ai ni hpe mung shalawm sa wa ga.		X	
Gaw ning ja ni hku nna hkam ja lam hte seng ai lam hta hpring hpring tsup tsup hkam la lu na matu hkamja lam magam gun ni hte bawng ban jahkrup ga.		X	X
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Hkamja lam bungli masing ni hte hkamja lam hta kung kyang ai ni hpe sharin ya na wunkat jaw ai hta gaw ning ja ni hte seng ai machye machyang hte gaw ning ja ni a ahkaw ahkang ni hpe mung shalawm let sharin ya ga.	X		X

Tsin yam hkum ai ten gaw ning ja ni a hkamja lam hpe a htu hkra shangun ai lam ni a matu hkam ja lam magam gun ni hpe sharin da ya ga. (ga shadawn- myit ning ma hte seng ai gaw ning ja ni hta sawng ai kumla ni chye mu wa ai, tsi gawn lajang ai lam nga yang ma mu ana hkum sha wa mai ai lam, jit dwi ana ni n lu hkang zing wa ai, shing ma n rung machyi ai ni gaw garum ai masha hte tsan mat yang hte ga lajang da ai lam nga yang ningma machyi sawng ai lam hpe n dang sharang ai lam ni)	X	X	
N lu hkawm ai (shrn) tsan ai shara de nga ai gaw ning ja ni hpe hkam ja dap magam gun ni hku nna tsi gawn lajang lam lu la na matu mare buga kata, tsi gawn lajang na ladat hte tsi tsi hkam la na matu saw shaga ai ladat, hte nta hta gawn lajang ai lam ni galaw ya ga.		X	X
Hpaji jaw ai lam hte shawh shawn ai lam ni hpe gaw ning ja ni galaw lu na matu galaw ya ra ai.	X	X	X
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Mare, kahtawng kata na wuhpung wuhpawng ni hte tsi rung, tsi jaw gawh ni a lahpran, hkam ja dap hte kaga seng ang ai magam dap ni hku nna machyi masha shalai ai ladat (referral pathways) manu hkra manu hkra gyin shalat na hte ta tut jai lang sa wa ra ai.	X	X	
Gaw ning ja ni hte seng ai wunkat lung ngut ai tsi sara/saranum ni a shiga yawng pawng na ka matsing zing da ai lam galaw ga.	X		
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			

Tsi sara/saranum ni a gaw ning ja ni hte, shanhte a hkyawm lawm lam hte seng ai machye machyang hte kung kyang ai lam ni hpe ding yang yu maram nga ga. Matut manoi ning mu jahpaw ai wunkat ni hpe jaw ga.	X	X	X
Hkam ja lam hte seng nna shang lawm ai ni hpe gaw ning ja ni hte seng ai lakjet ni hpe wunkat jaw ai lam hta shalawm lu hkra galaw sa ra ai.	X		X

Mahta ai laika ni;

- Global Health Workforce Alliance and others, *Scaling up the communitybased health work- force for emergencies – a joint statement* (2011)
- Health Cluster, *Knowledge Bank*
- WHO, *Building a global health workforce for a better response* (2016)

Hkamja lam hte seng ai shiga ni hpe hparan hpareng ai lam

A tsawm sha shamu shamawt nga ai hkamja lam shiga hparan hpareng ai lam gaw kam mai let hkamja lam hte seng ai masat da ai lam ni, hkamja lam ladat a galaw lu ai lam hte hkamja lam madang hte seng ai shiga ni hpe a ten dep shapraw lu ai, jep sagawn ai, shabra ai hte jai lang ai lam ni hpe galaw ga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Mung dan madang jahpan(surveys) hte hkamja lam hte seng ai masam maram lu ai lam hpe masat masa	X		

galaw lu na matu asak pang, num/la hte gaw ning ja hpan ni hpe garan kau ra ai.			
Num/la hte asak pang hta hkan nna garan da ai gaw ning ja ni a shiga ni hpe masha jahpan hte hkamja lam san hta ai lam ni hta bang da ga.	X		
Hkum hkrang hte seng nna tsi lajang la ngut ai hpang hkum hkrang shamu shamawt lam grau mai kaja wa hkra matut nna lu mai ai seng ang ai tsi gawn lajang ya ai shara ni hpe jahpan galaw let matsun sa wa ga.	X		
2. Rudi ruhpan ni hpe htawt sit ai lam			
Shingyim nau na garum ningtum ra ai ten ni hta jai lang ngut sai Washington Group Short Set of Disability Question hte UNICEF-Washington Group Child Functioning Module zawn re ai gaw ning ja jahpan hta ai ladat ni hpe gyin shalat ai lam hte wunkat jaw ai lam ni galaw ga.	X		X
Hkam kaja dap hte seng ai shara ni hta gaw ning ja ni a matu htuk manu ai shara rai n rai chye lu hkra jahpan hta sa lu na matu mugun ai ni hpe wunkat jaw u.	X		X
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Num/la, asak pang hte gaw ning ja hpan hta hkan nna garan da ai hkamja lam shiga ni hpan hpareng na matu ladat langai galaw da ga.	X	X	

Hkamja dap hte seng ai shara ni hta jai lang na hte nta ni hta gawn lajang ai lam hte dep hkap ai lam ni hta jai lang na num/la, asak hte gaw ning ja byin ai lam a shiga ni hpe kahkyin ai hkam ja lam shiga jaw ai lam ni hpe hkrang shapraw ga.	X	X	
Hkamja dap magam gun ni hpe num/la, asak hte gaw ning ja hte seng ai lam shiga ni hpe kahkyin na matu hte hkamja dap nta ni dep hkap lu ai lam hpe jep sagawn na matu sharin ya ga.	X	X	X
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Tang madun ai lam hta gaw ning ja hte ai lam hpe a tsawm tang madun ai madi madun ai lam ni hpe shalawm ga.		X	X
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
Yu maram ai lam hte bai ding lik yu ai ladat ni hta gaw ning ja byin ai lam hpe a tsawm tang madi madun ai lam ni hpe shalawm ga.		X	X

Mahta ai laika ni;

- Health Cluster, Knowledge Bank (See information and planning)
- Humanity & Inclusion, Using the Washington Group Questions in humanitarian action (learning toolkit on disability data collection) (2019)
- Humanity & Inclusion, Disability Data in Humanitarian Action

Nga nmai ahkyak ai tsi gawn lajang lam hte seng ai

Tsi gawn lajang ai lam hta asak lawt hkra tsi lajang ai lam ni lawm nga ai. Nkau gaw ning ja ni gaw lak san hkam ja lam gawn lajang ai lam ni ra chye nga ai.

Ta tut hkrang shapraw sa ra ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Hkam kaja lam magam bungli hta garum ya ai ni hku nna (1) gaw ning ja ni, (2) nau nna shi ai ten hta ning ma lu machyi ai gaw ning ja ni, (3) nau nna shi ai ten hta ning ma nnan jat machyi hkrum ai gaw ning ja ni hpe bai tsi gawn lajang na tsi sara ni hta kung kyang ai lam hte machye machyang ni san jep yu ga. Tam lu ai lam ni hpe hparan na matu bungli masing ni (hpaji shakat jawng lang rung lang rai, rudi ruhpanng ni) hpe galaw ga.	X	X	
Tsinyam hkrum ai gaw ning ja ni a hkamja lam ra kadawn ai lam ni hpe tam sagawn ai lam hte jep ai lam ni galaw ga. Hkamja hkra nga ai lam, myit hkamja lam hte myit hte seng nna shiggyim wuhpung madi shadaw ai lam, hte bai gawn lajang ai lam ni hpe mung myit shalawm ga.	X	X	
Gaw ning ja ni a npawt nhpang hkamja lam ra kadawn ai lam ni hpe jahpan galaw ga. Nsa sa ai lam hta garum ai lam, wan n gun, tsi mawan hte tsi tsi hkam la ai lam ni hpe mung myit shalawm ga.	X	X	

Nnga nmai ahkyak ai tsi gawn lajang lam hpe dep hkap ai lam hta gaw ning ja ni hkrum ang a mayak ni hte pat shing dang lam ni hpe tam shapraw ga.	X	X	
2. Rudi ruhpanng ni hpe htawt sit ai lam			
Gaw ning ja ni a npawt nhpanng hkamja lam tsi gawn lajang ai lam ni bai lu la na hte ra ai gumhpraw ni garum lu na matu alu madu ni hpe tang madun ga.	X	X	
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Mare, buga shara ni hta e tsi tsi hkam lajang lu na matu hpanng sa wa ga.		X	X
Gaw ning ja ni tinang a hkamja lam hte sak hkrung hkawm sa lam a matu ra ai tsi gawn lajang lam ni hte garum ningtum ni hpe matut manoi jaw taw ga.		X	
Hkrak ai matsun ladat gyin shalat let tau hkrau hkyen lajang ai ninggam shagu hta mu tam ai tsi gawn lajang lam ni hpe gaw ning ja ni hkam la lu hkra matsun ya ga. Dai hkyen lajang ya ai lam ni hta ginra masa hte htap htuk manu na ahkyak nga ai.		X	X
Bai gawn lajang ai shara ni, hkamja lam gawn lajang lam hkum ai shara hte tsi rung ni hta arung arai ni hte tsi mawan ni hpe bai jahpring da ga. Garum matum arung arai hte npawt ra ahkyak ai	X	X	

tsi mawan ni hte myit hte seng ai hte hkum hkrang hte seng ai hkamja dap ni hpe mung shalawm ga.			
Myit hkrum da sai gaw ning ja ni a npawt nhpang hkamja lam ra kadawn ai lam ni hpe tsi gawn lajang ya ai lam hta shalawm ga.		X	X
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Hkamja lam hkring mang dap, shinggyim wuhpawng rawt jat hkring mang dap, OPD ni hte kaga shang lawm ai ni hte bawng ban jahkrup ga. Shanhte hte, rau gaw ning ja ni a matu gara npawt nhpang tsi gawn lajang ai lam ni ra nga ai lam hpe jawm masat ga.	X	X	
Tsinyam rai n du shi ai ten hta gaw ning ja ni a hkamja lam hte seng nna hpa ni ra kadawn ai lam hpe daw dan na matu OPD ni, yu gawn lajang ai ni hte buga madu hkam ja lam gawn lajang ai masha ni hte rau jawm galaw ga. Bai gram lajang ai lam hpe myit shalawm ga.	X		
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
Npawt nhpang hkyen lajang ya ai lam ni gaw ning ja ni dep hkap lam nga/nnga yu maram ga. Tsi tsi hkam la ai lam, garum arung arai ni hte hkyen lajang ya ai ni yawng hpe myit shalawm ga.		X	X

Mahta da ai laika ni;

- Health Cluster, Knowledge Bank

Kap bra chye ai ana ahkya ni

Asak pang (shrn) num/la n lata ai, gaw ning ja ni, gaw mayak mang hkang lapran hta kap bra chye ai ana kap bra na shadang grau law nga ai. Hpa majaw nga yang, gaw ning ja ni gaw hka san nlu ai, san seng lam law hkra nnga ai hte hkam ja lam hte seng nna tau hkrau hkyen lajang ai lam ni hta nshang lawm lu ai hte shanhte a hkam ja lam hte prat hpe hkra machyi shangun ai jahkring jahkra shara hkan nga ra ai ni a majaw rai nga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
OPD hte kaga seng ang ai ni hte arau, tsinyam hkrum ai ni kaw na gaw ning ja ni hpe tam shapraw u.	X	X	
Gaw ning ja ni hkamja lam hte seng nna tau hkrau hkyen lajang ai lam ni hte kap bra chye ai ana makawp maga ya ai lam hte seng ai bungli masing ni hpe lu la na lam hta hkrum sha ai mayak ni hte pat shing dang lam ni hpe tam sagawn ga.	X	X	
2. Rudi ruh pang ni hpe htawt sit ai lam			
Garum matum ra ai ni hpe garum ya ai lam, mare buga hte nta hta tsi gawn lajang ai lam, hte hkamja lam sharawt na lam hte ana tau hkrau makawp maga na lam ni a matu gumhpraw hte masha n gun ni hpe hkyen lajang da ga.	X	X	

3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Num/la, asak pang hte gaw ning ja byin ai lam hta mahta na garan da ai a na ni hpe yu maram ai lam hte nta de san htai galaw nna shiga mahkawng ai lam galaw ga.		X	
Shiga ni, hpaji lam hte matut mahkai arung arai ni gin shalat hkrang shpraw ai lam hta gaw ning ja ni hte OPD ni hpe mung shalawm ga.	X	X	
Hkamja lam sharawt ai lam hte ana tau hkrau makawp maga ai magam bungli ni hpe dep hkap lu ai lam hpan hkum hte galaw u. Shiga ni hte hpaji lam hte seng ai rudi ruhpanng ni a matu mung maren sha galaw ga.	X	X	
Mayak hkrum wa mai ai ni a matu magam dap shada kap bra chye ai a na tau hkrau makap maga ai lam ni hpe hkrang gram lajang ai hta gaw ning ja ni a matu lak san ra kadawn ai lam ni hte tsang ra ai lawng lam ni hpe hparan ga.	X	X	
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Gaw ning ja ni hku nna hka, jasan jaseng lam hte shim lum ai shara ni hpe lu la na hte shanhte a kaga ra kadawn ai lam ni hpe jahpring ya lu na matu kaga magam dap ni hte bawng ban jahkrup ga.		X	
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			

Hkamja lam sharawt ai lam hte tau hkrau hkyen lajang na matu bawng ban ai lam hte hkyen lajang ai lam ni hpe gaw ning ja ni gara madang du hkra lu la ai hpe yu maram nga ga.		X	
---	--	---	--

Mahta ai laika;

- Health Cluster, Knowledge Bank

Ma kaji hkam ja lam

Ma kaji ni a matu hkamja lam, hpaji lam, makawp maga lam hte n gun rawng malu masha n dai zawn re ai magm bungli galaw ai lam ni hta bawng ban jahkrup ai lam n nga ai gaw, ma kaji ni a hkamja lam a matu kaba dik ai tsinyam langai rai nga ai. N dai zawn re lam gaw ma kaji ni a ahkaw ahkang hpe pat shing dang nna shanhte a galu kaba wa ai lam hpe pat shingdang kau ya nga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Gaw ning ja makaji hte seng ai jahpan shadang hpe mazing da ra ai.	X		
Ma kaji ni hte ma ni hpe jep ai hta jai lang ai ladat lam ni hpe jahpan galaw da ga. Gaw ning ja ma ni a ra kadawn ai lam ni jahpring lu na matu hkyen lajang let tsi gawn lajang ya na tsi sara ni hpe mung sharin ya ga.	X	X	

Hkamja lam hkyen lajang ya ai ni hte shanhte galaw ya lu ai lam ni hpe jahpan galaw da ga. Ma kaji machyi masha, n gun rawng ai malu masha, shawng de tsi gawn lajang ai lam, ma kaji bawng ring lam hte bai tsi lajang ai hte seng nna kung kyang ai ni hpe shalawm ga.	X	X	
Gaw ning ja ma ni a hkamja lam, myit hte shinggyim hpawng hte seng ai lam, n gun rawng malu masha ni hpe matsing ra ai. (ga shadawn- kanu kawa (shrn) yu gawn lajang ai ni hpe tat sum kau ai gaw ning ja ma langai gaw n gun kya ai lam (shrn) myit ru ai lam ni hkrum ang chye nga ai.	X	X	
Gaw ning ja ma ni hte shanhte a shang lawm lam hte seng nna tsi gawn lajang ai ni hpe kaning re ai hpaji shakat jawng jaw na matu sagawn ga.	X	X	
Ra ai lam jep sagawn ai lam hte hka ja lam san htai lam ni hta gaw ning ja ma ni hpe san jep na matu shinggyim nau na a ten ni hta chyam da ai Washington Group gaw ning ja hte seng ai ga san hte UNICEF-Washington Group Child Functioning Module ni hpe jai lang ga.	X	X	
Ma kaja ni tsi gawn lajang lam hpe hkam la lu na lam hta gaw ning ja ma ni hkrum ai mayak ni hpe tam shapraw ga.	X	X	
2. Rudi ruhpanng ni hpe htawt sit ai lam			
Gaw ning ja ma ni a ahkaw ahkang hte seng nna tsi sara ni hpe hpaji shakat jawng hpaw ya na matu hkyen ai lam, tau sawn gumhpraw jai jahpan galaw ai lam hte hkrang shapraw ai lam ni galaw ga. Dai	X	X	X

jawng hta ma kaji bawng ring lam hte gaw ning ja byin ai lam ni hpe tau tam sagawn ai lam ni mung shalawm ga.			
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Tsi gawn lajang lam hte bungli masing ni hta gaw ning ja ma ni hte masha kaba ni, yu gawn lajang ai ni a tsawm sha shang lawm lu na lam hta pat hkum nga ai mayak ni hpe yen seng kau let dep hkap lu na matu shakut ga.		X	X
Hkamja lam bungli masing jahkrat ai lam, hkrang shapraw ai lam, yu maram ai lam hte bai ding lik ai lam ni hta gaw ning ja num kasha ni hte la kasha ni hte gawn lajang ai ni hpe shang lawm shangun ga.		X	X
Seng ang ai bungli masing ni hta gaw ning ja ni hte seng ai lam hpe tau hkrau tam sagawn ga. Jawng hkamja lam, n gun rawng malu masha, ma hkum kanu hkamja lam hte ya sha naw shangai ai ma kaji hkamja lam ni hpe shalawm ga.	X	X	X
Hkamja lam shiga hte gaw ning ja byin ai lam hpe hparan ai lam hpe kanu hte ma kaji hkamja lam bungli masing ni hta pawng galaw ga. Machyi makaw ana hkam jan lu ai a tsam, ma nshangai shi yang hte shangai ngut ai ten yu gawn lajang ai lam, n gun rawng malu masha hte num/la hkrang hte shangai sahprat hkamja lam ni hpe myit shalawm ga.		X	X

Gaw ning ja byin mat shangun ai lam hpe tau tam shapraw n htawm mu mada ai lam ni hpe mare buga masha ni hte mare buga wuhpung wuhpawng tsi sara ni a bungli hta pawng bang ga. Myit hte baw nu lanyan ai gaw ning ja ni hta shanhte hpe garum let jau jau tsi gawn lajang na lam ni matsun ga.	X	X	X
Ma ni a hkamja lam hte seng ai bungli masing ni hpe jawng kaw nna galaw ai rai yang jawng pru mat ai gaw ning ja ma ni hpe tsi tsi hkam la na matu saw shaga ga.		X	X
Gaw ning ja ma ni a kanu kawa hte yu gawn lajang ai ni hpe, garum ningtum jaw ai kanu kawa hpung hta shang lawm na matu n gun jaw ga. Hkamja lam shiga ni hte machye machyang ni hpe mare buga hkam ja dap ni kaw nna shabra ga.	X	X	X
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Ma kaji ni the, gaw ning ja ma ni a garum matum hte makawp maga lam ni lu la na matu kaga magam dap ni hte bawng ban ga.		X	X
Gaw ning ja ma ni hte seng ai matsun lam hpe shalawm ga. Shanhte a hkam kaja lam rawt jat wa ai hpe tang madun ra ai.	X	X	X
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
Yu maram ai ladat ni hta gaw ning ja num kasha ni hte la kasha ni hte seng nna matsun ai lam ni bang ga. Gaw ning ja num kasha ni hte la kasha ni hte		X	X

seng ai hkamja lam mahtai lam ni hpe tang madun sa wa ra ai.			
--	--	--	--

Mahta ai laika ni;

- Health Cluster, Knowledge Bank
- WHO, Nurturing care for early childhood development: A framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential

Num/la hte shangai shaprat ai hkam ja lam hte ahkaw ahkang

Gaw ning ja ni gaw num/la hte shangai shaprat ai hkamja lam ni hkam la na ahkaw ahkang nga ai rai nna, dai ahkaw ahkang gaw hkamja ahkaw ahkang a daw chyen mi rai nga ai. Gaw ning ja num kasha ni, lakasha ni hte num hpaw mi, la wa ngan ni hku nna shanhte a lak san ra kadawn la ni hpe dep hkak ai num/la hte shangai shaprat ai hkamja lam hkyen lajang ya ai lam hte shiga ni hpe lu la ra nga ai. tsa lam hku nna, gaw ning ja ni a num/la hte shangai shaprat ai hkamja lam gaw hkamja lam magam gun ni a madung dat ai lam yawm nga ai. Hpa majaw nga yang, gaw ning ja ni hku nna tinang a num/la hkrang hte seng nna a tsawm daw dan lu ai lam n nga ai ngu ai shut shai ai ningmu a majaw rai nga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Gaw ning ja ni a matu num/la hte shangai shaprat hkamja lam tsi gawn lajang ai lam hte shanhte dep hkak lu ai lam ni hpe matsing da ga. Ma hkum kanu hte shangai ai nna shi ai makaji yu gawn lajang ai lam, ma hkum makawp maga tsi, asak ram num/la hte shangai shaprat hkamja lam,	X	X	

num/la mahta nna mazut roi rip ai lam (GBV) tau hkrau makawp maga lam hte tsi gawn lajang ai lam, num/la hkrang kaw nna kap bra chye ai a na hte HIV/AIDS tsi lajang ai lam ni hpe shalawm ga.			
Gaw ning ja ni hku nna tsi gawn lajang ai lam hte garum ya ai lam ni hpe kade ram hkam la lu ai lam nga ai hpe masat ga. Ra rawng ai lam ni hpe hparan na lam tam ga. (ga shadawn- shiga ni grau dep hkap na matu kanan kaba shapraw ai lam (shrn) myi n mu ai ni a laika jai lang ai lam). A ten la ra ai n na hkra mung galaw ga.	X	X	
Baw nu lanyan ai gaw ning ja ni hte gaw ning ja ni a num/la hte shangai shaprat ai hkamja lam ra kadawn ai lam ni hpe hparan na matu tsi gawn lajang hkam la na matu saw shaga ai hte nta kaw lak san tawn da hkrum ai gaw ning ja ni hpe de tsi gawn lajang ya ai lam ni galaw ga. Tsi gawn lajang hkam la na matu saw shaga ai masing ni hta hkrak tup re ai num/la hte shangai shaprat ai hkam ja lam shiga ni hpe shang lawm ga.		X	
Gaw ning ja amyu shayi ni hte shadang sha ni a makawp magam lam a tsang ra ai lam ni jep sagawn ga. Gaw ning ja ni hku nna num/la hte shangai shaprat ai hkamja lam a shiga ni hte tsi gawn lajang ya ai lam ni hpe gara hku hkam la lu na lam myit ga. Gaw ning ja ni tsun dan ai hte seng ai shim lum n nga ai hpe mung lit la hparan ya ga.	X	X	X

Gaw ning ja ni a num/la hte shangai shaprat ai hkamja lam tsi gawn lajang lam hte bungli masing ni hpe dep hkap na lam hta hkrum sha ai mayak ni hpe tam shapraw ga.	X	X	
2. Rudi ruhfang ni hpe htawt sit ai lam			
Asak pang num/la hte gaw ning ja byin ai lam hte matut nga shingdu masa lam ni a majaw hkrum sha nga ai mayak ni hte seng ai lam hpe wunkat jaw let ning mu jahpaw ra ai.	X	X	
Num/la hte shangai shaprat ai hkamja lam hta kung kyang ai, mahkrum madup nga ai gaw ning ja ni hpe bungli shatsam da ga.		X	X
Magam gun ni a matu hkyen lajang ya ai num/la hte shangai shaprat ai hkamja lam hpaji shakat jawng ni hta gaw ning ja hte seng ai lam ni shalawm ga. Dai jawng ni hta tsi gawn lajang ya ai ni, garum ya ai ni, mare kata tsi gawn lajang hkam la na matu garum ai magam gun gun, hte num/la byin ai hta mahta nna dawsa ai lam (GBV) hte HIV hte seng nna tsi gawn lajang ai ni hpe mung hpaw ya ga.	X	X	X
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Num/la hte shangai shaprat ai hkam ja lam hte seng nna tau hkrau makawp maga ai lam hte tsi gawn lajang ai lam ni yawng (shiga, tsi gawn lajang ia lam hte garum ai lam) laman gaw ning ja ni hpe mung shalawm ra nga ai. Ma kaji ten, asak shi ning jan ten, num/la hte shangai shaprat		X	X

ai hkamja lam, ma hkum kanu hte shangai ai nna shi ai ma kaji hkamja lam, ma hkum pat hkum ai lam, GBV tau hkrau makawp maga ai lam hte tsi gawn lajang ai lam ni, hte HIV/AIDS hte num/la hkrang kaw nna kap bra chye ai ana ni hpe tau hkrau makawp maga ai lam hte tsi gawn lajang ai lam ni hpe mung galaw ga.			
OPD ni hte gaw ning ja madung dat ai magam dap ni hte rau pawng let masha law malawng a num/la hte shangai shaprat ai hkam ja lam shiga ni hpe la let dep hkap ai hkrang hte bai shara ga.	X	X	X
Daw dan sa ai lam ni hta gaw ning ja ni myit hkrum lam nga/nnga atsawm san yu ra nga ai. Dai hku san ai ten gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai mungkan myit hkrum lam (CRPD) hte bung pre ai lam nga ra ai. Gaw ning ja byin ai hpan law law nga ai gaw ning ja ni hte gara hku matut mahkai tsun shag ana lam hpe tsi gawn lajang ai ni hte garum ai ni hpe sharin da ya ga.		X	X
Hkamja dap shara ni hta hkawm sa hkawm wa lu na matu, hte num/la hte shangai shaprat ai hkam ja lam magam gun ni hpe gaw ning ja ni hte seng ai machye machyang nga da na matu hte shiga ni hpe ladat hpan hkum hte shabra na matu sharin ya ga. Ram kaji ni hte seng ai hpe mung shalawm u.	X	X	X
Gaw ning ja ni hte OPD ni hpe HIV, num/la ahkaw ahkang hte num/la hte shangai shaprat hkamja lam hte seng ai lam ni hpe shiga hta mahta na pawng hpawm na lam n gun jaw ga.	X		X

Gaw ning ja ni hkyawm lawm lam nga ai num/la hte shangai shaprat hkamja lam hkrang langai jai lang na matu n gun jaw, woi awn ai komiti langai tawn da ga. Dai komiti malawm hku nna gaw ning ja ni, OPD ni hte asuya n re ai wuhpung wuhpawng (NGO) magam gun ni, makawp maga lam hte hkam ja dap ni, hte mungdan madang ningbaw ni shang lawm gying nga ai.	X		
Mare buga ni hta num/la hte shangai shaprat hkamja lam shiga ni shabra ai ten hpaw mi ni, num kasha ni hte ramma ni hte matut mahkai ga.		X	
Jawng hkamja lam masing ni, n gun rawng malu masha hpaji jaw bungli masing ni hte kaga seng ang ai bungli masing ni hta gaw ning ja ni a matu num/la hte shangai shaprat hkam ja lam shiga ni, tsi gawn lajang ai lam ni hte garum ai lam ni galaw ga.		X	X
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Num/la hte shangai shaprat hkamja lam ladat langai ningja hpring na matu hte dai ladat kaw na sa na matsun ni dep hkap lam nga na matu kaga magam dap ni (makawp maga, malu masha hte n gun rawng malu masha) hte bawng ban jahkrup ga.		X	X
Gaw ning ja ni makawp maga lam lu la nna, num/la hte shangai shaprat hkamja lam shiga, tsi gawn lajang ai lam ni hte garum matum ni hpe dep hkap lu na matu, Hkamja lam hte makawp		X	

maga lam, num/la hte shangai shaprat hkamja lam hte seng ai magam gun ni, hte num/la dawsa ai lam 'lit la ai ginra' ni hte bawng ban jahkrup ga.			
Mung dan madang hte mare buga hta nga ai OPD ni hpe num/la hte shangai shaprat hkamja lam hte seng ai wuhpung ni hta shang lawm lu hkra n gun jaw ga.	X	X	X
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
Num/la hte shangai shaprat hkamja lam hte seng ai tsi gawn lajang lam ni hte hkyen lajang ai lam ni hte seng ai shiga ni hpe kahkyin ai lam hte jep sagawn ai lam galaw ga. Shiga ni hpe asak, num/la hte gaw ning ja byin ai lam hta hkan na garan da ga.		X	X
Num/la hte shangai shaprat hkamja lam hte seng ai tsi gawn lajang ya ai lam ni hkam la lu ai lam hpe yu maram nga ga.	X	X	X
Bai ding lik yu ai lam hte lit la ai lam grau galaw lu na matu yu maram ai lam hte tang madun ai lam ni hpe galaw ga. Num/la hte shangai shaprat hkam ja lam hte seng ai tsi gawn lajang lam ni hpe gaw ning ja ni gara madang du hkra hkam la lu ai lam bai myit sawn yu ga.		X	X

Mahta ai laika ni;

- Health Cluster, Knowledge Bank
- Inter-Agency Working Group on Reproductive Health in Crises (IAWG), Reproductive health is an essential component of humanitarian response, pp. 1–2
- Inter-Agency Working Group on Reproductive Health in Crises, On Reproductive Health in Crises
- Inter-Agency Working Group on Reproductive Health in Crises, Training Partnership Initiative
- Inter-Agency Working Group on Reproductive Health in Crises, Inter-Agency Field Manual on Reproductive Health in Emergencies (2018)
- Sphere Project, Minimum Initial Service Package for Reproductive Health (in Sphere Handbook)
- UNFPA, A Deeper Silence: The Unheard Experiences of Women with Disabilities – Sexual and Reproductive Health and Violence against Women in Kiriba, Solomon Islands and Tonga (2013)
- Women's Refugee Commission, Reports on disabilities and sexual reproductive health

Ningma tsi lajang ai lam

Tsinyam hkrum ai ten hta gaw ning ja rai tim, gaw ning ja n rai tim, masha shagu hta ningma hte myit ningma ni aten galu hkan zing ai lam hta mayak ni nga ai. Ningma hpan langai hte langai hta kaja dik ai hku tsi lajang na ladat ni nga ai raitim gaw ning ja ni a matu myit shalawm da ai lam nnga ga ai. (WHO na Minimum Technical Standards and Recommendations for Rehabilitation hpe yu ga)

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrum hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrum hkyen lajang ai lam			
Tsinyam hkrum ai shara nga ai myit ning ma tsi gawn lajang ai shara ni hte bai gawn lajang ai lam ni hpe jahpan galaw da ga. Garum arung arai ni, lagaw/lata shamu shamawt ai hta garum ya ai arai hte shamyet daw hkrawng ni, hte myit hkam ja lam hte myit hte shiggyim wuhpawng hte seng ai (MHPSS) hkyen lajang lam ni hpe shalawm ga.	X		

Tsinyam hkrum ai shara hta nga ai OPD ni hte kaga seng ang ai hkyen lajang lam ni hte bungli masing ni hpe jahpan galaw ga. Jin grim byin ai lam hte dep hkap lu ai lam ni hpe jep sagawn ga.	X	X	
Garum arung arai ni garum ya na ni hte gaw ning ja ni a matu lak san ra ai arung arai hpan hte arung arai ni lu lam ai lam nga/nnga jahpan galaw ga.	X		
Ningma nnan ni hte seng nna lu la mai ai shiga ni hte hkamja lam hte seng ai lak san hkyen lajang ya ai lam ni aten galu ra ai/nra ai lam jep sagawn ga.		X	
Gaw ning ja ni hta nga ai ningma ni, gara hku bai machyi wa mai ai lam, bai tsi lajang na hte hkyen lajang ai lam ni dep hkap lu na hte seng ai machye machyang ni nga da ra ai.		X	X
Ningma tsi lajang ya ai lam ni hte bungli masing ni hpe dep hkap lu na lam hta gaw ning ja ni hkrum ang ai mayak ni hpe tam sagawn ga.	X	X	
2. Rudi ruhpan ni hpe htawt sit ai lam			
Hkyawm lawm lam hpe chye na let gaw ning ja ni hte bungli arau galaw na matu hkaja da sai kung kyang ai ni hpe kahkyin ga.	X		
Aten kadun hte aten galu bai shara jahkrat ai lam ni grau galaw lu na matu alu gumhpraw law law tam ga. (fund rising)		X	X

Bai shara jahkrat ai bungli masing hta tau sawn gumhpraw jai jahpan hta, gaw ning ja ni a dep hkap na lam hta pat shing dang nga ai mayak ni hpe hparan na gumhpraw san tawn da ra ai.		X	
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Tsinyam hkrum ang wa chye ai shara ni hta magam gun nga ai, shara bai jahkrat ai hte seng nna kung kyang ai ni hpe wunkat jaw ya ga. Sawng ai ningma ni tsi lajang ai lam, MHPSS hte tsinyam hparan hpreng magam ni hpe shalawm ga.	X		
Masha law law, hkra machyi ai lam hte mayak hparan hpareng ai masing ni yawng hta tsi gawn lajang ai ladat, hte asak si sum lu ai ningma ni gawn lajang ai lam hte bai shara jahkrat ai hkyen lajang lam ni hpe galaw ga.	X		
Myit ningma tsi gawn lajang dap hte shara bai jahkrat ya ai lam ni dep hkap lam nga/nnga sagawn ga. Hkawm sa hkawm wa lu ai lam, matut mahkai ai lam hte shiga lu ai lam nga/nnga ni hpe myit shalawm ga. Mayak ni hparan na matu galaw ra ai bungli masing ni hpe hkrang shapraw let ding yang galaw ga.	X	X	
Myit ningma hte shara bai jahkrat ya ai magam gun ni hpe ra kadawn ai lam jep sagawn ai hte seng nna sharain ya ga. Ningma nga ai masha ni hpe makawp maga ai lam hte kaga hkyen lajang ya ai lam ni (nga shara, makawp maga lam hte WASH) hte magam dap ni hpang de matsun dat ga.		X	

Myit ningma tsi gawn lajang dap hte shara bai jahkrat ya ai lam ni dep hkap lam nga na matu bungli masing ni hpe ding yang yu maram ai lam hte ding lik ai lam ni galaw ga.		X	
Mungkan masat da ai lam ni (ga shadawn- WHO a machyi masha dung dingseng lahkum masat hpunda ni) hte bung pre lam nga nna manu hkyem sa ai, ginra hte htap htuk ai, aten galu jai lang lu ai (shrn) manu jahpun n jaw ra ai arung arai ni, lagaw/lata shamu shamawt lam hpe shamyet daw hkrawng ni hpe lajang ya ga.		X	
Tsinyam hte mayak lapran ningma lu nna machyi nga ai ni hpe tsi gawn lajang ai lam ni hte ga kadoi ai lam, hte MHPSS hkyen lajang ai lam ni hte bai tsi lajang ai lam ni galaw ga.		X	
Ningma nlu ai gaw ning ja ni hpe shanhte ra ai lam ni hkyen lajang ya ga. Hkyak hkyak ten ndu shi ai ten hta hkyen lajang ya ai lam ni galaw lu hkra galaw ga.		X	
Lak san tawn da hkrum ai gaw ning ja ni dep hkap lu na matu mare buga kata hkyen lajang ya ai lam ni, gaw gap let tsi gawn lajang ya ai lam ni galaw ga. Hpyenyen dabang (shrn) mung dan kata tsinyam koi yen dabang ni, tsan ai shara hte nam mare de nga ai gaw ning ja ni hpe mung shalawm ga.		X	X
Gaw ning ja ni hku nna shanhte ra ai hkyen lajang ya ai lam ni lu la na matu shara shagu de nsa ra hkra		X	

(one-stop shops) ni hpe npawt nhpang hkam ja dap ni hta galaw tawn da ga.			
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Kaga hkyen lajang ya ai lam ni hte makawp maga ai lam ni hpe matsun na lam langai gaw gap na hte hkrang shapraw lu na matu kaga magam dap ni hte jahkrup ga.		X	X
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
Bai tsi lajang ya ai lam hte myit ningma tsi lajang dap ni hta shiga ni hpe asak, num/la hte gaw ning ja byin ai lam hte garan gying hka da ga.	X	X	X
Mayak ten laman ningma lu machyi hkrum ai gaw ning ja jahpan tang madun ga.		X	X

Mahta ai laika ni;

- CBM, Handicap International, ICRC, WHO, Minimum Technical Standards and Recommendations for Rehabilitation in Emergency (2016)
- Health Cluster, Knowledge Bank
- WHO, ISPO, USAID, Guidelines on the provision of manual wheelchairs in less resourced settings (2008)
- WHO, Global cooperation on assistive technology (GATE)

Myit hkam ja lam hte myit hte seng nna garum ai lam

Myit hkam ja lam hte myit hte seng nna garum ai lam hte grau kaja hkra galaw ai hkyen lajang lam ni hpe hkamja lam, hpaji lam, makawp maga lam hte n gun rawng malu masha magam yawng hta sadi let hkrang shapraw sa wa na matu ahkyak nga ai.

Tsinyam hkrum ai aten ni hta dawsa ai lam, hkrit ai myit hte atsawm n chye ai lam ni a majaw myit nzim ai lam hte shinggyim wuhpung wuhpawng ni a sut gan ni tat sum chye nga ai. Dai hku byin ai a majaw, masha ni hta myit tsang ai lam ni byin nna shanhte a shani shagu na magam bungli galaw ai lam hte ganawn mazum ai lam ni hta ahtu hkra wa chye nga ai. Dai zawn byin ai ten ni hta jahkring jahkra chye byin ai (shrn) masha ni gaw kalang ta galai shai mat ai lam hta hkan nna galai shai chye nga ai. Htuk manu ai shiggyim nga sa lam hte myit hte seng nna garum ya ai lam ni a majaw yak hkak ai lam ni tawt lai lu mai nga ai. Dai hku tawt lai lu na matu, nta masha ni hte shinggyim wuhpung wuhpawng ni hta hkam jan lu ai lam hte shada garum kahtau ai lam ni galaw ra nga ai. Aten galu byin nga ai mayak ni hta myit mada lam nnga ai lam hte na sai majaw yawng pawng taw ai myit tsang ai lam ni gaw myit htum ai lam ni jahkring hkring byin ai lam, myit hkamja lam hte seng ai lam hte masa nhkrak ai lam ni a majaw grau myit htum ai lam ni hte tinang hkum tinang sat si ai lam ni byin wa chye nga ai. Nkau masha ni- grau nna grai sawng ai tsinyam hkrum ai ni, (shrn) myi kaw na myit hkamja lam hte myit hte seng nna ra rawng ai lam nga ai ni, (shrn) garan gying hka hkrum ai ni hte kabai da hkrum ai ni- gaw sharin da ai lam nnga ai kung kyang ai ni (shrn) myit hkamja lam hte myit hte seng (MHPSS) ai kung kyang ai ni a garum matum ra chye nga ai.

Myit hte baw nu nyan hte seng ai gaw ning ja ni hku nna jahkring hkring garan gying hka ai lam hte kabai da hkrum chye nga ai. Lak san tawn da ai, majaw tawn ai, wang lu wang lang n hkawm sa shangun ai, (shrn) shanhte a hkum hkrang hte myit wang lu wang lang nlu ai lam ni hte shanhte a ahkaw ahkang ni tat sum chye nga ai. Hkyak hkyak ten hta tsinyam ndu shi ai ten hta nga ai ahkaw ahkang tat sum ai lam hte maren mara nbyin ai lam ni hpe hparan na bungli masing ni shalawm na hte myit hte seng ai gaw ning ja ni kaw nna hkamja lam hte sari sadang nga let sak hkrung lu na ahkaw ahkang hte shanhte a ahkaw ahkang ni hpring hkra lu la na matu galaw ra nga ai.

Dai matsun hta lawm ai **myit hte seng ai gaw ning ja ni** gaw shinggyim nga sa lam hta shang lawm lam hte myit hkamja lam (shrn) chye ai lam ni hpe dap hkaw lu na hta pat shing dang nga ai lam ni

(shrn) shinggyim nga sa lam a majaw hkap la nmai ai ngu ai nmanu ai sat lawat ni a majaw byin wa ai lam rai nga ai. Dai ga si ga ngau hpe ladat jaw jaw hte garan gying hka ai lam hte shang lawm lam hta mayak ni hkrum sha nna hkyen lajang ai lam n kau hta ra rawng ai lam ni ding yang (shrn) jahkring hkring chye hkrum sha ai ni a matu jai lang chye ma ai. Dai ga si ga ngau hpe myit hte seng ai lam ni aten kadun hkrum sha nna MHPSS magam ai majaw raitim, lam amyu myu a majaw raitim lawan wan bai hkam ja wa ai masha ni amatu gaw nau njai lang nga ai. Tsinyam hkrum ai hkyak hkyak ten ni hta myit ba ai lam a majaw galaw ai lam nkau hten za ai lam ni chye byin nna shanhte hpe hkam ja lam hte seng ai masa (shrn) gaw ning ja ngu nna nmasat na ahkyak ai

MHPSS hku nna myit hte seng ai hte baw nu nyan yawm ai gaw ning ja ni hpe sha madung n mai dat nga ai. MHPSS hku nna tsinyam ten ni hta myit pu ba lam amyu myu hkrum nga ai gaw ning ja ni hte shainggyim wuhpawng hta nga ai masha yawng hpe madung tawn ra nga ai. Lam matsun ni hte myit hte seng ai hte baw nu nyan yawm ai gaw ning ja ni nga shara hta garan gying hka hkrum ai lam, shinggyim ahkaw ahkang tat sum kau mai ai mayak ni hkrum ai lam hte daw dan ai lam ni hta shang lawm lu na ahkaw ahkang yawm ai lam ni hpe mast masa galaw ga. Makawp maga lam magam dap hku nna masha shadang hta dai wuhpung ni hpe a tsawm sha yu gawn ai lam galaw nna shanhte a shinggyim nga pra masa, hte shanhte hte seng ai lam ni yawng hta shang lawm lu na matu galaw ra ga ai.

Hkam ja lam hte makawp maga magam dap ni hku nna hkuk htawng ni, shiggyim nau nan ga shara ni hte kaga nga shara ni hta nga ai ni (shrn) nta nlu ai ni hpe makawp maga, garum ai lam hte gawn lajang ai lam ni a tsawm galaw ra nga ai. Matut nna, mare kata atik anang tsi gawn lajang ai lam, dawsa ai lam, nre ai hku akyu jashawn ai lam hte kaga shinggyim ahkaw ahkang tat sum ai lam ni hpe makawp maga na hte shamyit kau na matu mare buga hkyen lajang lam ni hte nga shara ni hpe gaw gap ai lam hte grau kaja hkra galaw gying nga ai. Garum la ra ai myit hkam ja lam nnga ai ni hte myit hte seng ai hte baw nu nyan hte seng ai gaw ning ja ni a ntsa shut shai ai hku kanawn mazum ai lam ni gaw n ma nu nga ai. Mare hta gawn lajang ai lam, garum ai lam hte masha shagu a matu nga shara lajang ya ai lam ni hpe garum ai lam hte makawp maga magam kaw nna masha rawng da ai hkyuk htawng ni hte kaga nga shara ni yawng shamyet shanat ai lam nnga ai hte atsawm sha yu maram ai lam ni hpe galaw let, nta nlu ai ni a matu shim lum ai nga shara lajang ya ai lam galaw gying nga ai.

Tsinyam hkrum ai shara ni a myit hkam ja lam hte myit hte seng ai garum matum ladat ni hten za chye nga ai. Law malawng ten ni hta mare hte shiggyim ahkaw ahkang mahta ai myit hkamja lam gawn lajang ai lam hte garum ai lam ni nhkyen lajang da ai chye nga ai. Mayak ni gaw mungkan shinggyim ahkaw ahkang

masat shadang ni hte bung pre ai mare buga madung dat ai ladat ni gaw gap na matu shakut mai ai lam hte rudi ruhpang ni hpe mahkawng lu na ahkaw ahkang langai rai nga ai.

Ta tut hta, hkyak hkyak ten laman myit hte seng ai hte baw nu nyan hte seng ai gaw ning ja ni a ra kadawn lam ni a tsawm jahpring ya lu na lam hta mayak chye nga ai. Dai zawn re ai masa ni hpe, gaw ning ja ni a myit hkrum lam (CRPD) hpe ta masat ka da ai lam nnga ai mungdan ni hta grau hkrum chye nga ai. Myit hkamja lam ladat ni hpe mare buga (shrn) shiggyim ahkaw ahkang nmahta ai sha galaw yang, mare shinggyim hpawng hte nta masha ni hte ninggam shagu hta gawn lajang ai lam hte garum ai lam hte seng nna kahtap shana ai lam ni galaw gying nga ai. Ga shadawn- atsam jat ai lam ni hta atsawm sha myit hkrum ai lam (ga shadawn- tsi tsi hkam la na matu), garum matum hte daw dan ai lam hte atik anang nre ai magam bungli galaw ai lam ni hpe atsawm sha makawp maga ya ai ladat ni nga da gying nga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

Magam bungli galaw ai lam yawng hta gaw ning ja ni (myit hte seng ai hte baw nu nyan hte seng ai gaw ning ja ni lawm let), nta mash ani, hte OPD ni yawng arau shang lawm lu na matu hte MHPSS kung kyang ai ni hte MHPSS hpaji wuhpung ni hte ni htep ai hku bungli galaw ra nga ai.

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Lawan ladan pawng hpawm lam ni a matu bawng ban hkyen lajang da ai arung arai ni jai lang let ra ai lam hpe tam ga. Myit hte seng ai hte baw nu nyan hte seng ai gaw ning ja ni hpe mung shalawm ga. Kaga jep sagawn ai lam ni hta MHPSS a daw chyen ni hpe shalawm ga.	X	X	
Lu mai ai MHPSS rudi ruhpang ni hte magam gun ni hpe jahpan hte jep sagawn ai lam galaw ga. Magam dap ni lapran hkyen lajang ai lam hte magam gun ni a atsam hpring ai lam hpe shalawm ga. MHPSS jak hpaji magam gun ni, OPD ni, hte myit hte seng ai hte baw nu nyan hte seng ai gaw	X	X	X

ning ja ni kaw nna kung kyang ai ni hte garum ai ni hpe myit shalawm ga.			
WHO Quality Right toolkit (WHO a ningja hpring ai ahkaw ahkang hte seng ai arung arai) hpe jai lang let tsinyam hkrum ai ni a hkam ja dap ni hte nga shara ni hte gaw ning ja ni a matu ding yang hte ding yang nre ai hkyen lajang ya ai lam ni yawng hpe jahpan galaw ai lam hte jep sagawn ai lam ni galaw ga.	X	X	X
Mu tam da ai lam (assessment findings) ni hpe mahta nna MHPSS magam bungli ni langai hte MHPSS magam bungli masing ni hpe gram lajang ga. Shanhte ni hku nna gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam ni hpe hparan ai lam galaw ra ai.	X	X	X
Mungdan madang hkam ja lam hte seng ai tara masa ni, ladat ni, masing ni hte tara masa madun ai lam (shrn) gram lajang ai lam ni galaw ga. Mungdan madang MHPSS ladat gaw mare buga madung dat na hte shiggyim ahkaw ahkang ni hte bung pre ai lam nga hkra galaw ga.		X	X
Npawt nhpang nga shara madung hkyak hkyak tau hkrau hkyen lajang lam hte hkye mawoi ai masing ni lajang ya na matu galaw ga.	X		
2. Rudi ruhpanng ni hpe htawt sit ai lam			
Mare buga shinggyim ahkaw ahkang madung dat nna gaw ning ja ni hkyawm lawm lam nga ai MHPSS hkyen lajang ya ai lam ni a matu lak san tau sawn jai gumhpraw jahpan ni tawn da ga.		X	X

Tsinyam hkrum nga ai myit hte seng ai gaw ning ja ni hpe garum na matu asak pang bung ai garum masha ni (kaga shara na myi raitim) hpe tawn da lu na matu tau sawn jai gumhpraw jahpan hte masha ni hpe san tawn da ga.	X	X	X
Magam dap langai hte langai lapran hpyi shawn ai lam, lajang ya ai lam hte bungli lam ka ai lam ni hta MHPSS hte seng nna myit shalawm ai lam ni hpe shalawm na matu galaw ga.		X	X
Gaw ning ja ni woi awn ai shada da ngun jaw hka ai hpung (peer support group) hte shiggyim garum hpung ni hpe gaw gap ai lam, n gun jaw garum ai lam (shrn) gahkyin ai lam ni galaw ga.	X	X	X
Npawt nhpang nga shara ni hta man hkra galaw da ai, maga mi hku tsun ga nga yang, hkyuk htawng ni hpe tawn da ai (shrn) nta hta nga let myit hkam kaja lam bai lu hkra galaw sa ai hta n ga makam masham lam ladat ni hte tsi tsi hkam la nga ai gaw ning ja ni hpe tsi gawn lajang ya na matu ra ai lam ni gahkyin ga. Tau sawn jai gumhpraw jahpan hta npawt nhpang hkyen lajang ai lam ni, yu maram ai lam, shinggyim ahkaw ahkang tawt lai ai lam ni hpe tau hkrau makawp maga na matu galaw ai lam, hte mare buga shiggyim wuhpung hte pawng ai lam ni a matu hkrat ang ai gumhpraw hpe bang da ra nga ai.		X	X
Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang tawt lai ai lam byin shangun ai shadang hte myit masa ni hpe	X	X	X

ninghkap ai, ninghkap na yak ai mare buga na masha kaba ni hpe gahkyin ga.			
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Mare buga masha wuhpung ni hpe gaw ning ja byin ai lam hte myit hte baw nu nyan hte seng ai gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng nna hpaji jaw ai lam galaw ga.	X	X	X
OPD dat kasa ni, tsaw ra myit hte daw jau ap nawng ai magam gun ni hte asak pang mare garum matum ai ni, kung kyang ai ni hte kung kyang ai lam nnga ai ni a atsam sharawt ya ga. Wunkat jaw lam hta shinggyim ahkaw ahkang tara htingrim, mare buga hta gawn lajang ai lam, lit garan ai lam hte myit hte seng nna hkyak hkyak garum ai lam ni lawm gying nga ai.	X	X	X
Shinggyim nau na magam hte seng ai magam gun ni a atsam sharawt ya ga. Shanhte ni hpe myit hte seng ai gaw ning ja ni hte hkyak hkyak ten hta gara hku tsun shaga ra ai lam ni sharin da ya ga.	X	X	X
Npawt nhpang tsi gawn lajang ai ladat ni hta madi madun lam madung dat ai MHPSS magam bungli galaw ai lam ni hpe hpawng na galaw ga.	X	X	X
Mare buga a shinggyim ahkaw ahkang madung dat ai MHPSS hkyen lajang ya ai lam ni hpe, gawn lajang ai ninggam shagu hta gaw ning ja ni lu la na matu dep hkap hkra galaw ga. Lit garan ai lam ni galaw ga.	X	X	X

Mahtai hta mahta ai myit hkam kaja lam hte seng ai bungli ni hpe, gawn lajang ai lam shagu hpe gaw ning ja ni hkam la lu na matu hte dep hkap na matu galaw ga.	X	X	X
Gaw ning ja ni a prat sari sadang hpe makawp maga ya na matu WHO Quality Rights tools hpe jai lang let hkrang shapraw sa nhtawm shinggyim ahkaw ahkang yu maram ai lam hpe grau n gun nga shangun na matu, hte nga shara htawt sit ai masing ni tawn da na, nta masha ni hpe gawn lajang na matu rai nga ai.	X	X	X
Atik anang nga shara ni tawn ai lam, tsi tsi lajang ai ladat hpan hkum hkra a tik anang hkam la hkun ai lam ni hpe makawp maga lu na rip kawp gyin shalat ra ai.	X	X	X
Lai wa sai ten hta gaw ning ja ni hpe tawn nna, ya jahten kau hkrum ai (shrn) njai lang sai yu gawn lajang dap ni hpe bai gram lajang nna jai lang ai lam (shrn) bai hkang zing ai lam ni nnga hkra ra ai lam ni galaw ga. Mare buga a shinggyim ahkaw ahkang madung dat ai MHPSS ladat langai byin hkra n gun jaw ga.			X
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
MHPSS magam bungli galaw ai lam hta gaw ning ja ni hpe shalawm na matu ya yang shamu shamawt nga ai MHPSS hpaji hpung ni hte bawng ban ga.		X	X

MHPSS magam bungli masing ni hta (nyem htum ninggam hku nna) OPD ni hte hkam ja lam magam bungli galaw ai ni, mare buga a makawp maga ai lam, ma kaji makawp maga ai lam hte hpaji lam ni hpe shalawm na matu magam dap langai hte langai lapran pawng hpawm ai lam grau galaw ga.		X	X
Shiggyim ahkaw ahkang madung dat ai mare buga rudi ruhpanng ni, htung hkying tsi gawn lajang ai ni hte makam masham shara ni lawm ai, ngang kang ai magam dap langai hte langai a lapran matsun ai ladat langai kaw nna hkyen lajang ya ai lam ni jaw ai mare buga madung tawn ai MHPSS ladat shaw let galaw sa wa ga.		X	X
Gaw ning ja ni hpe shara jahkrat da ai nga shara ni kaw nna, shara bai htawt sit la na matu lit la ai wuhpung ni hpe tam sagawn ga. Htawt sit na masha ni hpe npawt nhpanng nga shara ni kaw nna htuk manu ai hkyen lajang lam jaw ai mare buga madung dat shara jahkrat ai ladat de htawt sit na hte makawp maga lam hte gawn lajang ai lam ni hpe lu la hkra galaw ga.		X	X
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
IASC MHPSS hte seng nna yu maram ai lam hte ding lik ai lam tara masa ni hpe mahta nna, MHPSS magam bungli masing ni hte hkyen lajang ya ai lam ni a matu yu maram ai lam ladat langai gaw gap ga.	X	X	X

MHPSS bungli masing ni hte hkyen lajang ai lam ni yu maram hka ja ai hta, baw nu nyan hte myit hte seng ai gaw ning ja ni hte gaw ning ja ni hpe shalawm ga. Shanhte a nta masha ni, garum ai masha ni hte gawn lajang ai ni hte OPD ni hpe mung shalawm ga.	X	X	X
WHO Quality Rights ladat lam ni hpe jai lang let gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hpe ladat jaw jaw yu maram ga.	X	X	X
Shiga hparan hpareng ai ladat hte nga shara mying jahpan bang ai lam ni hpe hkrang shapraw ga (shrn) htuk manu ai hku gram lajang ga. Kahkyin da ai shiga ni hpe asak, num/la hte gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna garan da ai lam galaw ga.	X		

Mahta da ai laika ni;

- IASC, Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings (2007)
- IASC, Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings: What should Humanitarian Health Actors know? (2011)
- IASC, Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings: What should Camp Coordinators and Camp Manager Actors Know? (2014)
- IASC, Inter-Agency Referral Guidance Note for Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings (2017)
- IASC, MHPSS common framework for Monitoring and Evaluation (2017)
- IASC, Who is Where, When, doing What in Mental Health and Psychosocial Support? (2014, a 4W Tool)
- IASC Reference Group on Mental Health and Psychosocial Support, Mental Health and Psychosocial Support in Humanitarian Emergencies: What Should Protec on Programme Managers Know? (2010)

- Sphere, Sphere Handbook (2018)
- UNHCR, Community-based Protection and Mental Health and Psychosocial Support (2017)
- UNHCR, Operational Guidance for Mental Health and Psychosocial Support Programming in Refugee Operations (2013)
- UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of physical and mental health, A/HRC/35/21, 28 March 2017
- UNICEF, Operational guidelines on community-based mental health and psychosocial support in humanitarian settings: Three-tiered support for children and families (2018, field test version)
- WHO and UNHCR, Assessing mental health and psychosocial need and resources (2012)
- WHO, QualityRights Toolkit (2012)
- WHO, QualityRights Training Materials (2019)

Nkap bra lu ai ana ahkya ni (NCD)

Nkap bra lu ai ana ahkya ni (NCD) shing nrai aten galu ana ahkya ni gaw, aten ladaw na chye nga ai sha n ga, roi soi (genetic), hkum hkrang shamu shamawt ai lam, makau grupyin hte arawn alai ni hta mahta nga ai. Madung hpan ni gaw salum sai lam hte seng ai ana ahkya ni (sai rawt ana hte baw nu sai lam di ai ana), jit dwi ana, hte myit hte maju lasa ana ni (myit n gring ai lam ni) rai nga ai. Gaw ning ja ni gaw NCD ni hpe hkam sha lu na lam law nga ai. Hpa majaw nga yang shanhte hta shamu shamawt ai lam yam ai, lai jan hkra makawp maga ya ai makau grupyin hta nga ai majaw (shrn) n rap ra ai malu mash ani sha ra ai majaw rai nga ai.

WHO a tsun ai lam hta, hkyak hkyak ten ni hta NCD ni hpe hparan hpareng lu na matu npu de na lam ni hpe galaw ra ga ai.

1. Hkyak hkyak ten hta grau nna sadi ra ai tsi gawn lajang lam ni hpe galaw na hte matsun ladat ni hte kahtap na lajang ya ra ai lam ni hpe mung tsun dan ra ai.
2. Tsi gawn lajang ai lam matut galaw na matu (tsi mawan ni, jak hpaji ni (shrn) arung arai ni hpe jaw ai lam hku nna).
3. Masa nlu hpran ai lam hta ra ai shara jahkrat ya ai lam ni hpe htep lahti lajang ya na matu.
4. Garum ya ai ni hte masa lam ni hta gawn lajang ai lam hte matut galaw mat na lam ni hpe bawng ban jahkrup ga.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkrau hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkrau hkyen lajang ai lam			
Asak, num/la hte gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna, garan da ai shiga ni hpe pat shing dang lam ni hpe matut manoi jep sagawn ai lam ni galaw ga. Mayak nbyin shi ai shaloi nga ai ana ahkya hte lu la ai gawn lajang lam ni hte seng ai mayak hpe ka matsing da ga.	X		
Wuhpung wuhpung hta e nkap bra ai ana lu ai gaw ning ja ni hte, nkap bra ai ana (NCD) nga nna tsan ai shara hta nga ai (shrn) myit ningma a majaw garan gyinhka hkum ai, lak san tawn da hkum ai gaw ning ja ni hpe tam sagawn na matu mare buga shinggyim wuhpung ni hte arau galaw sa wa ga.	X	X	
Gaw ning ja ni kaw ra nan ra ai tsi mawan ni hpe lu la na lam hta hkum sha ai mayak ni hpe tam sagawn ai hta OPD ni hpe shalawm ga. Wuhpung wuhpawng langai hte langai matut mahkai ai hkyak hkyak hkam ja lam hte seng ai arung arai ni (Interagency Emergency Health Kit) hta a ten galu ana ahkya a matu mung shalawm da ga.	X	X	
NCD ni hpe hparan hpareng ai ladat (Protocol) ni, matsun ai lam ni hte arung arai ni hpe matsing da	X	X	

nna, bai ding lik let arung arai arai hkyen lajang ai hta gaw ning ja ni hpe myit shalawm ai lam nga na matu galaw ga.			
Madi madun ai lam hte garum ai lam ni a matu OPD ni hte seng ai hkyen lajang ya ai ni hpe jahpan galaw da ga.	X	X	
Bungli galaw ai lam npawt lam ni hta, gaw ning ja ni hpe shalawm ai lam galaw ga. Hkyak hkyak ten ni hta pawng hpawm NCD hparan hpareng ai lam hpe galaw ai hkamja lam magam gun ni hpe dai npawt lam ni hpe chye na na matu hte hkrang shapraw galaw na matu sharin ya ga.	X	X	X
2. Rudi ruhpanng ni hpe htawt sit ai lam			
NCD hpe shalawm da ai tau sawn jai gumhpraw jai jahpan gram lajang na lam hpe garum ga. Garum gumhpraw kaw nna hkyak hkyak ten hta gaw ning ja ni lu la mai ai NCD hkyen lajang ai lam ni galaw hta hkrat ang ai gumhpraw jai lang na matu n gun jaw ga.	X	X	
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
A ten galu ana ahkya ni tsi lajang na matu hkyak hkyak hkam ja lam hte seng ai arung arai ni (Interagency Emergency Health Kit) garum ai lam hta alaw alam gam jaw lu na matu hkyen da ga. Gaw ning ja ni mung lu la na matu galaw ga.	X		
Hkam ja lam grau kaja wa na hte machyi masha hte seng ai hpaji jaw ai lam ni hpe dep hkap lu ai lam ladat hpan hkum hkra hte shabra sa wa ra ai.	X	X	

NCD ni a matu tsi mawan ni, ladat ni (Protocol), hte matsun ai lam ni hta gaw ning ja ni a madung ra kadawn ai lam ni (ga shadawn- ma mu tsi gawn lajang ai lam) hpe shalawm nan shalawm ga.		X	
Gaw ning ja ni hpang de NCD magam bungli galaw ai lam ni hpe tang du hkra hte lawan ladan galaw lu na lam hta pat shing dang nga ai mayak lam ni hpe yen seng kau na matu OPD ni hte gaw ning ja madung tawn wuhpung ni gaw gap da let pawng galaw ga.	X	X	
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
NCD bawng ban jahkrup ai ladat ni hta gaw ning ja ni atsawm shang lawm lu na matu galaw ga.	X	X	
Hkam ja lam hkyen lajang ya ai lam ni gaw NCD hte seng ai ra rawng ai gaw ning ja ni a matu magam dap langai hte langai lapran matsun ai lam ni hte bawng ban jahkrup ai lam ni galaw ga.		X	
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
NCD yu maram ai arung arai ni hta gaw ning ja hte seng nna laksan matsun ai lam ni bang let tang madun ga.		X	
NCD bungli masing ni hte hkyen lajang ya ai lam ni hta gaw ning ja ni hkyawm lawm ai lam hpe yu maram nga ga.	X	X	X
Wuhpung/magam dap shagu shawng ning nan san jep ai lam (Multi-Cluster/Sector Initial Rapid	X	X	

Assessment) hte kaga a ten ladaw langai hte langai a yu maram ai lam hte bai ding lik ai lam arung arai ni hte NCD a matsun ai lam ni hpe matut manoi san jep ai lam arung arai ni hpe shalawm ga.			
--	--	--	--

Mahta ai laika ni;

- Health Cluster, Knowledge Bank
- UN Interagency Task Force on NCDs and WHO, Noncommunicable Diseases in Emergencies (2016)
- WHO, Emergency medical team guidelines
- WHO, Integra on of NCD care in emergency response and preparedness (2018)
- WHO, Package of Essen al Noncommunicable (PEN) Disease Intervention for Primary Health Care in Low Resource Settings (2010)
- Americares, Non-Communicable Diseases in Humanitarian Emergencies (2018)

Daw (16) Makawp Maga ai lam

Shachyen ai lam

IASC hku n na langai hkrai a ahkaw ahkang ni hpe mung kan shadang rip kawp tara u pade ni hta mahta n htawm ahkaw ahkang hpring hpring tsup tsup lu la hkra yaw shada lam hpe lachyum hpyan ai lam re. Ganing re ai a hkying ten ni hta rai tim tinang a ahkaw ahkang ni hpe hpyi shawn na ahkang nga ai.

Sphere Handbook laika hta shingyim nau garum ning tum magam bungli hta makawp maga lam hte seng ai madung hkan sa ra ai lam mali hpe tsun da ai re.

- Shim lum lam hte masha ni a sari hpe makawp maga ya let hka machyi shangun ai lam ni hpe koi ra ai.
- Lachyen lahka n hkrum hkra ai sha masha ni ra ai lam ni hpe garum madi shadaw ya na matu.
- Shahkrit shama hkrum ai, mazut roi rip hkrum ai, a tik a nang dip sha hkrum hkra ai ni a myit masin hkum hkrang bai hkam ja wa na matu madi shadaw ai.
- Tinang a ahkaw ahkang ni hpe tsun gwi na matu.

✚ Jahpan (data) hte seng ai hparan ai lam, jahkrum bawng ban lam hparan ai, hpaji lam, malu masha n gadawn hkra, kan bau bungli lam. Hkam ja, htawt sit shara mahkyen, hte WASH hpe bai yu mahta mai nga ai.

Makawp maga lam hte seng ai ni

- Hkyak hkyak byin taw ai ahkaw ahkang ni hpe tawt lai taw lam ni hpe jahkring na hte makawp maga na.
- Lai wa sai ten ni hta hkrum hkra ai mabyin ni majaw myit ning ma lu taw ai ni hpe bai tsi tsi ya lu ai lam.
- Makau grup yin (building the legal and institutional frameworks) ni hte seng ai hpe shingyim ahkaw ahkang hte maren galaw sa na.

Mare, kahtawng, buga ni hta mahta ai garum ning tum lam hpe shatsaw na lam

Mayak tsim yam hkrum ai ni shang lawm ai hku n na shanhte hkrum hkra ai lam ni hpe garum lu hkra makawp lam ni hte seng ai galaw sa ai hta shalawm ra ai. Mayak tsin yam hkrum hkra ai masha ni hpe madung ka ang dat let makawp maga lam hte seng ai lam hte resources and capacity hpe hkrak hkra galaw ra ai. N dai ladat hpe lamang lam yawng hkra hte hta jai lang ra ai. Hpa majaw nga yang tang du hkra masha ni a hkrum hkra ai mayak lam ni azin ayang chye la lu let hparan lu na lam ladat ni hpe matsing jahkrat lu nga ai.

Lam lamang yawng ta tut galaw sa ai hta makap maga lam hte seng ai hpe mahkri shawn ai (sh) lak san makawp maga lam hpe galaw ai lam ni a matu rai nga ai. shinggyim na garum ra ai lam ni hta Gaw Ning Ja ni hku n na grau makawp maga lam n lu la ai hte mayak lam law hkra hkrum hkra roi rip mazut hkrum hkra ai hte lam magup yawng hta makawp maga lam hpe ra nga ai. Dai majaw makawp maga lam hte seng ai lam mahkra ni hta Gaw Ning Ja ni hpe n shalawm n mai rai nga ai. Shanhte a n ta masha ni, yu lajang ya ai ni a lit mung ahkayk ai hta lawm nga ai. Shanhte hpe mung makawp maga lam ni hta myit shalawm ra nga ai. Dai zawn myit shalawm ai gaw hparan ai lam ladat langai mung rai nga ai.

Global Protection Cluster matsun lam hta dam lada ai hku matsun da nga ai. Ma ni hte seng ai makawp maga lam, sexual and gend-based makawp maga lam hte kaga lamu ga madu hte seng ai lam ni rawng nga ai. N dai daw hta gaw Global Protection Cluster hta mahta nna madung dat mat wa na re.

Madung jai lang mat na Ga si ni

Makawp maga lam hte seng ai hpe shalawm ai lam (**protection mainstreaming**) ngu ai gaw shingyim nau na garum ai lam hta lachyum rawng ai dep hkap ai, lit la ai, shim lum lam ni yawng hta makawp ya ai lam langai rai nga ai.

Makawp maga lam hpe mahkri shawn galaw ai (Protection integration) ngu ai gaw magam bungli yawng hta makawp maga lam hpe shalam ai lam rai n htawm makawp maga lam tup hkrak lu la ai lam rai nga ai.

Laksan makawp maga lam (sh) madung dat makawp maga lam (Specific protection activities or specialized protection activities) ngu ai gaw masha ni hpe ahkaw ahkang ni hpe chye lu hkra galaw ya ai hte shim lum lam nga lu na matu mung rai nga ai. N dai lam hpe kung kyang ai ning hkring ni kaw na woi galaw sa mat na hku re.

Do No Harm: ngu ai gaw shingying nau na garum ningtum wuhpung ni hku n na tinang magam bungli galaw sa na wuhpung ni hpe hkra machyi shangun ai lam n nga hkra hkan nang hkan sa ra ai rip kawp tara rai nga ai. N myit mada ai sha byin hkrum na lam ni hpe koi gam lu na matu mung rai nga ai. Garum ning tum galaw ai ni hku n na byin hkrum chye ai lam ni hpe chye da let hkra machyi shangun ai lam ni hpe shayawm lu hkra galaw ra ai.

Madung Rip Kawp Tara lam ni

- Convention on the Rights of Persons with Disabilities
- Convention on the Rights of the Child
- Anti-Personnel Mine Ban Convention
- Convention on Cluster Munitions
- Convention on Certain Conventional Weapons, Protocols II and V
- Convention on Eliminating All Forms of Discrimination Against Women
- Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.
- International Covenant on Civil and Political Rights.
- IASC Policy on Protection in Humanitarian Action (2016)

Diagram 11 Yawng hpe gyin lawm ai makawp maga lam hta dut dang ai lam ni

Makawp maga lam hte seng ai lam tsimyam byin ai ten hta grau jat wa ai lam.

Tsimyam hkrum hkra ai a mjaw byin hkrum ai mayak lam ni

Shimlum lam n nga mat ai, matut mahkai yak mat ai, n ta ni hten za mat ai, koi yen htawt sit ra mat ai, garum ning tum lam ni hkring mat ai.

Mayak lam ni jat wa ai

Makau hkrum yin hte seng ai mayak lam ni

- Kahtawng mare ni hta matut mahkai yak mat ai. makawp maga lam n lu dep hkap mat ai.
- Sum tang ka ai lam hta yak mat ai (e.g GBV hte PSEA)

- Ahkaw ahkang the seng makawp maga lam n nga mat ai. shiga ni n lu mat ai.

Shut shai ai myit masa lam ni a majaw hkrum ai mayak ni

- Gaw Ning Ja ni hpe mu mada ai lam hte shanhte a hkaw ahkang ni hpe hkra machyi shangun ai mu mada lam.
- Tara masa lam ni hta Gaw Ning Ja ni shang lawm bawng ban daw dan na ahkaw ahkang n lu ai.

Tara masa lam ni hta dep hkap lu na lam hta dut dang ai lam

- Gaw Ning Ja ni hpe gyin lawm ai makawp maga lam ni galaw lu na matu ra ai hpaji ni n lu ai.
- Tara rap ra lam lu na matu Gaw Ning Ja ni n dep hkap ai.
- Gaw Ning Ja ni hku na jahpan jaw na matu yak ai.
- Gaw Ning Ja ni hte seng ai jahpan n ng

Byin hkrum chye ai mayak lam ni

Mazup roi rip ai lam, tam lu tam sha yak ai (masan mat ai), shingra tara hten za ai majaw hkrum ai mayak, hkam ja lam, la chyen lahka hkrum ai, laksan gying hka da hkrum ai, ahkaw ahkang ni hpe ning dang hkrum ai.

Mahta ai laika ni;

- Sphere Handbook (2018). See the section on protection
- Global Protection Cluster. See tools and guidelines
- Help Age, CBM, Handicap International, Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities (2018). See the section on protection

- Minimum Standards for Child Protection in Humanitarian Action
- IASC, Guidelines on Integrating Gender Based Violence Interventions in Humanitarian Actions (2015)
- IASC, Gender-based Violence - Standard Operating Procedures (2008)
- Inter-Agency Gender-Based Violence Case Management Guidelines (2017)
- IASC and Global Protection Cluster, Caring for Survivors of Sexual Violence (2010)

Hkan sa ra ai lam lami ni

N hparai ai hkan shatup sa ra ai lam ni gaw shingyim nau na garum ning tum lam ni ma hkra hta Gaw Ning Ja ni hpe makawp lam hpe n shalawm n mai hku na galaw sa ra ai.

Shang lawm lu ai lam

- Makawp maga lam hte seng ai lam hpe galaw sa ai hta Gaw Ning Ja ni a mayak hpe chye lu na matu shanhte hte seng ai wuhpung ni shang lawm lu hkra galaw ra ai.
- Gaw Ning Ja hpan hte hpan, asak, num/la hpe myit shalawm let num hpung, ram ma hpung yawng hte hta mung shang lawm lu hkra galaw ra ai. Baw nu bawng ring ai lam hta n gun yawm ai Gaw Ning Ja ni hte myit n gun atsam yawm ai ni hpe mung ahkyak la myit shalawm ra ai hpa majaw nga yang shanhte ni gaw lam amyu myu ma jaw hti ngam mat chye nga ai.

Mayak lam ni hpe hparan ai lam

- Gaw Ning Ja ni hku n na makawp maga lam hpe hkam la lu na lam hta dut dang ai lam ni gaw hpa baw lam ni rai nga ai ngu hpe sawk sagawn n htawm makawp maga lam jaw ai hpe tang du hkra galaw ai hte dep hkap lu hkra galaw sa ra ai. N ta kaw na hkawm sa lu ai Gaw Ning Ja ni hte n ta shinggan de hkawm sa yak ai ni a matu n bung ai lam ladat ni hte myit shalawm ya u.
- Makawp maga lam hte seng ai shiga lam ni hpe lu la hkra Gaw Ning Ja hpan n bung ai hpan hte hpan hpe ladat lam n bung ai hte shiga ni hpe lu la hkra galaw ya ra ai.
- Rip kawp matsun lam ni hpe Gaw Ning Ja ni hpe gyin lawm ai lam rai n rai bai gram lajang ai lam hpe mung galaw ra ai.

Ngun jaw ai lam hte atsam shajat ya ai lam

- Myit tsawn sumru ai lam hte baw nu machye machyang n gum yawm ai Gaw Ning Ja hpan ni a matu kaga Gaw Ning Ja hpan mahkra malawm shanhte a myit hkawn ai lam hpe hkung ga le myit hkrum hkra galaw sa ra ai.
- Ning mu jahpaw ai wunkut jaw ai lam yawng hte hta Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai mayak lam ni shanhte a ahkaw ahkang ni hte seng ai lam hpe grau chye hkra galaw ra ai. shanhte hpe makawp maga lam ni hpe grau hkrak wa hkra galaw ra ai.
- Shanhte hpe makawp maga lam hpe mare, kahtawng,buga mung dan shadang Gaw Ning Ja wuhpung ni gade nga ai lam hpe hta shinggyin n htawm gara hku madi shadaw ya na lam ra ai.
- Gaw Ning Ja ni hte shanhte a gawng malai yawng hpang de matut mahkai ra ai. shanhte a atsam ni hpe sharawt ya let makawp maga lam ni hte hkra machyi shangun ai lam mahkra hpe la kau ra ai.

Jahpan hta la ai hte yu hkan zing ai lam

- Gaw Ning Ja hpan hte hpan, asak, num/la garan gying hka da ai lam ni hpe jep maram ai lam hpe galaw u. shingyim nau na magam bungli yawng hta makawp maga lam hte seng ai hpe laksan shiga ni hpe mahkawng ra ai.
- Ahkaw ahkang ni hpe hkam la lu na hta dut dang shangun ai lam ni hpe jahpan galaw u.
- Gaw Ning Ja ni hte seng ai hpe jahpan hta ai lam galaw shangu hkan nang hkan sa ra ai rip kawp ni hpe n hprai ai sha hkan sa ra ai.
- Magam bungli langai hte langai a lahpran matut mahkai ai hta jahpan (data) ni hpe gyin le hkan let grau hkrak hkra galaw sa ra ai.
- Gaw Ning Ja ni a ahkaw ahkang hpe ning dang hkrum n hkrum yu u.

Makawp maga lam

Makawp maga lam hte seng ai mayak lam ni

- Gaw Ning ja byin da ai masa lam a majaw madung dat roi rip hkrum ai mahkrum madup mung Ga Ning Ja ni hta hkrum chye nga ai. Nau n na shi yang le ai shingyim nau na sumtang laika hta 27% shadang Gaw Ning Ja ni hku n na lam amyu amyu hku mazut roi rip ai hkrum nga ai hpe tsun da ai re. Ning gang, madung dat ai hta asak sum hkra malu masha n jaw sha ai, tsi si hkam lam n jaw ai, a dup zing ri ai lam n dai zawn re yawng lawm nga ai. N dai zawn re lam ni hpe tawt lai ai wa gaw

shanhte hte chye hkat ai, ni nawn ai ni kaw na law malawng rai nga ai. Jahkring hkring n dai zawn lam re ni byin hkrum ai rai tim ahkayk la na hparan ya ai lam n nga ai hpe mu mada ai. Ahkayk la ai lam ningra ai hpe mu mada nga ai.

- Asuya up hkang san tawn ai shara ni hta, nga ai gaw ning ja ni hku nna roi rip dang sha hkrum chye nga ai. Sumtang law law hta n dai zawn re mabyin lam ni hpe htawng madun da ai lam mu lu ai. Shingyin masha hku pi nsawn la hkra hpan amyu amyu hku zing ri zing rat galaw ai lam ni sumri hte gyit da ai lam zawn re ni rawng nga ai.
- Gaw Ning Ja ni hku n na Gaw Ning Ja n re ai ni hta grau nna hkru lam hkawm sa na matu dai daw lek mat, mungchying masha masat hte kaga hkrum lam e madun ra ai lam ni n lu ai lam grau law ai hku re. Dai lam ni hta dai daw lek mat jahpan n jaw ai (sh) shanhte hte seng ai ahkaw ahkang hpe n masat ya ai lam ni mung rawng nga ai.
- Tinang a lam ahkaw ahkang hpe tinang n lu tsun la ai Gaw Ning ja ni kaw grau nna dip sha hkrum ai lam law chye nga ai. Grau n na baw nu (sh) myit n gun yawm ai Gaw Ning Ja ni hta grau law chye nga ai. Ga shadawn san jep ai lam ni hta shanhte hku nna atsawm sha n lu tsun dan ai lam zawn re.

Yawng Gyin Lam ai hku n na madung dat ai	Lak san madung dat galaw ai
Makawp maga lam ni hte seng ai masing ni hta Gaw Ning Ja ni dep hkap lu ai hku n na hkyen sa ai. Ga shadawn lamang shagu hta lit la taw ai mu gun ni hpe ning mu jahpaw wun kat jaw ai lam.	Shim lum ai shara rai hkra Gaw Ning Ja hpan hte hpan a ra ai lam hkan n na lajang ya ai. Ga Shadawn san ai shara hta nga ai ni hpang du sa let shanhte lam shagu hta daw dan shang lawm lu hkra galaw ai.

Lawu de na matsun lam gaw makawp maga lam hte seng na galaw taw ai ni hku n na Gaw Ning Ja ni hte shanhte a n ta masha ni hta hkrum ai mayak lam ni hpe chye lu na matu ra rai nga ai.

Tatut hkan galaw shatup sa ra ai lam ni

	Mahkyen lamang ni	Tatut galaw sa ra ai	Bai gram ai
1. Masa lam ni hpe chyekra galaw ai hte masam maram lam mahkyen ni			
Makawp maga lam ni hte seng ai hpe masam maram dinglik ai lam galaw na matu Gaw Ning Ja ni hpe n shalawm la nmai rai nga ai. Wuhpung hku (focus	x	x	x

group discussion) galaw ai hku na hte san hta ai lam hku n na galaw sa ra ai. Makawp maga lam masa lam ni hta ngam da hkrum ai ni hpe madung dat galaw ra ai. Dai hta Gaw Ning Ja ni hpe shalawm ai hta wuhpung wuhpawng n lu sa ai hta n nga n ta kaw sha nga taw ai ni hpe grau shalawm la ra ai.			
Mahkyen lamang ni hta Gaw Ning Ja ni hkrum kadup ai mayak lam ni, makawp maga lam ni hpe dep hkap na matu dut dang ai lam ni hpe myit shalawm ya n htawm gara ladat lam ni gaw masan sa ai hpe shanhte hte san bawng jahkrup ra ai.	x	x	x
2. Resources mobilization			
Proposal ka mara ai lam ni hta num/la, ram, Gaw Ning Ja yawng gyin lawm hkra galaw ra ai. Ta tut galaw sa ai yawng hta shang lam lu na hte makawp maga lam lu hkra galaw ra ai.	x	x	
Ra ang ai hta jai lang na matu ja guhpraw sawn shalawm da rai ai.		x	x
3. Ta tut galaw sa ai lam			
Laksan garan gyin hka da hkrum ai (sh) shanhte hpe kaga nga da shangu ai shara ni de sa du na lam tam let du hkra sa ra ai.	x	x	x
Makawp maga lam hte seng ai wun kat jaw ai lam ni hta kaja nan byin ai mabyin ni hpe shalawm let woi bawng ban ai hku nna galaw ra ai.	x	x	
Makawp maga lam hpe hkam la lu na matu Gaw Ning Ja ni dep hkap lu ai lam la dat amyu myu shaw let galaw sa u. N ta kata kaw sha nga taw ai ni hte hkawm sa hkawm wa matut mahkai yak ai shara hkan nga taw ai ni a matu mung sawn shalawm ra ai.	x	x	x
Gaw Ning Ja ni hte ai seng ai lam ni hpe galaw sa na matu ning gam tsang hte tsang galaw ra ai. Dai daw lek mat, hpyen koi yen mying jahpan hte tara masing	x	x	x

lam ni hte seng ai hpe hkam la lu na matu galaw sa wa ra ai.			
Hka bra mat ai n ta masha ni hte bai hkrum lu hkra garum ai hta mung shanhte a myit hkawn ai hku hkan sa na ahkyak ai.		x	x
Mayak hkrum ai masha yawng hte tang du hkra garum lu na matu shara ni hkyen lajang ai hta mung Gaw Ning Ja ni hte htuk manu ai shara ni hpe hkyen lajang ra ai.			
Roi rip dip sha hkrum ai lam ni hpe ahkyak la lu na matu yu jep ai lam ni hte sum tang laika ka ai hta shalawm da ra ai. Madung dat roi rip ai, lachyen lahkra galaw ai, makawp maga lam ni hta dep hkap lu na yak ai lam ni.	x	x	x
Yu maram jep ai lam hta mu mada ai mayak lam ni hpe bai mahkyen la mang galaw sa wa ai hta shalawm sa ra ai. (asak pang, num/la) lam ni hpe sadi ra ai.	x	x	x
Gaw Ning Ja wuhpung ni hte arau sha bungli gaw ai hta n ga naw ku hpung woi ni, hpaji lam hte seng ai ni, shiga wuhpung ni hte rau ta gyin dun let Gaw Ning Ja ni a ntsa lachyen lahka galaw ai lam ni hparan sa wa ra ai.	x	x	x
Seng ai asuya magam dap shagun na gawng malai ni kaw hpa ji garum hpyi n htawm num/ma Gaw Ning Ja ni hpe mazut roi rip ai kaw na magawp maga lu hkra n hprai sha galaw sa ra ai.	x	x	x
4. Bawng ban jahkrup galaw sa ai lam			
Makawp maga lam hte seng ai zuphpawng ni hta galoi mung Gaw Ning Ja ni hte shanhte a wuhpung ni hpe saw shaga let zuphpawng a bawng ban ra ai lam lami langai hku hkyen da ra ai.		x	x
Zuphpawng hpawng ai shara de sadu lu na matu ra ai lam ni hpe madi shadaw ya ra ai.		x	x

5. Yu jep ai hte masam maram ai			
Sumtang laika lam ni hpe bai yu ding lik maram yu let gara hku mayak lam ni hpe shayawm lu na ngu hpe bai ding li kyu ra ai.		x	x

Mahta ai laika ni

- Global Protection Cluster website
- Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities (2018)
- IASC, Operational Guidelines on the Protection of Persons in Situations of Natural Disasters (2011)
- International Committee of the Red Cross, Professional Standards for Protection Work (2018)
- Oxfam and Global Protection Cluster, Protection: What is it anyway? (2016)
- UNHCR, Understanding Community-Based Protection (2013)
- UNHCR, Age, Gender and Diversity Policy (2018, revised)

Mazut roi rip ai lam (GBV)

Wuhpung wuhpawng kata num ngu ai gaw gara hku rai ra ai La ngu gaw gara hku rai ra ngu masat da ai lam ni majaw byin pru wa ai roi rip mazup ai lam hpe lachyun hpyan ai re. Adup zing ri ai lam, myit masin hkra machyi hkra galaw ai lam, hte kaga ladat amyu amyu hku n na zing ri ai lam yawng byin mai nga ai. Rap ra ai lam n nga ai wuhpung hta amyu shayi hte, num ma ni hta grau hkrum hkra ai hpe mu lu ai. Mung kan hkam kaja lam rap daw a sumtang hta myu shayi masum hta na langai hkum shan roi rip zing ri hkrum nga ai hta shanhte hte ni nawn ai masha ni kaw nna tawt lai ai hpe hkrum ai lam tang madun da ai re. Dai hta n ga majan byin taw ai shara ni hta num ma ni hpe hkum shan mazut roi rip ai lam hpe a lak mi ladat langai hku nna jai lang chye nga ai. N dai zawn re lam ni byin hkrum shangun ai lam gaw wuhpung wuhpawng kata hta num/la garan gying hka da ai lam ni a majaw rai nga.

Hkyak hkyak koi yen ra ai masa lam ni hta grau n na hkum shan roi rip ai lam law law byin chye nga ai. Bai nna dai zawn hkrum hkra ai malawng gaw wuhpung wuhpawng kata hta e lachyen lahka hkrum ai, masha ni a n tsa shamyet shanat ra ai ni hta grau n na byin chye nga ai. Dai hta Gaw Ning Ja ni, amyu baw sang (ethnic) n bung ai hta mahta na mung byin chye nga ai. Gaw Ning Ja amyu shayi ni hta hta lam lahkawng byin chye nga ai. Hpa majaw nga yang Gaw Ning Ja ni a n tsa mu mada lam garan

gyin hka ai lam ni a majaw rai ngai. Matut nna Gaw Ning Ja myu shayi ni hta a tik a nang sterilization hte shangai shaprat ai (reproductive health) hpe a tik a nang shanhthe n hkawn ai hta galaw chye nga ai.

Tsimyam byin hkrum ai ten hta hkum shan mazut roi rip ai lam hte matut nga ai lam

- Gaw Ning Ja shayi sha ni hku n na hkum shan mazut roi rip ai lam hkrum chye ai hta Myit, Na, Baw nu bawng ring ai masa lam hta n gun yawm ai ni hta grau hkrum chye nga ai. Sumtang laika ni hta hkum shan mazut roi rip ai hpe tawt lai ai ni hku n na ding yang hte ayan tawt lai taw ai hpe mu lu ai.
- Gaw Ning Ja shayi sha ni hta n tara ai hku nna hkum shan amyat htuk hkrum ai lam law nga ai. Ja gumhpraw matsan ai hte masha ni garum hpe hkam la taw ai ni hta grau byin chye nga ai.
- Shing du masa lam n bung ai ni a majaw mung, Gaw Ning Ja shadang sha ni kaw mung hkum shan mazut roi rip ai, amyat htuk hkrum ai lam ni hkrum chye nga ai. Ja gumhpraw matsan ai hte garum ning tum atsawm n lu ai majaw rai nga ai.
- Gaw Ning Ja shayi sha ni hku n na a tik a nang ding hku de shangun ai lam ni mung hkrum chye nga ai. Num/la ahkaw ahkang n rap ra ai, sut masa lam ni a majaw grau law jat wa ai hku re.

Dinghku a kanu myu shayi ni hta mung madu wa Gaw Ning Ja ni hpe yu gawn lajang ai hta hkum shan roi rip ai hkrum chye nga ai. Hkawn ji ram shayi sha ni mung jawng pru n htawm n ta bungli lit la ra mat chye ai. Gaw Ning Ja shayi sha ni hta hkum shan mazut roi rip hkrum hkra ai ten mare myit tsu salang ni hku n na n kam chye nga ai. Dai majaw mara lu ai wa tawt lai ai masha gaw lawt mat ai lam law law mu mada nga ai.

Lawu de na matsun lam gaw GBV lam hte seng ai hpe shingyin nau na garum bungli galaw ai ni hpe Gaw Ning Ja ni hte shanhthe a n ta masha, yu gawn lajang ai ni hpe GBV hte seng ai lam hpe n byin hkra tau hkrau hkyen lajang ai hte makawp maga lam ni tang du hkra galaw lu na matu hta madi shadaw ya nga ai.

Tatut galaw sa ra ai matsun lam

	Tau hkyen lajang ai	Tatut galaw sa ai	Bai gram ai (recovery)
1. Masa lam chye lu hkra tau galaw ai, maram ai mahkyen lam			
Wuhpung wuhpawng ni hta GBV hte seng ai bawng ban ai lamang ni hta n hprai ai sha Gaw Ning Ja ni hpe shalawm la ra ai. Bawng ban ai lam hta asak pang n bung ai lam hpe myit shalawm ra ai zawn yawng shang lawm bawng ban lu ai ladat hpe jai lang ra ai.	x	x	
GBV lam hte seng ai hpe galaw taw ai ni hku nna Gaw Ning Ja ni a n tsa mu ai hkam la lam gara hku nga ai ngu hpe ma chye hkra galaw ra ai.	x	x	
Ginra hta nga ai Gaw Ning Ja wuhpung kade re ngu hpe jahpan galaw n htawm kade shadang du hkra galaw lu nga ai ngu atsam hpe yu let hpung jat madi shadaw ra ai lam ni hpe bai jat ya ra ai.	x	x	
Bungli masing mahkyen yawng hta Gaw Ning Ja ni hpe shalawm let madung dat ahkyak la ai lam langai hku n na galaw ra ai.	x	x	x
2. Resources mobilization			
Gaw Ning Ja num/la ram kaji/ kaba ni a GBV hte seng ai lam ni hpe hparan lu hkra proposals tang ai lam ni mung galaw ra ai.	x	x	x
Tang du hkra magam bungli ni hpe galaw lu na matu budget ni hpe myit shalawm ra ai.		x	x
3. Tatut galaw sa ai lam			
Gaw Ning Ja ni hpe daw jau bungli lamang ni hta shang lawm lu hkra ahkaw ahkang jaw ya ra ai. Ahkaw ahkang jaw ai hta num/la maren rai hkra galaw ra ai.	x	x	x
GBV hte seng ai wun kat jaw ai packages ni hta Gaw Ning Ja hte seng ai ning mu jahpaw lam hpe alak mi lak jet langai hku n na shalawm u.	x	x	

Gaw Ning Ja wuhpung ni grau n na amyu shayi ni woi awn ai wuhpung ni hpe GBV hte seng ai hpe wun kat jaw ai lam.	x	x	x
Asuya ni a policies ni hta case management systems hte referral systems hpe gara hku galaw na ngu ai hte roi rip hkrum ai Gaw Ning Ja ni hpe gara hku galaw ya na ngu ai ladat shaw ra ai.	x	x	x
Hkum shan amyat htum hkrum ai lam hte seng n na gara hku ahkyak la hparan ngu ai (PSEA) standards ni nga da ra ai.	x	x	x
Hkam ja lam hte seng ai tsi jaw gawk ni, koi yen ai shara ni hpe mung kan shadang (universal design principles) hpe mahta let gaw gap sa wa ra ai.	x	x	x
Sim sa lam hte seng ai bawng ban hpawng ni hta Gaw Ning Ja myu shayi sha nis hang lawm lu hkra lam hpaw ya ra ai.			x
4. Bawng ban jahkrup sa ai lam			
Makawp maga lam hte seng ai zuhpawng ni hta ayan Gaw Ning Ja hte seng ai hpe bawng ban lam langai hku na shalawm ra ai.	x	x	
5. Yu lajang ai hte bai ding lun ai lam			
GBV hte seng ai magam bungli shachyen ai hta Gaw Ning ja kade shang lawm nga ai hpe yu jep ra ai.		x	
Jahpan hte seng ai (data information management) hpe atsawm sha hkra nga da ra ai. Asak. Num/La gaw ning ja hpan hpe garan da u. N dai zawn gying hka da ai marang e Gaw Ning Ja kade shadang gaw n lawm ai ngu hpe chye lu ai.	x	x	

Mahta ai laika ni

- GBV Area of Responsibility Working Group, Handbook for Coordinating Gender-based Violence
- Intervention in Humanitarian Settings (2010)
- GBV Area of Responsibility (AoR), Handbook for Coordinating GBV in Emergencies (2019)

- GBV Area of Responsibility (AoR), GBV Minimum Standards on Prevention and Response to GBV in Emergencies (2019, in publication)
- IASC, Guidelines for Integrating Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Action (2015).
- Inter-agency Gender-based Violence Case Management Guidelines (2017)
- IASC, Gender Handbook for Humanitarian for Humanitarian Action (2018)
- UNFPA, Minimum Standards for Prevention and Response to Gender-based Violence in Emergencies (2015)
- WHO, UNHCR and UNFPA, Clinical Management of Rape Survivors (2004)
- WRC and Child Fund, GBV Against Children and Youth with Disabilities (2016)
- WRC and IRC, Building capacity for disability inclusion in gender-based violence program ming in humanitarian settings (2015)
- WRC and UNICEF, Guidance on Disability Inclusion for GBV Partners in Lebanon: Case management of survivors and at-risk women, children and youth with disabilities (2018)

Ma kaji ni hpe makawp maga ai lam

Majan byin ai ten hta ma ni hpe grau n na amyat htuk ai, roi rip ai lam ni grau byin chye nga ai. N ta ding hku masha ni a mayak mahkak ni a majaw ma ni hpe makawp maga lam n gun yawm nga ai. Dai hta Gaw Ning Ja ma ni hpe grau mu lu ai hku re. Lachyen gying hka da hkrum ai ma ni hta grau law chye nga ai hpe dum chye da ran ga ai.

Mu mada sawk sagawn da ai ni hta Gaw Ning Ja ma ni hku n na Gaw Ning Ja n re ai ma ni hta htam masum mali ram law nga ai hpe mu mada ai re. Dai hta n ga Gaw Ning Ja ma ni hku n na lak san garan gying hka da hkrum ai a marang kaga lam amyu myu hku n na ma roi rip ai lam mung byin chye nga ai. Num ma ni hpe tsi tsi ya na ngu tsun n htawm n re ai hku amyat htuk la ai mung byin nga ai.

Mung kan shadang ma ni hte seng ai ahkaw ahkang (CRC) hta asak 18 n hpring shi ai la man ma jahpan hta naw rawng ai hpe tsun da nga ai.

CRC hta ma ni a ahkaw ahkang hte seng ai lawng lam mali hpe jahkrat n htawm dai lam ni hpe shingyim nau na garum la ni hta bai mahta let jai lang nga ai.

Asak hkrung lam hte bawng ring lam : garum ning tum magam bungli galaw taw ai ni hku n na hkyak hkyak masa lam ni hta ma ni a bawng ring lam hpe kade hkra machyi shangun nga ai hpe myit shalawm ra ai.

Lachyen lahkra ai lam n nga hkra: garum ning tum bungli galaw ai ni hku n na lachyen lahkra n nga hkra myit let hparan sa ra ai.

Ma ni a shang lawm ai lam: garum ning tum magam bungli mahkyen shagu hta shang lawm lu hkra galaw ra ai.

Ma ni hpe myit shalawm ya ai lam: magam bungli shagu hta ma ni hte seng ai lam magup hpe ahkyak la sa ra ai.

Ma ni hpe makawp maga lam hta e dut dang hkrum ai mayak lam ni

- Mung dan law malawng ni hta Gaw Ning Ja ma ni hpe lak san tawn da ai shara hkan amyat htuk hkrum sha ai lam nga ai hpe mu lu ai. Yu lajang ai lam n nga ai lam hta grau sawng ai hpe mu mada ai hta galaw tawt la ai wa hpe ahkayk n la ai hpe mung mu ai hku re.
- Gaw Ning Ja ma ni nga ai shara hta masha dut sha ai lam mung law nga ai. Hpa majaw nga yang hprawng kagat yen lu na atsam n nga ai ngu mu mada ai lam a ma jaw rai nga ai.
- Sub-Saharan wuhpung wuhpawng na masha ni hta Gaw Ning Ja ni a hkum hta n re ai atsam ni nga ai ngu makam hte shanhte a hkum hkrang hpe daw la kau ya ai lam ni mung nga ai.
- Gaw Ning Ja ma ni hku n na dai daw jahpan hta n bang hkrum ai mung grai law nga ai hpe mu ai hku re. N dai lam a majaw hpa ji lam, hkam ja lam the kaga ahkaw ahkang lam amyu myu n dep hkap lu nga ai.
- Gaw Ning Ja ma ni hku n na shanhte hpe yu gawn lajang ai ni hte daw hka mat ai ten mayak hkrum mat chye nga ai. Hpa majaw nga yang n ta masha ni hku n na gara hku shanhte hte matut mahkai na hpe grau chye ai majaw rai nga ai. Gaw Ning Ja ma ni hku nna mung shanhte a n ta masha ni hte matut mahkai lu hkra garum hpyi ai lam hta mung yak ai majaw jam jau hkrum hkra na shadang grau law nga ai.
- Gaw Ning Ja num ma ni hta hkum shan roi rip ai hkrum hkra na shadang grau law nga ai. Dai lam gaw HIV ana kap lu na shadang law nga ai. A tik a nang dinghku de shangun ai lam mung law nga ai.
- Matut n na mung Gaw Ning Ja ma ni hpe hpyi sha shangun ai zawn kaga n htuk manu ai lam amyu myu hku n na ja gumhpraw tam shangun ai lam mung byin shangun nga ai.
- Baw nu machye machyang n gun yawm ai Gaw Ning Ja ni hta Grau n na me hpyen lahkawn la ai lam mung law chye nga ai.

Lawu na matsun ni gaw garum ningtum lam hta mu gun taw ai ni hku n na hkan galaw sa ra ai lam ni rai nga ai.

Ta tut galaw sa na lam

	Tau hkyen ai lam	Tatut galaw ai	Bai gram ai
1. Masam maram jep ai hte hkyen lajang ai lam			
(Child protection assessments) ma ni hpe makawp maga lam hte seng ai masa lam ni hpe hta shingyin ai hta Gaw Ning Ja num/la ma ni a jahpan ni hpe mung shalawm ra ai.	x	x	
Makawp maga lam hte seng ai galaw sa ai hta Gaw Ning Ja ma ni ningmu ni hpe mung shalawm la let shim lum ai hkra zing da ra ai.	x	x	
Ma ni hpe makawp maga ai (child protection) bungli ni hta Gaw Ning Ja ma ni a matu tang du hkra myit shalawm ya lu na matu shanhte a n ta masha ni tsun dan ai lam ni hpe madat la n htawm ganing re ai ladat ni hte mayak lam ni hpe la kau lu nga ngu hpe ladat shaw sa wa ra ai.	x	x	x
Ma ni hpe makawp maga lam (child protection) hte seng ai lam hpa tang du hkra galaw sa n matu lak san bungli wuhpung hpaw n htawm gawng malai shang lawm na Gaw Ning Ja ni hta mung num/la maren rai hkra galaw ra ai.	x	x	
Ma ni hpe makawp maga lam hta e Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai mayak lam ni hpe hparan lu na matu n galaw n mai hku n na hkan sa ra ai.	x	x	x
2. Resource mobilization			
Ma ni hpe makawp maga lam ni hte seng ai proposals hte concept notes ni hpe ka ai shaloi n lawm n mai hku n na shalawm ai hta Gaw Ning Ja num/la ni hpe grau shanglawm lu hkra galaw ra ai.	x	x	

Ra ang ai lam hta jai lang lu na matu budget ni hpe mung sawn shalawm ra ai.		x	x
3. Ta tut galaw sa ai lam			
Gaw Ning Ja ma ni a jahpan hta la lu na matu (UNICEF-Washington Group Child Functioning Module.) hpe jai lang u.	x	x	
Gaw Ning Ja ni hte seng ai ahkaw ahkang hpe mu gun ni yawng chye na lu hkra wun kat jaw ai lam ni galaw ra ai.	x	x	
Gaw Ning Ja ma ni hpe yu lajang na ni hpe mung ning mu jahpaw wun kat ni hpe jaw ya ai.	x	x	x
Child protection magam bungli hta galaw taw ai mu gun yawng hte hpe mung wun kat jaw ra ai. Wun kat lak jet ni hta e Gaw Ning Ja ma ni hta byin ai mabyin ni hpe bawng ban ai hku n na hkyen ra ai. Wun Kat hkam la na ni hta hpaji lam hta galaw taw ai ni, hkam ja lam wuhpung wuhpawng ni hta yawng hpe gyin lawm di jaw ai.	x	x	
Ma ni hte seng ai makawp maga lam lamang ni hpe galaw yang gaw ning ja ma ni htuk manu ai shara ni hpe lata la na ra ai lam mahkra hpe madi shadaw lu na matu hkyen ra ai.	x	x	x
Gaw Ning Ja ni a ahkaw ahkawng lam ni hpe ning mu jahpaw ai lam galaw u. N dai lam hta gaw ning ja ni mung malawm, gaw ning ja n re ai yawng hte lawm ra ai. N ta masha ni, makam masham lam hte seng ai ning baw ni, htung hking salang ni, hkam ja lam hte seng ai ni yawng lawm ra ai.	x	x	x
4. Jawm bawng ban jahkrum ai lam			
Ma ni hpe makawp maga lam hte seng ai lam lami ni yawng hta Gaw Ning Ja ma ni a lam hpe madung da bawng ban sa ai lam langai hku galaw sa ra ai.		x	x
5. Galaw ngut sai magam bungli ni hpe bai maram ai.			

Gaw Ning Ja jahpan hta num/la, asak , gaw ning ja hpa hte hpan shalawm ra ai. Jahpan hta la sa ai hta UNICEF/Washington Group Child Functioning Module hpe mahta mai nga ai.		x	
--	--	---	--

Mahta ai laika

- Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, Field Handbook on Unaccompanied and Separated Children (2017)
- Better Care Network
- Child Protection in Crisis Learning Network
- Child Protection Working Group, Minimum Standards for Child Protection in Humanitarian Action (2019)
- Child Protection Working Group, Inter Agency Guidelines for Case Management and Child Protection (2014)
- GBV Responders' Network, Caring for Child Survivors
- Global Protection Cluster, Child Protection Working Group
- International Committee of the Red Cross, Inter-Agency Guiding Principles on Unaccompanied and Separated Children (2004)
- UNICEF, Including children with disabilities in humanitarian action
- UNICEF, Children With Disabilities In Situations of Armed Conflict (2018)
- Women's Refugee Commission and Child fund, Gender-Based Violence Against Children and Youth with Disabilities: A Toolkit for Child Protection Actors (2016)

N ta hting but hting ra madu ai lam

Hkyak hkyak koi yen ra ai masa lam ni hta mare myo kaba de htawt sit ai lam ni law wa chye nga ai. N dai zawn lam ni hta Gaw Ning Ja ni a masa lam ahkaw ahkang ni hpe mung myit shalawm ra ai.

1948 na shingyim ahkaw ahkang hte seng ai n dau laika (UDHR) hta dum n ta nga shara lu ai gaw sari sadang hte asak hkrung lu ai lam re hpe tsun da nga ai. Daw 25 (1) masha shagu ding hkrai hte shanhte a n ta masha ni malawm shim lum ai hku lu nga na hte malu masha bu na hpun na nga shara dum n ta tsi tsi hkam la lu na hta sari sadang hte hkam la lu nga ai lam hpe tsun da ai re. 1996 The International

Covenant on Economic, Social and Cultural Rights hta mung n ta hting but hting ra madu ai, tara lam hte seng ai hpe shim lum lu ai hku hkam la dep hkap lu lam magup yawng lawm nga ai.

Sut gan madu lu ai ngu ai gaw lachyen lahka n nga ai sha masha langai hku nna n ta, lamu ga ni hpe hkam la lu ai lam rai nga ai. Shinggyim nau na garum ning tum masa lam ni hta mung n dai ahkaw ahkang ni hpe jahten kau hkrum ai (sh) koi yen hpawng ra mat ai masa lam ni hta na makawp maga ya lu na matu rai nga ai.

Shingyim nau na garum sa wa ai lam hta n ta, lamu ga hpe madu ai lam (HLP) hte seng n na dang rang hkat ai lam byin pru chye nga ai. Hpa majaw nga yang sak se sak gan madun na lam hte seng ai ni n lu madun mat ai laika mai sau pa ni hten za mat ai lam ni a majaw rai nga ai.

Dum nta lamu ga madu ai hte seng nna byin chye ai mayak ni (HLP-related risks and impacts)

- Gaw Ning Ja n kau mi hta dum n ta madu la na hte seng n na lachyen lahka lam amyu amyu hkrum hkra ai re. Koi yen hkawm ai gaw ning ja ni hta shahte a gaw ning ja byin ai a majaw mung n gying n dan ai hku garan ai hkrum nga ai. Gaw Ning ja n re ai ni hku n na shanhte hte seng ai laika mai sau pa ni n nga mat ai majaw bai lu tsun la tim gaw ning ja ni hku n na n lu tsun la ai lam mung hkrum nga ai. N dai zawn re ai lam ni a majaw gaw ning ja ni hku n na nga shara n nga mat ai, shim lum la n nga ai shara hkan nga ra mat ai zawn re lam mung byin hkrum lu nga ai.
- Num/La hte shing du masa lam ni n bung ai lam ni hta lachyen lahka ai lam ni hkrum ai hta Gaw Ning Ja myu shayi ni hta grau hkrum hkra nga ai. Grau n na me gai da (sh) madu wa jahka kau hkrum ai, arung arai ni hpe madu n lu mat ai, jinghku jing yu ni kaw na mahtang lu la ra mat ai zawn re mung byin chye nga ai. Shim lum ai shara kaw n lu nga ai gaw ning ja myu shayi ni hta hkum shan mazut roi rip ai lam ni law hkrum na shadang grau tsaw nga ai.
- Yaw shada lam nga nga hku nna, ading tawh hku n na rai tim gum wai lam ni hku n na rai tim mung gaw ni ja ni hku n na kadai hte gara shara kaw nga na ngu ai lata la lu na matu yak nga ai. Lama na kaga garum lam ni hpe n dep hkap lu ai lam zawn re ai, shiga ni hpe n dep hkap ai zawn re lam hta amyu shayi ni hku n na tang du hkra lata la lu ai lam n nga nga ai.
- N kau gaw ning ja ni hta shanhte a myit hkawn hkrang ai lam n nga ai sha htawt sit nga shangun ai hta kaga de n lu hkawm sa mat ai. N dai lam ni a majaw gara shara kaw nga na hte tinang hkrai nga lu na ahkaw ahkang hpe n lu mat shangun mat ai. Dai hta bawnu, myit n gun atsam yawm ai gaw ning ja ni hta grau hkrum chye nga ai.
- Hkrak htuk manu ai shara ni hta nga lu na ahkaw ahkang n lu ai majaw a tik a nang kaga shara ni hta nga hkun ai.

- Gaw ning ja ni hta tsi tsi hkam la ra ai lam ni a majaw gumhpraw kahtap majaw kaga maga de n pawt mat ai, n dai lam gaw bungli galaw lu ai ahkaw ahkang n nga ai a majaw mung rai nga.
- Matsan ai shadang tsaw ai hte lachyen lahka lam ni gaw, Gaw Ning Ja ni hpe kaga shara dabang de du mat shangun nga ai.
- Dum n ta n lu mat shangun ai lam ni gaw, Gaw Ning Ja ni hpe ahtu hkra shangun nga ai. Htuk manu ai shara n lu jaw ai lam ni a majaw hte masan ai lachyen lahka hkrum ai lam ni a majaw rai nga ai.
- Tara lam ni hte makawp maga ya ai lam n nga yang, Gaw Ning Ja ni hku nna n ta hting but hting ra ni hpe madu lu na lam n nga ai. Shanhte hta madu lu ai lam hpa n nga ai rai yang grau n na dip sha lachyen lahka ai lam hkrum lu nga ai.

Lawu na matsun hku hta HLP lam hte seng ai lam hpe galaw taw ai ni hku n na Gaw Ning Ja ni hkrum kadup chye ai mayak, pat shing dang ai lam ni hpe gara hku hparan na ngu ai lam hta madi shadow ya ai lam ni rai nga ai.

Ta tut galaw sa na lam ni

	Tau hkyen ai lam	Tatut galaw sa ai	Bai gram ai
1. Jep maram masam, ding lik ai hte mahkyen lam			
Gaw Ning ja ni shang lawm ai lam ladat hte shanhte hta hkrum ai HLP hte seng ai mayak lam ni gaw hpa re ai hpe masat ra ai. Jahpan ni hpe hta ra ai. asuya ni kaw na jahkrat ya ai shara hta nga ai ni hpe mung shalawm ra ai.		x	x
Gaw Ning Ja wuhpung ni hte arau ta gyin dun let shanhte hkrum ai lachyen lahka dip sha ai lam ni hpe chye hkra galaw ra ai. Gara tara masa lam hte makawp maga ya nga ai hpe masat ra ai.	x	x	x
Gaw Ning Ja wuhpung ni hte ta gyin dun let, gaw ning ja ni hku n na tinang lagaw tinang lu tsap hkra hte (sh) gara wuhpung ni gaw gara hku ladat ni hte garum jaw ya lu nga ai hpe jahpan galaw u.	x	x	x
Tau hkyen lajang ai lamang ni hta gaw ning ja ni a mayak lam ni hpe n hprai sha myit shalawm ra ai. Dum n ta, lamu ga madu lu na hta gaw ning ja ni hpe ma shalawm la ra ai.	x	x	x

2. Resource mobilization			
Proposals hte concept notes ni ka ai shaloi Gaw ning ja ni atsam hte hpaji shadang kade ram re ai lam hpe shalawm u.	x	x	
3. Ta tut galaw sa ai			
HLP hte seng ai lam hpe garum jaw ai wuhpung ni hte matut mahkai nna madi shadaw ai lam galaw ra ai. HLP hte CRPD lam ni hpe campaigns galaw sa ra ai.		x	x
Gaw Ning Ja hte seng ai bawng ban lam ni hpe HLP hte seng nna galaw taw ai ni hpe wukat lak jet langai hku n na lak san jaw sa ra ai. Seng ang ai yawng hpe ma shalawm ra ai.	x	x	x
Shim lum ai shara hta hkyak hkyak htawt sit ra ai ten, gaw ning ja ni malawm kaga ni hpe mung myit shalawm ra ai.		x	
Htuk manu ai shara rai hkra hkyen lajang ai hta n dai kaw mai wa yu nga ai. (See the section on Shelter and settlements for more guidance.)		x	x
Gaw ning ja wuhpung ni hte rau arung arai madu lu na hte seng ai hpe wuhpung kata nga ai ni chye hkra ning mu jahpaw hkaw tsun ai lam galaw ra ai. Dai lam hta gaw ning ja ni hku n na arung arai ni hpe madu na ahkang nga ai hta sha n ga tara lam hte seng ai garum ni hpe mung hkam la lu na matu mung lawm nga ai.		x	x
Galaw sa na lam shagu hta gaw ning ja ni hpe shalawm ra ai ganing re ai masa lam ni hta rai tim htawt sit ai shara, koi yen ai shara hta nga taw tim HLP hte seng ai hpe hkam la lu na matu.		x	x
Koi yen shara ni hta lit la nga ai ni hte matut nna, OPDs hte kaga wuhpung ni hta mung HLP ahkaw ahkang hte seng ai lam hpe hkaw tsun ai lam galaw ra ai.		x	x
HLP hte seng ai gaw ning ja ni a hkaw ahkang dip sha hkrum ai lam ni nga wa yang tsun na matu lajang ra ai.	x	x	x
4. Jahkrup bawng ban sa ai lam			
HLP hte seng ai jahkrup bawng ban hpawng hta gaw ning ja ni hpe shalawm ra ai.		x	x

Matut n na mung HLP zuphpawng galaw sa na hta Gaw Ning Ja wuhpung ni hpe mung matut ra ai. Atsawm sha shang lawm lu na matu ra ai lam ni hpe hkyen lajang ra ai.		x	x
5. Tang du ai lam nga n nga yu jep ai lam			
Hting gaw jahpan hta ai lam hta gaw ning ja hpan mung shalawm ra ai.		x	

Mahta ai laika

- FAO and others, Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons in Pinheiro Principles (2007)
- IASC, Framework for Durable Solutions for Internally Displaced Persons (2010)
- Norwegian Refugee Council and IFRC, The Importance of Addressing Housing, Land and Property (HLP) Challenges in Humanitarian Response (2016)
- Norwegian Refugee Council, Technical Guidelines for Addressing HLP Issues in Informal Settlements/Camps and Collective Centre's in Northern Syria (2017)

Mine action (Hkam Bawm)

Hkam bawm hte seng ning mu jahpaw lam ni gaw mung masha ni hte garum ning tum jaw taw ai ni hta hkrum hkra wa na lam ni hpe shayawm ya nga ai.

Bawm mahkam hte seng ai lam ni hpe ning mu jahpaw ai hte hkan sa ra ai lam manga;

- **Clearance of mines and explosive remnants of war (ERW):** n dai lam hta gaw kapaw wa chye ai laknak ni hte seng ai shiga lam ladat ni hpe hta shingyin n na hpura la kau lu na lam lawm nga ai. Bawm mahkam hkam da ai shara ni hta na la jasan kau ngut yang she mung masha ni tinang buga shara de shim lum ai hku bai wa nga lu na rai nga ai.
- **Byin hkrum wa chye ai lam hpe tau hkyen lu na ning mu jahpaw lam (Risk education)** ngu ai hta kaphaw chye ai laknak hte seng ai hpe ning mu jahpaw ya ai wunkat, campaigns ni hpe galaw ai rai nga ai.
- **Hkam bawm a majaw hkra machyi mat ai ni hpe garum ya ai lam (Victim assistance)** ngu ai hta hkra machyi byin hkrum mat ai ni hku n na wuhpung wuhpawng kata bai shang lawm lu na hte kaga masha ni zawn ahkaw ahkang maren lu la hkra galaw ya ai lam rai nga ai. N dai lam hta myit hkam ja lam lu hkra garum ya ai, hkam kaja lam, makawp maga ya ai lam, bungli jaw ya ai lam

hpe ning gam tsang hte tsang hku n na galaw sa ra ai re. shanhte a seng ang ai n ta masha hpe mung madi shadaw ya ra ai lam mung galaw ra ai. Ngut n na hkrum hkra masha ni a jahpan hpe mung hta shinggyin nna tara lam ni hta mung makawp maga lam hkam la lu hkra galaw ya ra ai.

Lachyen lahka n nga ai shinggyim ahkaw ahkang hpring hpring tsup tsup lu la hkra hte, bawng ring lam gaw madung ahkyak lam rai nga ai. Article 5(2a) of the Convention on Cluster Munitions hta mung hkam bawm a majaw hkra machyi ai hkrum ai ni hpe lachyen lahka n galaw na matu mung matsun da nga ai.

- **Stockpile destruction** ngu ai hta asuya ni hku n na lam ladat amyu amyu hku jahten kau ai hpe tsun ai lam rai nga ai.
- **Hkaw tsun shadut ai lam (Advocacy)** ngu ai hta hkam bawm lam hte seng ai lam hpe madi shadaw garum ya ai ni Anti-Personnel Mine Ban Convention, the Convention on Cluster Munitions hte Convention on Certain Conventional Weapons ta tut galaw ai hpe tsun ai re.

Hkam Bawm, mahkam a majaw byin chye ai lam ni (Mine action-related risks and impacts)

- N dai magam bungli hte seng ai hpe gaw ning ja ni hku n na shiga dep hkap ai lam n lu ai mung byin mai nga ai. Dai majaw hkra machyi, hkala n ba hkrum wa shangun nga ai.
- Gaw ning ja ni hpe a tik a nang shim lum n lu hkra byin shangun ai. Ga shadawn nam dum, hkam bawm n jasan kau ai shara ni hta nga hkrup ai lam.
- Hkam bawm jasan ai lam hta Gaw ning ja ni hku n na shanglawm tsun daw dan ai lam ni hta ngam taw ai. Dai hta n ga lamu ga jahkrat ya ai (sh) madu la lu na ahkang n n ga ai. N dai lam ni a majaw Gaw Ning Ja ni hku n na bawng ring lam, kan bau bungli ahkaw ahkang ni n hpe n lu hkam la shangun nga ai.

Lawu de na matsun lam ni gaw garum ningtum , hkam bawm jasan lam ni hta gaw ning ja ni hkrum chye ai mayak mahkak ni hpe chye lu na hte dai lam hpe hparan lu na matu rai n htawm shanhte a n nta masha ni shanhte hpe yu lajang ai ni hta hkrum ai mayak yawng hpe chye lu n matu rai nga ai.

Ta tut hkan galaw sa ra ai lam

	Mahkyen ni	Tatut galaw sa ai	Bai gram ai
1. Masa lam ni hpe chye hkra galaw sa ai hte ding lun ai, mahkyen galaw ai			
Gaw ning ja ni hte shanhte a wuhpung ni hpe saw shaga let hkam bawm hte ERWs hkam bawm a hkrit tsang ra ai hte kade ram hkra machyi wa shangun nga ai ngu hpe chye na hkra galaw ra ai. shanhte hpe ahkyak madun dat let jasan sa wa ai hta shalawm ra ai.		x	x
Mahkyen lam ni hta gaw ning ja ni a ra ai lam hpe madi shadaw ai lam hpe tup hkrak chye lu hkra galaw na hte hkam bawm jasan ai. Ahkyak madung lam ni hta shanglawm ra ai.	x	x	x
2. Resource mobilization			
Hkam bawm jasan ai hte seng ai proposals ni ka ai hta gaw ning ja ni a matu tup hkrak shalawm ra ai.		x	x
3. Ta tut hkrang shapraw galaw sa ai			
Galaw sa ai magam bungli langai hkrai a ning gam langai hte langai gaw ning ja ni hpe shalawm let, hkam bawm a majaw hkra machyi taw ai ni hpe mung myit shalawm ra ai. Hkam bawm jasan ai lam hta ningmu jahpaw lamang hpe mare, kahtawng ni hta galaw ra ai.		x	x
Wun kat jaw ai lam ni hta gaw ning ja hte seng ai lam sha n ga gara hku gyin lawm shalawm na ngu hpe ta tut mabyin lam ni hta mahta let bawng ban sa ra ai.	x	x	
Gaw Ning ja ni hku n na lamu ga jasan ai lam, jasan ngut sai lamu ga hpe bai ap ya lamang ni hta lawm ra ai.			x
Galaw sa na magam shangu hta, gaw ning ja ni hte shanhte a gawng malai wuhpung ni hku n na mahkyen, ta tut galaw sa ai, hpaji jaw ning mu jahpaw ai lam hte shada da garan gachyan hkan ai lam ni hta lawm ra ai.		x	x

Gaw ning ja ni hte shanhte a wuhpung ni htuk manu ai matut mahkai lam hku na sa ra ai	x	x	
Lamang shagu hpe ta tut galaw sa ai hta Gaw ning ja ni hpe shalawm ra ai.		x	
4. Jahkrum bawng ban galaw sa ai			
Hkam bawm jasan ai lam hte seng nna bawng ban hpawng ni hta gaw ning ja ni hpe shang lawm lu hkra galaw ra ai.		x	
Seng ang ai magam bungli shachyen taw ai yawng hte matut mahkai n htawm gaw ning ja ni hpe shalawm lu na matu galaw ra ai.		x	x
Zuphpawng ni hta atsawm shang lawm lu na matu ra ai lam mahkra hpe madi shadaw galaw ya ra ai.		x	x
5. Tang du ai lam nga n nga bai maram ai lam			
Hkam bawm jasan ai lam hte de a majaw hkra machyi wa lu nga ai lam ni hte seng ai hpe ning mu jahpaw ai lam ni man man galaw ra ai.		x	x

Mahta ai laika ni

- Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD), Guide to Mine Action and
- Explosive Remnants of War (2007)
- Handicap International Factsheets, How to Implement Victim Assistance Obligations?
- IMAS, International Mine Action Standards
- Mine Action Area of Responsibility website
- UNICEF and GICHD, IMAS Mine Risk Education Best Practice Guidebook 1: An Introduction to Mine Risk Education (2005)
- UNICEF, Assistance to Victims of Landmines and Explosive Remnants of War: Guidance on Child-focused Victim Assistance (2014)

Daw (17) Hkring sa na shara hte shara jahkrat ai lam ni (shelter and settlements)

Shachyen ai lam

Hkyak hkyak ten ni a shawng daw ninggam ni hta nga shara hta hka, san seng lam, malu masha hte hkamja lam gawn lajang ai lam ni gaw, sak hkrung hkawm sa lam a matu lam madung langai rai nga ai. Shinggyim wuhpung wuhpawng ni a hkra machyi loi ai lam hpe shayawm na matu hte hkam jan lu ai atsam shajat na matu, hkring sa na shara gaw ahkyak ai hta lawm nga ai. Hkring sa na shara hte shara jahkrat ai lam hte tsinyam hkrum ai ni du hkra ladaw kaw na makawp maga ya let shanhte a sari sadang, dinghkrai hte seng ai lam ni, hte shim lum lam ni lu na matu yaw shada ra ai.

Shinggyim nau na magam bungli hta gaw ning ja ni hkyawm lawm na matu, hkring sa ai shara hte shara jahkrat ya ai lam gaw madung rai nga ai. Hpa majaw nga yang, hkring sa ai shara hte, shara jahkrat ya ai lam ni gaw makau grupyin hte seng ai mayak ni hpe hparan kau ya ai sha n ga, gaw ning ja ni hpe makawp maga ai lam hte shanhte a asak hkrung lam hpe akyu jaw nga ai.

Hkring sa shara ni gaw gap hkrang hpe mungkan lang hkrang (universal design) hte nga shara ni hpe gaw gap da ai rai yang, gaw gap ngut ai hpang htuk manu ai hku bai gram lajang ai hta hkrat ang ai manu ja gumhpraw hpe grau shayawm ya lu nga ai. Mayak lam ni nnga hkra hkring sa shara ni hpe gaw gawp lajang da ai lam gaw, gaw ning ja ma kaji ni sha n ga, asak kaba sai ni hte machyi makaw/ningma lu ai ni yawng mung akyu hkam sha lu nga ai.

Hkring sa shara ni hta, gaw ning ja hpan hkum a ra kadawn ai lam ni hpe jahpring ya lu ai ladat ni tam gying ai. Dai sha n ga, gawn lajang ai ni, garum magam gun ni, hte nta masha ni a matu shara law hkra san da ya gying nga ai.

Makawp magam lam hte seng ai gawk, shara ni hta grau nna SGBV hte HLP daw ni hpe yu ga. **WASH** hte bawng ban jahkrup ga.

Madung tara hte seng ai rung rai ni hte kaga tara htingrim ni

- Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam (CRPD). (9) hte (19).
- Sustainable development Goal 11
- Habitat III: The New Urban Agenda
- Office of the UN High Commissioner for Human Rights and UN Habitat, The Right to Adequate Housing (Fact Sheet No 21, Rev. 1)

Madung gasi ga ngau ni

Hkring sa shra ngu ai gaw “shim lum lam nga na hkamja lam hte htap htuk manu ai makau grupyin langai hpe jaw lu ai sha n ga, dai shara hta nga ai ni a dinghkrai hte seng ai lam ni shimlum let sari sadang hte nga lu ai shara langai” ngu tsun hpyan da ai. Aten na ai hte maren dai hkring sa shara ni gaw hkyak hkyak ten hta jai lang ai kaw nna aten galu nga mai ai shara langai mi de shai mat wa ai. Hkring sa shara hte seng ai garum matum hta hkrang amyu myu hte hparan ai ladat ni lawm nna, arung arai ni, ginsum ni hte gumhpraw garum ai lam, bungli garum ai lam, bai gram lajang ai lam, hpaji shakat jawng hte hpaji garum matum, nga shara hte nta gaw gap ai lam ni lawm ai.

Hkring sa shara hte seng ai garum matum hta madung bungli ningam (3) nga ai rai nna, dai ni gaw hkyak hkyak ten, bai lajang ya ai lam hte aten galu hparan ai lam ni rai nga ai. Ta tut hta dai ninggam ni langai hte langai kahtap taw nna, hkring sa shara hte seng ai magam bungli galaw na matu, hkyen lajang lam hte hkrang shapraw ai lam ni matu manoi, n gun dat let galaw ra ai. Mayak hkrum ai ten ni hta dai ninggam ni hpe masat ai hta hkan nna san ai lam nnga ai. Hpa majaw nga yang masha ni hku nna tsinyam koi yen ai lam ni lang hte lang (shrn) aten na na hkrum sha ai majaw rai nga ai.

Shara jahkrat ai lam ngu ai gaw shada kanawn mazum lam, sut masa, nga shara hte kalang marang mung masa hte uphkan masa hta hkan nna lachyum shaleng da ai shinggyim masha ni a nga sat nga sa lam hte tsun shaga ai lam ni hte seng ai wuhpung wuhpawng rai nga ai. Shinggyim nau na magam lam ni hta shara jahkrat ai ngu ai shaloi, shara, aten, masa lam hte tara shang ai lam ni hta mahta nna hpan mai masat ga ai.

Hkrang galai ai a ten ladaw hkring sa shara ni (transitional shelters) hta jahkring jahkra kaw nna dingyang shara de grau nna ngang kang ai wuhpung wuhpawng (shrn) shara htaw sit ai lam ni galaw lu ai (shrn) bai jai lang mai ai arung arai ni hte galaw da ai hkyak hkyak ten, tsinyam ngut mat ten na nta htinggaw ni a nga shara ni lawm nga ai. Dai shara ni gaw tsinyam hkrum ai ni hpe grau nna ngang ai hkring sa shara ni hpe jaw lu na matu yaw shada ga ai.

Hkyak hkyak hkring sa shara ngu ai gaw mayak hkrum sha ai ni a sak hkrung hkawm sa lu na matu ra ai, npawt nhpang hte hkyak hkyak hkring sa shara ni hpe garum ya ai lam hpe tsun ai hku re. Dai shara hta hkyak hkyak hkyen lajang ai lam hte seng ai hparan hpareng lam rai nga ai hkring sa arung arai ni (hka madi hkam ai sum, sumri, rung rai hkum, ginsum ni) hpe garan ai lam, jahkring jahkra nga shara ni galaw ai lam, hte nta htinggaw jai lang arung arai ni garan ai lam ni lawm nga ai.

Hkap la ai nta htinggaw ni ngu ai hta tsinyam hte mayak langai ngai hpawng koi yen ai ni hpe shanhte a nta ni hta hkap la nna, jahkring jahkra nga ai shara ni jaw ai manang ni (shrn) nta htinggaw ni (shrn) buga

madu nta htinggaw ning hpe tsun ga ai. Dai zawn re ai lam gaw law malawng nga yang aten kadun masing raitim, hpawng koi yen ai ten na yang aten galu wa mai nga ai.

Malu masha nre ai rung rai ni (NFIs) ngu ai gaw tsinyam hte mayak hkrum sha ai ni hpe garum ya ai malu masha nre ai kaga arung arai ni hpe tsun ai hku re. Dai rai ni hta yup ra ni, n ba ni, chyahtai ni, hkam ja lam rung rai hkum hkra, jak layit (shrn) kahtet ya ai jai ni lawm chye nga ai.

(Mungkan lang hkrang hte dep hkap lam hte seng ai lachyum shaleng lam hte seng ai madung masa lam ni hpe yu yu ga.)

Pat shing dang ai lam ni

Hkring sa ai shara hte shara jahkrat ai lam gaw hkyawm lawm lam hte shang lawm lam hpe n gun jaw ya lu ai a hkyak ai lam langai rai nga ai. Hkyak hkyak ten ni hta gaw gap da ai hkring sa shara hkrang hte gaw gap lam, hte nga shara ni kaw nna yen seng ya ai mayak nnan ni hpe bai galaw chye nga ai. Hkyawm lawm lam nga ai hkring sa shara hte shara jahkrat ya ai bungli masing ni gaw, gaw ning ja ni hpe shanhte a shinggyim wuhpung wuhpawng hta shang lawm lu ai lam, daw dan ai lam ni hta grau nna shang lawm lu ai lam, hte shanhte hkum shanhte makawp maga lu na lam ni byin shangun nga ai.

Mahta da ai laika ni;

- Sphere Handbook (2018)
- Help Age, CBM, Handicap International, Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities (2018)
- IFRC, All Under One Roof: Disability-inclusive shelter and settlements in emergencies (2015)
- AusAid, Accessibility Design Guide: Universal design principles for Australia's aid programme (2009)
- Handicap International Nepal, Guidelines for Creating Barrier-free Emergency Shelters (2009)

Diagram 12- Hkring sa shara hte nga shara jahkrat ai lam ni hta dep hkap lam hte hkyawm lawm ai lam hte seng ai mayak ni

Hkring sa ai shara ni hta gaw ning ja ni a matu mayak hkrum sha ai lam ni grau jat wa mai ai lam

HKring sa ai shara ni hta hkrum ai mayak ni
Nshim lum ai lam, sak hkrung hkawm sa lam hta matut mahkai garum nga ai wuhpung hten za ai lam, nga shara nta hten za ai lam, hpawng koi yen ra ai lam, hkyen lajang ya ai lam ni dawm lam ai lam.

Mayak ni a majaw jat wa ai lam**Makau grupyin hte seng ai mayak ni**

- Hkring sa ai shara ni (shrn) nta masha ni ndep hkap ai lam.
- Hkring sa ai shara ni hte seng ai shiga ni ndep hkap ai lam.
- Gaw ning ja ni a ra kadawn lam ni hpe jahpring ya lu ai nta htinggaw lang rung langrai nga ai lam.
- Dep hkap lu ai hkring sa shara ni a shara nlaw ai lam.

Shut shai ai myit masa ningmu hte seng ai mayak ni

- Gaw ning ja ni a ntsa nhtuk manu ai myit masa ningmu nga ai lam.
- Shinggyim nau na magam gun ni hte wuhpung wuhpawng ni hta gaw ning ja ni a dep hkap lu ai lam hte kaga ra kadawn ai lam ni gara hku dep hkap na lam hte machye machyang nga ai lam.

Wuhpung wuhpawng/ tara hte seng ai mayak ni

- Hkring sa shara ni hta gaw ning ja ni a hkyawm lawm lam shatsaw na matu hpaji machye machyang yawm ai lam.
- Magam dap hte seng ai hpunda masat ni (standards), matsun ni hte tara masa ni gaw gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam ni hpe myit ya ai lam nga ai.
- Dep hkap lu ai hkring sa shara hte shara jahkrat ai lam ni galaw na matu gumhpraw nga ai lam.
- Ginra gaw gap ai lam hta dep hkap lam nga na matu hte mungkan lang hkrang ni myit shalawm ga.
- Npawt nhpang nga shara hte seng ai ladat ni hte tara masa ni gaw, gaw ning ja ni a ntsa garan gyinhka ai lam.
- Gaw ning ja ni hte seng nna teng man jaw ang ai shiga ni nlu ai lam.

Gaw ning ja ni hkrum sha ai mayak lam ni

Mazut roi rip ai lam, matsan jam jau ai lam, shingra hpyen, hkamja lam ningra ai lam, garan gyinhka ai lam, laksan tawn ai lam.

Galaw nan galaw ra ai madung lam ni

‘Galaw nan galaw ra ai’ lam ni gaw, gaw ning ja ni a matu hkring sa na shara hte shara jahkrat ya ai lam hte seng ai bungli masing ni hpe hkrang shapraw ai shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam ninggam shagu hta hkan sa ra nga ai.

Shang lawm lam

- Hkring sa ai shara hte shara jahkrat ai lam ni hpe gaw ning ja ni dep hkap ai hta raitim, hparan hpreng ai lam, hkrang galaw ai lam, hkrang shapraw ai lam, yu maram ai lam hte ding lik ai lam ni hta pat shing dang ai mayak ni hpe tam sagawn ai lam hta gaw ning ja ni, shanhthe a nta masha ni, hte OPD ni hpe shang lawm shangun ga.
- Gaw ning ja byin ai hpan hkum hte asak, num/la, diverse lam ni hpe myit let, gaw ning ja ni hpe rap ra hkra gawng malai tai ya lu na matu galaw ga. Ladat lam amyu myu hku n na bungli galaw sa wa ai lam ni, daw dan ai lam ni hte uphkang ai lam ni hta, baw nu nyan hte myit hte seng ai gaw ning ja ni, buga madu ni, hpaw mi ni, num kasha ni hte kaga gying hka hkrum ai wuhpung ni hpe sharawt shatsaw ya na matu ra ai lam ni galaw ga.
- Asawm sha galaw lu na matu hte mayak nnga ai dep hkap lam byin lu na matu, gaw ning ja ni hpe mare buga wuhpung ni, hte shawh shawn ai lam ladat ni gin shalat ai hta shang lawm shangun ga.

Mayak ni hpe hparan ai lam

- Gaw ning ja ni hpe hkyak hkyak ten garum matum ni lu la na lam hta pat hkum da ai lam ni hte dep hkam lam jat shangun ai lam ni hpe tam shapraw na lam hte yu maram ai lam galaw ga. Htuk manu ai shara jahkrat ya ai lam hte gaw ning ja ni atsawm sha hkyawm lawm lu na matu tsi gawn lajang na matu saw shaga ai lam ni galaw ga.
- Hkring sa shara hkrang galaw ai lam hte shara jahkrat ai lam hkyen lajang ai ten hta, mungkan lang hkrang (universal design) ni hpe jai lang ga. Du hkra ladaw masa hte htuk manu ai shing nip lu ai (shrn) galup da ai masha hpawng chyawm shara ni hpe galaw ga.
- Jep sagawn ai lam hte tang madun lam ladat lam ni, hte hkring sa shara hte shara jahkrat ai lam hte seng ai shiga ni hte matut mahkai lam ni yawng hpe na, myi, bawnu nyan hte myit hte seng ai gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam ni hpe myit shalawm let, dep hkap lam hpan hkum hte matut mahkai ga.
- Gaw ning ja ni hte seng ai shut shai ai ningmu ni shayawm lu na ladat shaw shapraw ga. Mare buga nga wuhpung wuhpung ni hku nna gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng nna grau nna chye na hte, ra ai lam ni jahpring ai lam galaw ga. Myit hte seng ai hte baw nu nyan hte seng ai gaw ning

ja ni, tinang hkum tinang n gun jaw ai lam ni lawm ai asak pang hte maren garum hpung ni hpe gaw gap ga.

- Magam dap shagu a tara masa ni, matsun ladat lam ni hpe, gaw ning ja ni dep hkap ai lam hte hkyawm lawm ai lam ahkaw ahkang hpe asan sha madun da ai lam nga na matu ding lik yu ga.

Garum ai lam hte a tsam jat ai lam

- Hkring sa na shara hte shara jahkrat ya ai lam hte seng ai magam gun ni a atsam sharawt ya ga. Gaw ning ja ni a ahkaw ahkang ni hte gaw ning ja byin ai lam, num/la hte htawt sit ai lam, makam masham hte num/la masat ai lam ni a shada da matut mahkai ai lam hpaji shakat jawng ni galaw ya ga.
- Hkring sa na shara hte shara jahkrat ya ai lam wuhpung ni hte tsun shaga ai lam, arung arai ni hte rudi ruhpanng ni tam sagawn ai lam, pat shing dang ai lam ni, atsam ni hte madung dat ai lam ni hpe hpan galaw ai lam, shinggyim nau na garum matum hte seng ai machye machyang ni mahkawng ai lam hte bawng ban jahkrup ai lam ni grau galaw lu na hte seng nna, gaw ning ja wuhpung (OPD) ni a atsam sharawt ya ga.
- Hpaji shakat jawng ni bai gram lajang na hte hpaji shakat jawng ni hpaw ya na matu OPDs ni hte gaw ning ja ni hte rau pawng hpawm ga.

Shiga mahkawng ai lam hte yu maram ai lam

- Gaw ning ja ni hte seng ai hkring sa shara hte shara jahkrat ai hte seng ai shiga ni hpe gahkyin ai lam hte hparan ai lam galaw ga. Shiga ni hpe num/la, asak hte gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna garan da ga. Shinggyim nau na magam lam ni yawng hta dai hku sha galaw ga. Lama na, kam mai ai shiga nlu ai shaloi (shrn) nnga ai ten hta gaw ning ja hte seng ai mungkan lang maram da ai ai (15%) hpe masat ga.
- Gaw ning ja ni hte gaw ning ja wuhpung (OPD) ni hpe mayak lam ni tawt lai lu na lam san htai ai hta madung htai ya na shiga jaw hku nna shalawm ga. Shiga jaw ai wa gaw asak, *num/la* zawn re dinghkrai hte seng ai lam ni hpe pat hkum ai lam nga ra ai.

Lawu de madun da ai galaw na matu hpaji jaw ai lam ni gaw lahkawng brum ladat (twin-track approach) hte maren hkan sa ra ai. Dai matsun ni gaw, gaw ning ja ni hkring sa na shara hte shara lajang ya ai lam ni hta, rap ra ai ahkaw ahkang nga nna, mayak ni hpe yen seng na lam hta shang lawm lu ai lam, hkyawm lawm lam nga ai hte tang du ai shang lawm lam hpe sharawt ya ai lam ni byin shangun nga ai.

Law malawng a matu yaw shada ai lam	Madung dat yaw shada da ai lam
Hkring sa shara hte shara jahkrat ya ai bungli masing ni hpe gaw ning ja ni hte masha yawng hkyawm lawm na hte dep hkap na matu hkrang gram lajang ai lam hte htuk manu ai hku nna galaw da ga ai.	Hkring sa shara hte shara jahkrat ya ai lam hte malu masha nre ai rung rai (NFI) garan ya ai lam hte seng ai magam ni hta hkyak hkyak ten hte bai galaw ya ai lam ni hte gaw ning ja ni langai hkarai a ra kadawn lam ni hpe jahpring ya ga ai.

Galaw na matu hpaji jaw ai lam ni

	Tau hkreu hkyen lajang ai lam	Bai galaw ai lam	Bai gram lajang ai lam
1. Jep sagawn ai lam, ding lik yu ai lam hte tau hkreu hkyen lajang ai lam			
Shang lawm ai ni a jahpan galaw da ga. Gaw ning ja byin ai lam hte, hkring sa ai shara ni hte seng ai (shinggyim wuhpung wuhpawng masa hkyen lajang ai lam, nta, shawa hte seng ai lam ni) mungdan madang wuhpung wuhpawng ni hte asuya hpung ni hpe shanglawm ga.	X		
Mungkan lang ai hkrang (universal design) hte dep hkap lu na matu jak hpaji kung kyang lam hta ra rawng ai lam ni hpe jep sagawn ga. Dai ra rawng ai lam ni hpe jahpring lu na matu seng ang ai ni hpe shatsam ga. Magam gun shagrin ai shaloi, gaw ning ja ni hte gaw ning ja gawng malai ta ai wuhpung (OPD) ni hpe saw shaga ga.	X	X	
Nau nna shi ai shaloi galaw da ai hkring sa shara hte shara jahkrat ai magam lam ni hpe bai ding lik yu	X		

nna, gaw ning ja hpan hkum nga ai gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam ni jahpring ya lu na bungli masing hkrang shapraw ga. Jak hpaji hte seng ai laika ni hte rung rai ni, kaja ai ladat ni hpe mahkawng da nna laika dum langai gaw gap nna magam dap hte seng ai machye machyang ni hpe hka ja ga.			
Pawng hpawm let, n gun yawm ai lam hte atsam ningja ni san jep ai lam (Vulnerability and Capacity Assessments- VCA) ni hte hkyak hkyak nga shara hku nna san da ai shara de sa du hka ja ai lam hta OPD ni hpe shalawm ga.	X		
OPD hte rau hkyak hkyak nga shara dep hkap lam hte seng ai jahpan galaw nna, mayak lam ni hpe hparan kau lu na matu dep hkap lam nga ai hkrang ni galaw ga.	X	X	
Hkring sa ai shara hte shara jahkrat ya ai lam hte seng ai bungli ni hpang ai ten kaw nna, gaw ning ja ni a ra kadawn ai lam ni hpe myit shalawm let, daw chyen yawng hta hkyawm lawm lam hpe madung dat ga.	X	X	X
Hkring sa ai shara hte shara jahkrat ya ai lam hte seng ai arung arai ni hpe myit sawn yu nna, ga san ni hta gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm lam nga na matu, num/la hte asak ningmu hpe madun ya lu na matu lajang ga. (Mayak ni hpe tam sagawn ai daw hpe yu ga)	X		
Buga kata tau hkrau hkyen lajang komiti ni (nga ai rai yang) hte pawng hpawm let gaw ning ja	X		

mahkrum madup ni hte jak hpaji kung kyang lam ni hpe hka ja la ga.			
2. Rudi ruhpag htawt sit ai lam			
Tinang a wuhpung malawm ni kaw na gaw ning ja byin ai lam hte gaw ning ja hkyawm lawm lam machye machyang hte mahkrum madup nga ai ni hpe tam sagawn ga (shrn) ni hpe bungli shatsam ga.	X	X	X
Dep hkap lu ai lam hte hkyawm lawm lam sharawt lu na matu hte nga shara ni hte malu masha nre ai arung arai ni (NFI) ni gaw ning ja ni a ra ai lam ni hpe jahpring ya lu na matu htuk manu ai hkyen lajang lam a hkrat ang ai manu a matu gumhpraw san tawn da ai, hkyawm lawm lam nga ai tau sawn gumhpraw jai jahpan ni shajin da ga.	X	X	
3. Hkrang shapraw sa wa ai lam			
Gaw ning ja byin ai hpan amyu myu nga ai gaw ning ja ni a matu, htuk manu ai hkyak hkyak hkring sa shara lajang ya ai lam hte seng nna, bawng ban ai lam ni hta gaw ning ja hpung (OPD) ni hte gaw ning ja ni hpe shang lawm shangun ga.	X	X	
Gaw ning ja ni makawp maga lam hte seng hkrum kadup ai mayak lam ni yawm mat na matu/hparan na matu, shim lum ai man ai shara ni tam ai lam hte gaw gap ai lam ni galaw ga. Num ni, ramma ni hte grau nna myit hte seng ai gaw ning ja ni hpe myit shalawm ga.		X	X

Hkkring sa ai shara arung arai ni hte malu masha nre ai garum marum (NFI) rung rai law law garan na matu kaja dik ai hkrang hpe OPD ni hte galaw ga. Dep hkap lam nga ai garan ai lam ni, nta di garan ya ai lam ni, rung rai garan hkam la lu ai masha ni hte gara hku garan na ngu ai hpe sharin ya na ladat langai, gumhpraw garum da ai htaw wa htaw sa lam, madung dat ai lam ni hpe lata ai lam galaw ga.	X	X	X
Grau nna dep hkap na matu jahkring jahkra htawt sit lu ai shamet daw hkrawng ni jai lang ga. Garan ai shara ni hte a hkyak ai shawa hte seng ai shara ni hte hkyen lajang ya ai lam ni hpe myit maju jung ga.		X	X
Gaw ning ja nga ai nta htinggaw ni hpe garum ai lam ni, hka pru ai shara ni, san seng lam hte seng ai shara ni hte hkyen lajang ya ai lam ni hte grau ni htep ai shara hta tawn da ga.		X	
Jahkring jahkra nga ai sum ni hta, gaw ning ja langai hkrai dep hkap lu na matu ra ai lam ni hpe chye na na matu gaw ning ja ni hte bawng ban jahkrup ga.		X	
A ten galu hkam ai shara hte seng ai hparan lam ni san da na matu, gaw ning ja ni nga ai nta htinggaw ni hpe madung tawn let ninggam ni hpe shalai let galaw ya ga.		X	
Hkkring sa shara ni dep hkap lam hpe jep na matu, gaw ning ja ni hte bawng ban jahkrup ga. Jep sagawn lam hta dai shara hta nga ai gaw ning ja ni a ra ai lam ni hpe madung tawn ga. Jahkring jahkra nga ai shara ni hta mung dai hte maren galaw ga.	X	X	

‘Grau kaja ai gaw gap lam’ ladat ni hte masing ni dep hkap na matu myit shalawm ai lam, mungkan lang hkrang masa hte gaw ning ja ni a shim lum lam hpe madung tawn lu na matu galaw ga.			X
4. Bawng ban jahkrup ai lam			
Masa htuk manu ai rai yang, gaw ning ja ni hpe garum ai masa lam ni hta lit ni tsang na matu, kaga magam dap ni hte pawng hpawm let shabra na matu bawng ban ga. (ga shadawn- arung arai garan jaw ai lam ni hta lit tsang hkra masha n law ai (small group) hku garan let gam jaw ai.)		X	X
Kaga magam dap ni hte rau gaw ning ja nga ai nta htinggaw ni a matu kaja dik ai shara ni lata ga (shrn) a hkyak ai hkyen lajang ya ai lam ni(hka, san seng lam, malu masha) hpe ni htep ai shara hta galaw ya ga.		X	
Gaw ning ja ni hpe gan hkap la shing byin shangun ahkang lu jaw ai nta htinggaw ni hpe tam sagawn na matu bawng ban jahkrup ai ladat ni hpe jai lang ga.		X	
Mungkan lang hkrang galai ai hkring sa shara ni hpe gaw ning ja wuhpung (OPD) ni hte rau hkrang shapraw ai hte gaw gap ai lam galaw ga.		X	X
Gaw ning ja ni a matu hkrang galai ai hkring sa shara ni hta dep hkap lam nga ai nam dum, san seng lam hte seng ai shara ni, hka mai lu ai shara ni, hte hkyen lajang ya ai lam ni hpe ni htep ai shara hta tawn da			X

ga. Kaga ladat hku mung dep hkap lam nga hkra galaw ga.			
Gram lajang ai lam ni htap htuk manu ai hku galaw lu na matu kachyi mi ra ai (shrn) nra ai mai shap ai shara ni hpe tam ga.			X
Ginra ni gaw gap sa wa ai lam ni hta bungli galaw na matu gaw ning ja ni hpe shatsam da ga. (gumhpraw jaw ai bungli masing daw hpe yu u)		X	X
5. Yu maram ai lam hte ding lik yu ai lam			
Yu maram ai lam ni hta gaw ning ja ni hte OPD ni hpe shang lawm shangun ga.		X	X
Shawk shawn ai lam hte hpaji jaw ai lam ni hpe gaw ning ja ni dep hkap hkra galaw ga.	X	X	
Hkring sa ai shara hte shara jahkrat ai lam ni dep hkap lu na matu yu maram nga ga. (jahpan jep ai lam (shrn) OPD ni hte gaw ning ja ni hte bawng ban jahkrup let) yu maram ai hpung hta hpaw mi, wa ngan, num kasha, hte la kasha gaw ning ja ni hpe bungli shatsam ga. Gaw ning ja hpan ni yawng a matu gawng malai tai ya nga ga.		X	
Gaw ning ja ni shara hpan hkum hte nga ai shara hpan hkum ni hta hkrum ang ai makawp maga lam hte seng ai mayak lam ni hpe ni htep ai hku nna yu maram da ga. Ding yang yu maram nga ga.		X	

Mahta ai laika ni;

- CBM, [*Practical Ways of Building Inclusive Project Cycle Management: Project planning and design*](#)
- GPDD, [*Toolkit for inclusive reconstruction in Haiti*](#) (2010)
- Handicap International, [*Haiti: Abri transitionnel*](#) (2011)
- Handicap International, [*Disability and Vulnerability Focal Points \(DVFP\)*](#) (2014)
- HelpAge International and Handicap International, [*A study of humanitarian financing for older people and people with disabilities*](#) (2012)
- HelpAge International and IFRC, [*Guidance on including older people in emergency shelter programmes*](#) (2012)
- IFRC, [*Transitional shelters: Eight designs*](#) (2011)
- IFRC, [*Shelter Safety Handbook: Some important information on how to build safer*](#) (2011)
- IFRC, [*Post-disaster shelter: Ten designs*](#) (2013)
- IFRC, CBM, Handicap International, [*All Under One Roof: Disability-inclusive shelter and settlements in emergencies*](#) (2015)
- HelpAge International, [*Ensuring inclusion of older people in initial emergency needs assessments*](#) (2012)
- IFRC, [*Guidelines for assessment in emergencies*](#) (2008)
- UNHCR and Handicap International, [*Need to know guidance 1: Working with persons with disabilities in forced displacement*](#) (2011)
- Handicap International Nepal, [*Guidelines for Creating Barrier-free Emergency Shelters*](#) (2009)
- IASC Emergency Shelter Cluster, [*Selecting NFIs for Shelter*](#) (2008)
- ICRC and IFRC, [*Emergency Items Catalogue*](#) (2009, third edition)
- IFRC, [*The IFRC shelter kit*](#) (2009)
- IFRC, [*Shelter Safety Handbook: Some important information on how to build safer*](#) (2011)
- IFRC and Oxfam International, [*Plastic Sheeting: a guide to the specification and use of plastic sheeting in humanitarian relief*](#) (2007) 270
- Handicap International, [*Accessibility Assessment of Zaatari Refugee Camp*](#) (2012)
- IOM and UNHCR, [*Collective Centre Guidelines*](#) (2010)
- Jones, H. and Wilbur, J., [*Compendium of accessible WASH technologies*](#) (2014)
- IOM, Norwegian Refugee Council, UNHCR, [*Camp Management Toolkit*](#) (2015)
- UNHCR, [*Handbook for Emergencies*](#) (2007, third edition). See Chapter 13: Commodities distribution

- IFRC, [*Vulnerability and Capacity Assessment*](#)
- US Department of Justice, [*Checklist for emergency shelters*](#) (2007)
- AusAid, [*Accessibility Design Guide: Universal design principles for Australia's aid programme*](#) (2009)
- IDDC, [*Make Development Inclusive: Main streaming disability in development coordination*](#) (2008)
- Global Shelter Cluster, [*Inclusion of Persons with Disabilities in Shelter and Settlements Programming Working Group*](#)
- Global Shelter Cluster, [*Distributions: Shelter Materials, NFI and Cash – Guidance to reduce the risk of Gender-Based Violence*](#)
- [*Americans with Disabilities Act Checklist for Polling Places*](#)

Daw (18) Lu Hka, Lang Hka, hte Hkum hkrang san seng ai lam

Shachyen ai lam

San seng ai lu hka, lang hka hkam la lu ai mung shinggyim ahkaw ahkang langai mi rai nga ai. Hpa majaw nga yang n dai lam ni gaw hkam kaja lam hpe akyu jaw ya lu ai majaw rai nga ai. crisis koi yen ra ai a ten ni hta tim hkam la lu na lam tam ya ra nga ai. WASH ngu ai gaw lu hka lu la ai ngu hta jan nga ai. San seng ai lu hka, lang hka ni ma hkra hte matut nga ai. Ngut n na WASH lam gaw yawng hta mahta nga ai engineers, hkam ja lam hte seng ai yawng hta madung nga ai. Dai hta vector control hte seng ai hta gaw ning ja ni hte seng ai shiga lam ni hpe lu ai shau ai majaw tang du hkra n lu galaw ai lam hpe mung mu mada nga ai.

Nga ai shara ni hta e mahta na Hka ra kadawn ai lam n bung lu nga ai. Gaw ning ja hte seng ai hpe bai myit ya ai gaw myu kaba de (sh) mare kahtawng n dai zawn masa lam hpe mung myit shalawm ai (sh) shing ra tara hten za ai majaw mung ra chye nga ai hpe myit tsaw ra ai hku re.

Matut n na mung Hka hpe akyu jashawn ai hta makawp maga lam mung rai nga ai. Majan byin ai a marang e koi yen hkawm ra ai hta san seng ai lu hka lu na matu mung ra nga ai. Lu hka, lang hka taw wa ai lam ni gaw masha ni hpe myit tsang shangun nga ai. Dinghkrai jasan jaseng lam ni a matu mung ahkyak ai a majaw shimlum hte makawp maga lam hte seng ai daw langai mi mung rai nga ai.

✚ Makawp maga lam hte seng ai lam hta yu ai. Jawng hte hkam ja lam hte seng ai shara ni hta mung WASH lam hte seng ai hpe hparan ai hta hkam ja lam hte hpaji lam daw ni hta mahta mai nga ai.

WASH lam gaw masha a hkam ja lam hpe madi shadaw ya ai majaw, gaw ning ja ni hte shanhte a n ta masha ni hku nna dep hkaw lu na matu ahkyak nga ai. Lak san shara ni hta tawn da hkrum ai gaw ning ja ni hku n na (sh) Jawng zawn re ai shara hkan e WASH hte seng ai shiga ni hpe n dep hkaw chye nga ai.

Rip kawp tara hte seng ai matsun lam

- Lu hka, Lang hka ngu ai hta masha langai hkrai hta a jasan jaseng ai lam hta shimlum lam ngai hte lang lu ai lam hpe tsun nga ai.
- Gaw Ning Ja hte seng ai ahkaw ahkang (CRPD)
- Matut manoi rawt jat lam hte seng ai lam (SDG) 6

Jai lang ai ga si ni

Hkum hkrang jasan jaseng ai ngu hta hkam kaja lam, ana ahkya chyam bra lam hta na makawp maga lam ni rawng nga ai.

Hkum hkrang jasan jaseng lam hpe shatsaw ai lam rai n htawm ana ahkya byin pru ai lam shayawm ai rai nga ai. WASH hte seng ai package hpe mahkri shawn ai hpe buga nga gin ra masha ni hta mahta na galaw sa ai lam rai nga ai.

Lu hka, lang hka dep hkap lu hkra garan ai ngu ai gaw dinghku shagu a ra ai shadang hta hkan n na garan jaw ya ra ai. N dai zawn jahpring lu na matu hka mahkawng da ai zawn lam galaw ra ai.

Jasan jaseng ai (sanitation) ngu ai hpe lachyum amyu amyu hku n na shaleng jai lang nga ai. Dai hta masha hkum jasan ai(Jit,Hki) hpe atsawm sha ladat jaw ai hku n na dum n ta, nga shara hta jai lang ai hpe mung tsun nga ai. Dam lada hku lachyum shaleng ga nga yang maza, n san ai hka n dai zawn re lam ni a majaw masha hkam kaja lam hpe hkra wa shangun ai majaw hkang zing ai lam ladat mung rai nga ai.

Excreta management ngu ai gaw atsawm sha ladat jaw ai hku n na ma kau grup yin hpe n hkra hkra maza, n san ai hka, sha hpa angaw angam ni hpe atsawm kabai zing ai lam hpe tsun nga ai. Kan sa ngut ai shaloi atsawm sha lata gashin kau ai lam, gaw n gup de ana ahkya kap ai lam hpe n byin shangun nga ai. Jaw ai hku atsawm hkan galaw ai lam gaw masha a myit masa lam ni hta madung nga ai.

Solid waste management gaw maza hpe ladat jaw ai hku mahkawng let jasan jaseng ai hpe ladat lam rai nga ai. N dai lam hpe gaw Asuya ni hku n na lit la galaw sa ra ai lam rai nga ai. Rai tim majan byin ai ten ni hta Ausya ni n lu galaw mat ai majaw shinggyim nau na garum ning tum galaw ai wuhpung ni kaw na woi sa ra ai hku re.

Vector control ngu ai gaw dusat dumpyeng ni hte insects kaw na ana masha hpe ana zin li kap bra wa lu ai hta na makawp maga shing dang ai lam rai nga ai. Ana zin li byin shangun ai Zika virus, West Nile virus and Dengue fever, n dai zawn re ana ahkya hpe tsi shamai ya lu ai tsi n nga ai majaw n chyam bra hkra galaw na matu ahkyak nga ai. Makawp maga lam hpe lam amyu myu hku galaw lu nga ai. Ga shadawn environmental controls makau grup yin hta dai ana hpe byin shangun ai insects ni di di lu ai shara ni hpe jasan kau ai zawn re hta n ga maza hpe atsawm kabai ai, lu sha ngam ni hpe atsawm sha makai na kabai ai, tsi gat ai n dai zawn re lam ni hku n kap bra lu hkra ladat shaw let galaw sa ra nga ai. Bai n na mung chemical controls tsi gat ai, wan hkut shamawng ai (fumigation) lam ni hpe jai lang let mung galaw mai nga ai. Shingyim nau na garum ning tum jaw ai ni hku n na hkam kaja lam hte seng ai jasan jaseng lam ni hpe ning mu jahpaw ai lam hpe hkam ja hte seng ai ni kaw na woi ai lam galaw mai ai.

Incontinence gaw masha langai tinang gaw tinang hkum a jit, kan sa ai lam hpe n lu sharang mat ai hpe tsun ai hku re. N dai zawn hkam ja lam ning ra taw ai ni hta e wuhpung wuhpawng kata hta shang lawm lu na matu gaya mat ai, lak san garan hkum ai, myit n pyaw ai hta n ga bungli lu na ahkaw ahkang shadang mung yawm mat chye nga ai. Shanhte hku n na n dai lam hpe n tsun byin ai lam ni mung nga chye nga ai. Masa lam amyu myu a majaw byin chye nga ai.

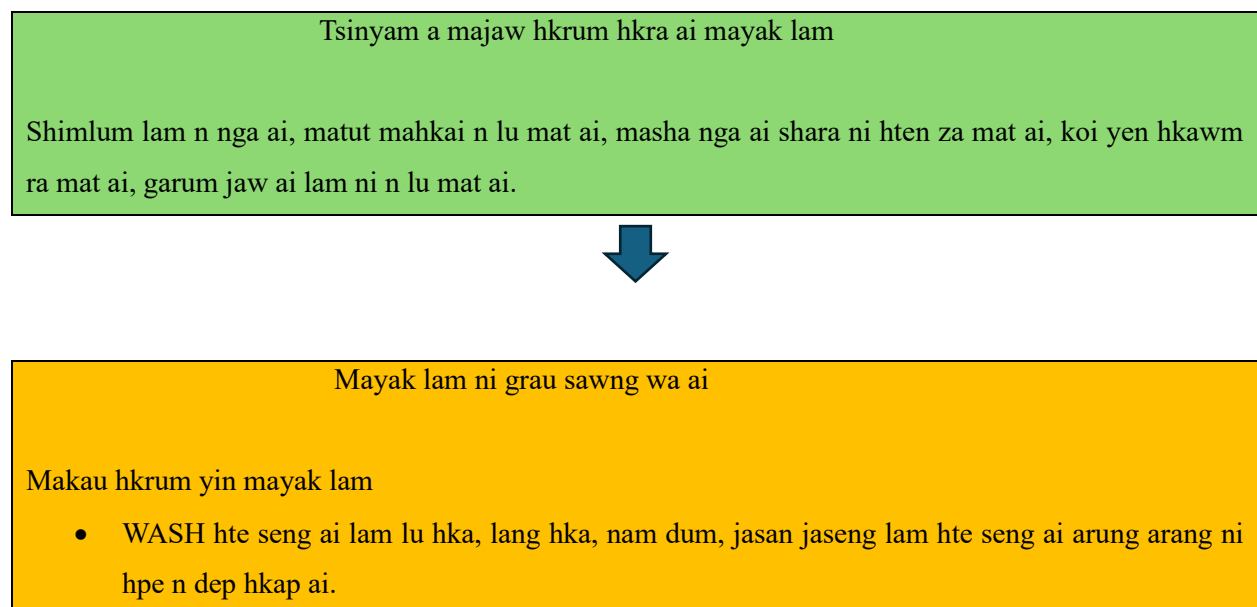
WASH magam bungli gaw shingyim nau na garum ningtum lam hte matut manoi shing dep ai lam rai nga ai. Dai hta n ga jasan jaseng ai lam Hka (sanitation) hte masha hkum a san seng ai lam (hygiene) ni hta ning ra mat ai (sh) lam amyu myu a majaw hten za mat ai rai yang masha a asak hpe hkra wa shangun nga ai.

Mahta ai laika ni

- Sphere Handbook (2018)
- Handicap International, CMB, HelpAge International, Humanitarian inclusion standards for older people and people with disabilities (2018). See the section on WASH
- Accessibility for All in an Emergency Context: A guideline to ensure accessibility for temporary infrastructure, WASH facilities, distribution and communication activities for persons with disabilities and other vulnerable persons (2009)

Diagram 13- WASH hte seng ai hpe dep hkaw lu na hte gyin lawm lu ai lam hpe dut dang shangun ai lam ni.

Hkyak hkyak masa lam ni hta WASH hte seng ai mayak lam ni grau law jat wa chye ai lam

- WASH hte seng ai Shinga ni hpring tsup hkra n lu la ai.
- Lu hka, lang hka gyin hka len jaw ai shara de n lu sa ai.

Myit masa lam ni a majaw dut dang ai lam

- Gaw Ning Ja ni a n sa mu mada ai (stigma) ni
- WASH hte seng na galaw taw ai ni hku n na gaw ning ja hte seng ai lam hpe ning mu hpaw ai lam n nga ai.

Tup hkrak matsun lam n nga ai lam

- Technical atsam n nga ai gaw ning ja ni hpe shalawm la na matu
- Tup hkrak matsun lam ni n nga ai.
- Ra ang ai hta jai lang na matu budget n nga da ai.
- Shara ni n manu ai universal design hta n mahta da ai.
- Gaw ning ja ni hte seng ai tup hkrak jahpan (data) n nga da ai.

Gaw Ning Ja ni hkrum hkra ai mayak lam ni

Mazut dip sha ai, shingra tara hten za ai majaw mayak lam hkrum ai, WASH hte seng ai n dep hkap ai, lachyen lahka hkrum ai.

Hkan shatup galaw sa ra ai lam

Hkan nang galaw sa ra ai ngu hta gaw ning ja ni hpe WASH magam bungli hte seng ai lam hpe galaw sa ai hta magam bungli langai hte langai yawng hta lawm lu hkra galaw ra ai,

Shang Lawm ai lam

- Gaw ning ja ni hte shanhte a n ta mash ani, wuhpung ni hku n na WASH hte seng ai lam magup mahkyen, bungli matsing jahkrat ai lam yu jep maram ai lam n ga daw dan matsing lam yawng hta mung shang lawm lu hkra galaw ra ai.
- Gaw ning ja yawng hte shang lawm lu ai lam rai hkra asak, num/la, gaw ning ja hpan hte hpan n bung ai shingdu masa nga ai lam ma hkra hpe shalawm ra ai. Grau n na baw nu/ myit n gun yawm ai gaw ning ja ni hpe shangam da ai lam ni byin chye nga ai.

- OPDs ni hte kaga WASH hpe galaw taw ai ni hte ta gyin dun let galaw sa ra ai. Gaw Ning ja ni grau shang lawm lu hkra ning gam shatsaw let galaw sa ra ai.

Dut dang shangun ai lam ni hpe hparan ai lam

- WASH lam hpe atsam dep hkap lu na matu mayak dut dang lam byin shangung ai lam ni hpe chye hkra galaw ra ai. Nlaw htum 15 % shadang san seng ai lu hka, lang hka, nam dum ni hpe dep hkap lu hkra galaw ra ai. Dep hkap lu na matu ra ai lam ma hkra madi shadaw ra ai.
- WASH hte seng ai hpe garum ya taw ai ni hku n na mung kan kaw masat da ai universal design principles hta mahta na mahkyen shagu hta shalawm ra ai.
- Sumtang ka na ladat hte masa lam hpe chye lu hkra galaw ai lam ngut n na shiga lu la hkra galaw sa ai lam yawng hte hpe galaw ra ai.
- Gaw ning ja ni hpe mu ai shut shai ai ningmu (stigma) ni hpe shayawm lu hkra ladat shaw let galaw ra ai. Matut nna wuhpung kata hta e mung ning mu jahpaw ai lam galaw sa ra ai. Gaw ning ja ni shada n gun jaw hkat ai lam lamang ni hpe mung myit ya ra ai.
- Matsun lam, policies lam ni hta mung gaw ning ja ni hku n na shanglawm lu hkra ra ai lam ni hpe bai gram ra ai.

Atsam shajat ra ai lam

- WASH magam bungli ni yawng hta shim lum lam hte makawp maga lam masing ni hpe shanglawm ra ai. Gaw ning ja ni hku n na masing yawng hpe dep hkap lu na matu galaw ra ai. Dai hta n ga num/la shai hkat ai lam a majaw mayak lam ni mung n bung chye nga ai hpe myit dum ra ai.
- WASH magam bungli galaw ai mugun ni a tsam ni hpe hpung jat ai lam galaw ya n htawm gaw ning ja ni a ahkaw ahkang ni hpe lakjet hku n na shalawm ra ai. Wun kat jaw ai lam hta gaw ning ja hpan hte hpan, koi yen masa lam, ma hkra matut taw ai hpe mung myit shalawm ra ai.
- WASH galaw taw ai ni hku n na gaw ning ja hta byin hkrum ai mayak lam hte gara ladat hku n na hparan lu na ladat hpe shaw ra ai.
- OPDs ni a tsam ni hpe mung sharawt ya let arau sha WASH magam bungli hta galaw ra ai. Hpring hpring tsup tsup shang lawm lu na matu mahkyen lamang shagu hta shalawm ra ai.
- Gaw ning ja ni hpe shanhte a wuhpung ni hte shanhte a wuhpung kata de ning mu jahpaw galaw ra ai.

Jahpan hta ai hte maram yu ai

- WASH hte seng ai gaw ning ja jahpan lu la lu na matu jahkrat da ai ladat ni gaw, gaw ning ja ni hte seng ai shiga hta ai hta tang du lam nga n nga bai yu jep ga.

Lawu de na matsun lam ni hta lawng lam lahkawng hku n na galaw sa ra ai. Dai ladat ni hku n na gaw ning ja ni a mayak lam ni hpe hparan ya lu na hte shanglawm lu na lam hpe grau shatsaw ya nga ai.

Gyin lawm shalawm ai lam	Madung dat galaw ai
WASH seng ai lam hta e yawng hkra dep hkap lu na lam hte Gaw Ning ja ni malawm yawng a matu myit shalawm ai.	Gaw ning ja ni a matu lak san shanhthe a ra ai lam hpe madi shadaw ai.

Ta tut galaw sa ra ai lam

WASH lam hte seng ai n tsa lam

	Tau hkyen ai lam	Tatut galaw sa ai	Bai gram ai
1. Masa lam ni tau chye hkra galaw ai hte jep maram ai, mahkyen matsing			
OPDs hte kaga garum jaw taw ai ni a jahpan la n htawm WASH hte seng ai data ni mahkawng da ai lam.	x		
WASH lam hpe dep hkap lu na hta dut dang ai mayak lam ni hpe chye hkra galaw n htawm lam tam hparan ai lam ni galaw ra ai.	x		
WASH hte seng ai matsun ai lam ni hpe mung dan shadang, mung kan shadang tsang hpe mahkawng ra ai.	x		
WASH hte seng ai lam hpe galaw sa ai shaloi universal design hta mahta na galaw sa ra ai.		x	x
WASH lam hte seng ai lam bai ding lun ai lam hta jai lang ai ga san ni hta gaw ning ja hte seng ai ma shalawm ra ai.		x	
WASH hte seng ai arung arai garan gachyan ni hta gaw ning ja ni dep hkap lu na matu ladat lam amyu amyu hku na hkyen lajang ra ai.		x	

Gaw Ning ja jahpan hpe asak, num/la, gaw ning ja hpan hte hpan garan na hta shing gyin ra ai.		x	
Arung arai garan gachyan ai lam rai n galaw shi yang, gaw ning ja ni hte jahkrup ai lam shawng galaw let manu ai lam nga n nga jep ra ai.	x	x	
2. Resources mobilization			
WASH hte seng ai mahkyen ni hta lang lu na matu budget ni hpe sawn shalawm ra ai.		x	
Budget sawn ai hta bungli masing yawng a matu rai ra ai.		x	
3. Tatut hkrang shapraw galaw sa ai			
Hkum hkrang san seng lam hte seng ai (hygiene kits) hte (Dignity Kits) ni hpe hkyen sa ai hta gaw ning ja ni a matu ra ai lam hte dep hkap lu na lam hpe myit shalawm ra ai.	x		
WASH hte seng ai matsun lam ni hpe dam lada ai hku shachyam shabra ra ai. Ra wa yang magam bungli gun hpai taw ai ni hpe hpung jat wun kat jaw ya ai lam ni galaw ra ai.	x	x	
Gaw Ning Ja ni rau WASH hte seng ai matsun lam ni hpe gyin shalat ra ai.		x	
Gaw Ning Ja ni a WASH hte seng ai mang hkrang lam mayak ni hpe OPDs hte rau kaga garum ning tum hpung ni rau hparan sa wa ra ai.	x		x
Ginra up hkrang asuya ni hte rau WASH lam hte seng ai hpe jawng, tsi rung n dai zawn re ai lam ni hta ta gyin dun let gaw ning ja ni a ra ai lam galaw sa ra ai.			x
WASH hte seng ai lam ni hta gaw ning ja ni a ra ai lam hta hkan nna tup hkrak galaw sa ra ai.		x	x
Mahkyen lamang shagu hta Gaw Ning Ja ni shang lawm bawng ban lu na lam galaw ra ai.	x	x	x
Lu hka, lang hka garan jaw ai lam hta Gaw ning ja ni htuk manu ai hku n na ladat shaw ra ai.	x	x	
4. Jahkrup bawng ban let galaw sa ai.			

OPDs ni hte gaw ning ja ni hpe WASH hte bungli galaw jahpaw san da ai zuphpawng ni hta saw shaga ra ai.	x	x	x
CCCM daw hte gin sum gap, WASH hte seng ai shara ni hta dep hkap lu hkra galaw ra ai.		x	
5. Yu jep maram masam ai.			
WASH hte seng ai shara ni hpe gaw ning ja ni dep hkap lam nga n nga jep yu ra ai.		x	
Gaw Ning Ja ni hte seng ai lam hpe quantitative and qualitative lam ladat ni jai lang let san jep nhtawm asak,num/la, gaw ning ja hpan ni mung shalawm ra ai.		x	
WASH magam bungli masing ni hpe bai ding lun yu let sharin la n ntawm, ta tut bai jat galaw sa na matsun lam ni mung galaw ra ai.			x
WASH hte seng ai bungli masing ni hte seng n na hpaw sa wa ai committees hta gaw ning ja ni hpe shalawm ra ai. lu hka lang hka garan jaw ai hta alaw alam nga n nga mung shalawm u.		x	
Yu jep masam maram ai teams hta gaw ning ja ni hpe mung shalawm ra ai.	x	x	

Hkum hkrang jasan jaseng ai lam

	Tau hkyen ai	Tatut galaw ai	Bai gaw gap ram ai
1. Masa lam hpe chye hkra galaw ai, jep ai, mahkyen ni			
Matut mahkai ai lam ladat hte seng ai hta gaw ning ja ni hpe mung shalawm n htawm shanhte a ntsa mu ai shut shai ai ningmu (stigma) ni hpe shayawm lu hkra galaw ra ai. Ning gam langai hkrai hta pat shing dang hkrum ai lam hta n ga, WASH hpe dep hkap lu na lam ni hta dut dang ai lam ni hpe mung la kau ya ra ai.	x	x	
Hkam ja lam hte seng ai jasan jaseng lam hpe gara hku hkang zing na hpe madung dat ra ai.	x	x	

Jasan jaseng lam hte seng ai arung arai ni lajang ai hta gaw ning ja ni a ra ai lam hta hkan nna galaw sa ra ai. Ga shadawn – num hkying sa ten lang ai arung arai, hkrut na bai lang ai baw hpan zawn re ai ni, hka madi hkam ai, sabya (bawp tawng) zawn re ni hpe myit shalawm ra ai.	x	x	x
2. Resource mobilization			
WASH hte seng ai lam hpe ladat amyu amyu hte gyin len lu hkra budget ni hpe sawn bang da ra ai.	x	x	x
3. Tatut hkrang shahpraw galaw sa ai.			
Gaw ning ja hpan ni yawng hte WASH hte seng ai shiga ni hpe lu hti hka ja lu hkra mai sau pa garan ai, ta hpan hte tsun dan ai (sign language), dinghku shagu shiga ni hpe hkam la lu na matu galaw ra ai.	x	x	
Dinghku shagu hta shiga ni hpe lu la na matu mare kahtawng shagu de yu sa nna matsun ai lam galaw ra ai.		x	
Mare, kahtawng buga ni hta bungli ang ai mu gun ni hku n na WASH hte seng lam hpe atsawm sha chye na lu na matu ningmu jahpaw hkaw tsun ai lam ni galaw ra ai.	x	x	
Gaw ning ja myu shayi ni hpe shanhte manu ai num hkying sa ai shaloi lang ai arung arai ni hpe dep hkap manu ai hku lajang ya ra ai.	x	x	
Gaw ning ja ni hku n na jasan jaseng lam hta jai lang ai sabya (bawp tawng), san seng ai hka hpe dep hka lam nga n nga yu lajang ra ai.		x	
Hkum hkrang jasan jaseng ai hte seng ai arai ni hpe shim lum ai hku garan n na gaw ning ja ni dep hkap lu hkra lajang ya ra ai. Arai garan jaw ai shara hpe lata ai hta yawng hte manu ai shara hpe lata ra ai. Dai shara de n lu du ai gaw ning ja ni hpe shanhte nga ai shara de du hkra sa n na garan jaw ra ai.		x	
Arung arai ni hpe garan jaw ai ten asak kaba sai ni hte gaw ning ja ni hpe shawng madung dat let garan jaw sa ra ai.		x	x

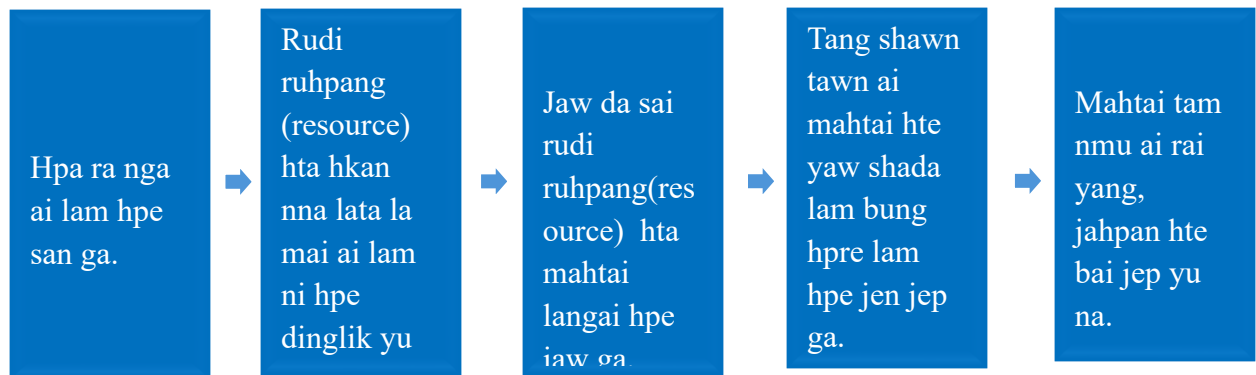
Arung arai jaw ai shara hta shingnip nga ai shara, lu hka san da ya ai, malu masha yawng hkyen lajang da ra ai.		x	x
4. Jahkrup bawng ban sa ai lam			
Jasan jaseng ai lam hte seng ai matsun hpe yawng hti hka ja lu ai ladat hte shapraw ra ai.	x	x	
Lak san gaw ning ja ni hti hka ja la lu na matu galaw ra ai.	x	x	
5. Bai maram jep yu ai lam			
Magam bungli ni hpe bai maram jep yu ai lam hta gaw ning ja ni a ningmu, hpaji jaw ai lam hku n na galaw sa ra ai.		x	x

Daw (19) Laika bung jat ni

Laika bung jat (1)- Htap htuk manu ai nga shara lajang ya ai lam

Htap htuk manu ai nga shara/ lajang ya ai lam hta hkan sa ra ai lam lahkawng nga ai.

1. Bawng ban hpawng ni hta gaw ningja ni shang lawm lu hkra ra rawng ai lam ni hpe jasan ra na.

2. Htap htuk manu ai nga shara lajang ya ai lam nlu galaw yang, garan gying hka ai lam nnga ai sha, nlu lajang ya ai lawng lam gaw teng man, rap ra ra nga ai.

Lu la mai ai rudi ruhpan (resource) yawng hkra hpe myit da ra ai. Lama na shinggan kaw nna lu la mai ai rai yang, hkam la na wa a ra sharawng ai lam hpe tau hkra san yu ga.

Mai byin ai rudi ruhpan yawng kaw nna hkam la na wa ra sharawng ai lam n nga ai gaw garan lachyan ai lam nre.

San na lam	Jaw	Shut
Htuk manu hkra nlu hkyen lajang ya ai majaw dai ra ai lam hpe nlu jaw ai kun?		
Ra ai lam ni hpe aten dep nlu mari ai majaw kun?		
Ra ai lam ni hpe hkyen lajang ya ai gaw tara masa hte nhtan shai ra ai majaw kun?		

Nga shara nlu jahkrat ya ai lam gaw teng man ai lam re ai hpe madun lu na matsun ga san ni

Htap htuk manu ai nga shara lajang ya ai hpe nlu la ai lam nga yang, teng man ai tara ni hta hkan nna seng ang ai wa hpe shana ra na.

Lawu de na gasan ni gaw htuk manu ai nga shara hkyen lajang ya ai lam lama ma san jep ai shaloi raitim, ningdang kau ai lam gaw, gaw ning ja ni hpe garan lachyan ai lam ngalaw ai sha, teng man ai ngu hpe san jep ai ten hta jai lang mai nga ai. San jep ai ten nhtuk manu ai arawn alai ni nga wa yang, san jep ai lam hpe jahkring kau ra na. Htuk manu ai arawn alai madun yang ga san matut san mat mai nga ai.

1. Ra ai hkyen lajang ya ai lam ni galaw ya ai gaw tara shang re ai kun?

(‘Tara shang’ ngu tsun ai shaloi, ra rawng ai hkyen lajang ya ai lam gaw gara tara upadi hpe mung tawt lai ai lam nnga ra na. Htuk manu ai hku hkyen lajang ya na matu dan dan leng leng rip kawp shagrin da ai lam nnga ai ngu nna, ra ai lam hkyen lajang ya na matu hprai ai gaw, gaw ning ja ni hpe garan lachyen ai lam rai nga ai. ‘Tara nshang ai lam’ ngu ai gaw hkyen lajang ya maw ai lam ni hpe tara upadi langai ngai pat hkum da ai lam hpe tsun ai re. Pat hkum da ai raitim, hkyen lajang ya ra ai lam ni gaw htuk manu ai lam nga ai hte galaw lu na mai byin yang, ladat shaw nna lajang ya gying nga ai.)

- **Ra rawng ai hta hkan nna htuk manu hkra hkyen lajang ya ai lam gaw tara nshang ai rai yang, hkyen lajang ya na matu ning dang ai lam gaw lachyen lahka ai lam nrai nga ai.** (Tara shang ninghkap da ai majaw htuk manu hkra hkyen lajang ya na matu nmai byin ai.)
- **Htuk manu hkra hkyen lajang ai lam hpe tara shang mai galaw ai rai yang, ga san matut san ga.**

2. Htuk manu hkra hkyen lajang ya na matu mai byin ai kun? (Ra ai lam hpe madi shawdaw ya lu ai kun?)

(Ndai ga san gaw ra ai lam hpe gara shara, gara ten hta hkyen lajang ya ra ai raitim, kaja nan hkyen lajang ya lu ai kun ngu ai hpe chye na matu san ai hku re. Raitimung, ra ai lam hkyen lajang ya lu na matu htuk manu lam nga nnga, shinggan de na lu la mai ai rudi ruhpang ni hte hkrat ang ai gumhpraw ni madi shadow ya lu ai/nlu ai hte seng nna san jep ai lam n rai nga ai.

- **Ra ai lam hpe nlu hkyen lajang ya ai majaw ning dang kau ai lam gaw garan gying hka ai lam nre ai.** (Ra ai lam hpe nlu hkyen lajang ya ai (shrn) buga gat lawk ni hta (shrn) nga ai gat lawk ni hta ra ai rung rai nlu ai majaw (shrn) hkyen lajang ya ai lam ni nnga ai majaw nlu galaw ya ai rai nga ai.)

- Ra ai lam nlu hkyen lajang ya ai rai yang ga san matut san ga.

3. Ra ai lam ngu ai hta hkyen lajang ya na matu kaja ra ai hte htuk manu nga ai kun? Dai ra ai lam hpe hkyen lajang ya ai lam gaw mayak shayawm ya lu ai hte rap ra ai ahkaw ahkang lu hkra galaw ya lu ai kun?

(Ndai gasan gaw ra ai lam hpe hkyen lajang ya ai lam gaw, ra ai hpe kaja nan jahpring ya lu ai/nlu ai hpe daw dan ya ai. Dai hkyen lajang ai lam gaw mayak manghkang hpe la kau ya lu ai/nlu ai hte seng nna, gaw ning ja ni mung kaga ni zawn rap ra ai ahkaw ahkang hpe lu mai ai/nlu mai ai lam hpe san ai.)

- **Ra ai lam hkyen lajang ya ai gaw ra ai lam hpe njahpring ya lu ai (shrn) ahkaw ahkang nlu shangun ai rai yang, hkyen lajang ya na matu ning dang ai gaw garan gying hka ai lam nrai nga ai.** ('Dai hkyen lajang ya ai lam hpe galaw ya na matu nmai byin nga ai, hpa majaw nga yang hkyen lajang ya ai lam gaw ra ai lam hpe njahpring ya lu ai sha n ga, mayak ni hpe mung n shayawm ya lu ai majaw rai nga ai.)
- **Ra ai lam hkyen lajang ya ai gaw yaw shada lam hte hpring tsup ai rai yang, gasan matut san ga.**

4. Ra ai hpe hkyen lajang ya ai lam gaw nra ai magun lit (burden) sha rai nga ai kun?

(Ndai gasan gaw ra ai ngu ai hpe hkyen lajang ya ai lam gaw, nra ai magun lit re ai/nre ai ngu ai hpe san jep ya ai. Ndai gasan hpe hta na matu ladat jaw jaw hte daw dan ra ai. Ra ai lam hpe lajang ya lu na matu ra ai rudi ruhpan (aten, hkrat ang ai gumhpraw, akyu ni) ni jai lang na matu htuk manu ai kun?)

- **Ra ai hpe hkyen lajang ya ai lam gaw n ra ai magun lit (burden) jaw ai ngu masat nna, lajang ya na matu ning dang ai rai yang, garan gying hka ai lam nrai nga ai.**

Nra ai magun lit (burden) jaw ai ngu masat ai gaw npu de na ga shadawn ni a majaw mai byin ai.

- Ra ai hpe lajang ya na matu hkrat ang ai gumhpraw nlu ai majaw (shrn) lata na lam nnga ai majaw.
- Ra ai hpe lajang ya na matu hkrat ang ai gumhpraw grai law nna, bungli masing galaw ai lam hta yak hkak shangun ai.
- Ra ai hpe lajang ya ai gaw bungli masing a madung bungli ni hpe jahten ya lu ai.
- Ra ai lam lajang ya na ladat (shrn) yaw shada lam gaw bungli masing a madung galaw sa ai lam hpe jahten ya lu ai kaga lam ni a majaw.

- Lama na ra ai hpe lajang ya ai lam gaw nra ai magun lit (burden) byin shangun ai ngu nmasat ai rai yang, lajang ya na matu ning dang ai gaw gaw ning ja byin ai a majaw garan gying hka ai lam rai nga ai.

Laika bung jat (2) – Shiga garan na rung rai ni

Rung rai	Jai lang hkrang	Shiggyim nau na magam lam ni hta jai lang ai hkrang
Washington Group Short Set of Disability Questions (WG-SS) (Washington Group a gaw ning ja hte seng ai ga san kadun hkrang)	(WG-SS) hta yup tung jahpan hte ga san san hta ni hta, jai lang ai ga san (6) lawm nga ai. Dai ga san ni gaw mungkan madang shing daw lam galaw ai gaw ning ja ni hte seng ai shiga ni hpe jaw lu ai.	(WG-SS) hpe shinggyim nau na wuhpung wuhpawng ni grau jai lang wa nna, n na shi ai ten shinggyim nau na magam lam amyu myu hta lang chyam yu ngut da sai rai nga ai.
Washington Group Short Set of Disability Questions (Washington Group a gaw ning ja ni hte seng ai ga san kadun hkrang)	Hkum hkrang ntsa daw shamu shamawt ai lam, myit ru ai lam hte myit htum ai lam hte seng ai bai kahtap bang ai ga san ni lawm nga ai.	
Washington Group Extended Set of Disability Questions (Washington Group a gaw ning ja ni hte seng ai nnan jat da ai ga san kadun hkrang)	Dai ga san hta myit ba ai lam hte myit htum ai lam, machyi ai lam, ba ai lam, garum arung arai jai lang ai gaw ning ja ni hte seng ai asak pang, hte makau grupyin lam ni hpe hkyawm da ai bai jat ai ga san ni (yawng 47) lawm nga ai.	Nkau shinggyim nau na magam hkyen lajang ya ai lam ni gaw myit ba ai lam hte myit htum ai lam hte seng ai ga san ni hpe dai WG-SS ga san hkrang hta kahtap nna pawng da nga ai.
UNICEF-Washington Group Child Functioning Module (UNICEF hte Washington Group ni a ma kaji ni hte seng	WG-SS hta loi grau law ai dai ga san hta, asak (2-7) ning lapran ma kaji ni hte ramma ni a shiga ni hpe mahkawng ai. Ga	Dai ga san hkrang gaw rudi ruhpan nlaw ai ten hta jai lang ai. (ga shadawn- mayak law ai shinggyim nau na magam galaw ai lam hpe hkyawm ai

nna galaw ai sharin lamang daw)	san htai ai wa gaw madung yu gawn lajang ai wa rai ra na.	MICS 6 ga san san htai ai hta jai lang ai)
WHO Model Disability Survey (WHO hkrang, gaw ning ja ga san san htai ai lam)	Ntsa lam hku nna masha jahpan hta ai lam gaw, gaw ning ja ni a shang lawm lam hpe pat hkum da ai, makau grupyin hte seng ai mayak ni hpe tam shapraw ya ai. Kadun daw k hkrang hta ga san (40) lawm nna, ga san hkum hkra rai yang, dai hta grau law nga ai.	Ya ten du hkra dai ga san hpe shinggyim nau na magam bungli hta rai nlang yu shi ai.
Manual for WHO Disability Assessment Schedule Version 2.0 (lahkawng lang na WHO a, gaw ning ja byin ai lam san jep ai hte seng ai aten chyarang jai lang ai lam)	Dai rai hkrang (6) gaw- mu mada ai, htawt sit ai, tinang hkum tinang gawn lajang ai lam, htuk manu hkra nga ai lam, shamu shamawt ai lam, hte shang lawm ai lam- hta hpunda masat bungli galaw ai lam a kadun daw k langai hpe jaw ai. Ra rawng ai lam a myu myu hpe jahpring lu na matu dai rung rai hpe hkrang amyu myu hku shapraw da ai. Dai ni hta na, hkrang (12 kaw na 36) du hkra hta ga san hpan hkum lawm ai.	Dai rung rai hpe shinggyim nau na magam bungli masa (Pakistan) hte bungli masa (100) jan hta jai lang da sai hku re.

Laika bung jat (3) – Nga da ai shiga ni hpe lu la mai ai rudi ruh pang ni

Rung rai	Jai lang hkrang	Shiggyim nau na magam lam ni hta jai lang ai hkrang
Dai shara hta gaw ning ja marai kade nga ai kun?	Asuya jahpan chyarang magam dap ni ga shadawn • Hpaji lam	Mung dan madang jahpan chyarang ni hpe sadi nga nga hte hparan gying ai. Hpa majaw nga yang, dai jahpan ni gaw

	• Hkam ja lam • Jawng ap ai shiga	hpan amyu myu hku shai hkat nga ai sha nga, lam amyu myu hku nna jai lang da ai majaw rai nga ai. Uphkang lam hte seng ai shiga ni hta gaw ning ja ni dep hkap ai lam nnga ai majaw, shanhte hpe garan gying hka, ngam da ai lam ni nbyin hkra sadi ga. Garan gying hka ai hte seng ai shiga ni gaw akyu mai rawng ai raitim, (ga shadawn- jawng nlu lung ai mai ni) dai ma ni hpe dai zawn re ai jahpan ni kaw nna, shaw la na matu yak hkak lam nga chye ai. Hkamja lam hte seng ai shiga ni gaw ra rawng ai lam nkau hpe lu madun tim, kaga lam ni hpe gaw maram la ai ram sha lu galaw ai (ga shadawn-atsam hte seng ai shiga).
	Tsinyam hkrum ai ni, mungdan kata tsinyam koi yen ai hte htawt sit wa ai ni a jahpan bang ai lam (shrn) tinang ai lam ka ai lam.	Jahpan bang ai lam (shrn) tinang ai lam ka ai lam hte seng ai shiga ni hpe jai lang ai ladat ni a majaw (ga shadawn-ningmu hte tak ai (shrn) tsi tsi hkam la ai jahpan ni) gaw ning ja ni hte seng nna atsawm n tam shapraw ai lam ni chye byin ai.
	Mungkan rap daw jahpan chyarang magam dap (UN Statistics Division)	Mungdan madang gaw ning ja jahpan ni hte seng nna shiga mahkawng ai lam.

	Shinggyim nau na magam lam shiga ni galai gachyai ai lam (HDX)	HDX ngu ai gaw wuhpung wuhpawng ni a shiga ni hpe, kaga jai lang ai ni lu la mai ai lam langai rai nga ai. (2018) ning shata man 11 hta, HDX nga shiga hkum a (1%) shadang npu sha, gaw ning ja ni hte seng nna lak san madun da ai, grau dam ai ga san san htai lam ni hta, gaw ning ja ni hpe madi madun rai langai hku sha shalawm da ai.
	Ga san san htai ni hte jep sagawn ai lam ni. Ga shadawn- • Shinggyim nau na magam hte rawt jat lam magam gun ai ni hta da ai dinghku ga san san htai ni (ga shadawn-MICS hte DHS) • Shinggyim nau na magam bungli galaw ai ni, hta da ai nga shara jep sagawn ai lam ga san san htai ni • Gaw ning ja wuhpung (OPD) (shrn) madung asuya nre ai wuhpung ni (NGO) zing da ai shiga ni.	Nau nna shi ai shaloi hta da ai MICS masat yan (6) (2017) ning hte DHS (2016) ning ni hta asak ram sai masha kaba ni a matu, Washington Group a gaw ning ja byin ai hte seng ai ga san kadun nawng hpe lang da ai. MICS hta ma kaji ni a gaw ning ja byin ai lam jep sagawn na matu UNICEF hte Washington Group ni a ma kaji hte seng ai galaw ladat ni hpe lang da ai. Nang galaw ai shiga mahkawng ai lam ga shadawn/shadang ni hte hta ai ladat ni hte, hpa majaw hta ai ngu ai yaw shada lam hpe mung myit shalawm ga. Dai lam ni gaw tang madun laika ni hta gara shiga ni lawm gying ai ngu ai hpe masat ya ai.

	Ga lup bawm shamu shamawt ai shiga	Dai shiga hpe ga lup bawm hte kapaw chye ai majan nga rai adaw achyen (ERW) mabyin ni hpe sagawn na matu hkyen da ai lam rai nga ai. Dai shiga ni gaw, ERW mabyin ni hte nseng ai gaw ning ja lam ni hpe n u shapraw ya lu ai.
Garum matum dep hkap lu na hta gara mayak ni pat shing dang nga ai kun?	Dep hkap ai lam hte seng ai ga san san htai galaw ai lam ni.	Nga shara ni, nta ni hte hkyen lajang ya ai lam ni hpe hkam la lu ai lam nga ai lam, hte shim lum lam ni hpe ding lik yu na matu jahpan jep sagawn ai lam galaw u. Dai jep sagawn ai lam hta buga nga OPD ni, asuya nre ai wuhpung ni (NGO) ni galaw mai ai.
	Garan ngut ai hpang yu maram ai ladat ni	Garan jaw ngut ai hpang yu maram ai lam gaw, gaw ning ja byin ai lam hta hkan nna garan da ai rai yang, gaw ning ja ni hkrum ang ai mayak ni hte n gun mahku daw saha ai lam ni, hte kaga makawp maga lam hte seng ai mayak ni hpe jep sagawn lu mai ai.
	Hpaji jaw ai lam (shrn) shawk shawn ai ladat ni	Hpaji jaw ai lam hte shawk shawn ai ladat ni gaw, gaw ning ja ni hkrum ai mayak ni hte garum matum a ningja ni antsa, gaw ning ja ni a hkam sha lam hpe teng man ai hku chye lu ai. Rai timung, hpaji jaw ai ladat ni gaw, gaw ning ja ni ndep hkap

		lu nga ai. Grau nna, ding hkrai hte seng ai lam ni hpe tsun sang lang ai hta, dep hkap ai lam nlu nga ai. Kalang marang mying ntsun ai (shrn) makoi magap da ai lam ni mung nga ai. Hpang jahtum mahtai hku nna, gaw ning ja byin ai hta hkan nna shiga ni ngaran da ai lam mai byin ai.
	Shinggyim nau na magam shiga galai gachyai ai lam (HDX)	HDX gaw, gaw ning ja ni a jahpan hte seng ai shiga ni hte kaga mayak lam ni hte tawt lai lu na lam ni hpe mung tang madun ai.
	Shinggyim ahkaw ahkang kong si a galaw ai ladat ni, hte mung kan hte seng ai a ten ladaw hta hkan ai bai ding lik yu ai lam	Mungdan madang hte mung kan shinggyim ahkaw ahkang ladat ni gaw, gaw ning ja ni hkrum ang ai mayak ni, ahkaw ahkang tat sum ai lam ni, hte ra kadawn ai lam ni hte seng ai manu dan ai shiga ni hpe shalai ya lu ai. Seng ang ai ni gaw, mungdan madang shinggyim ahkaw ahkang wuhpung ni, gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai komiti ni hte dat kasa ni rai nga ai.
Gaw ning ja ni a ra kadawn lam hte shanhte hkrum ang ai mayak ni gaw gara ni re ai kun?	Shiga hparan hpareng ai ladat ni. Ga shadawn- • Num/la mahta ai dawsa lam hte seng ai shiga ladat	Mabyin sagawn ai lam hku nna, hprai mat ai tang madun lam ni, ga shadawn- -gaw ning ja ni a matu a tsawm sha gawng malai tai ya ai/ntai ya ai hpe chye lu ai. Nga shara

	• Ma kaji makawp maga lam hte seng ai shiga ladat • Makawp maga lam hte seng ai mabyin hpran hpareng ladat	ni hta hkawm sa hkawm wa (shrn) matut mahkai lam hte seng ai mayak ni, hte shawa a ningmu ni gaw, gaw ning ja ni hpe hkyen lajang ya ai lam ni jai lang ai lam kaw na pat hkum da chye nga ai.
	San jep ai lam ni. Ga shadawn- • Ra kadawn ai lam san jep ai lam ni • Shang lawm ai hte seng nna san jep ai lam ni	Gaw ning ja ni hpe san jep ai ten ladat jaw jaw nlu shang lawm ai lam ni byin chye nna, dai hku byin ai a majaw shiga ni shadawn shadang nga ai (shrn) n mai kam ai lam ni byin chye nga ai. Ga shadawn- gaw ning ja ni makoi taw ai (shrn) nlu shang lawm ai lam nim ai byin ai. San jep ai lam ni gaw lak san mayak re ai lawng lam ni (ga shadawn- garum matum lu la na lam a mayak ni) hte seng ai shiga ni hpe tam ai lam.

Laika bung jat (4) – Nga da ai shiga ni hpe jep sagawn ai lam hta myit shalawm ra ai lam ni

Gaw ning ja byin ai hte seng ai ningmu (concept) hpe gara hku chye na da ai kun?	Ga san san hta ai lam hte shiga mahkawng ai lam ni gaw, gaw ning ja byin ai lam hpe hpan hkum hkra lachyum shaleng ma ai. Nkau gaw, ra rawng ai lam hta sha ningmu gyep ai hku nna lachyum shaleng nna, nkau gaw shang lawm lam, dep hkup ai lam hte ra kadawn ai garum matum lam ni hpe mung myit shang sha ma ai. Shiga kahkyin ai ladat langai hta myit shalawm ai, gaw ning ja byin ai hte seng ai lam ni (shamu shamawt ai lam, mu lu ai lam, na lu ai lam, bawnu nyan ni) gaw kadai gaw, gaw ning ja re ai ngu ai jahpan bang ai hta jai lang mai ai.
--	---

	Hpan hkum ai htung hkying masa lam hta, gaw ning ja byin ai lam hte seng ai npawt nhpang lam ni shai nga ai. Dai hpe kadai gaw, gaw ning ja re ai ngu masat ai lam hte tinang hkrai masat ai hta jai lang mai ai. Ga shadawn- asak pang a majaw ra rawng ai lam (shrn) mayak hkum ai ten ra rawng mat ai lam ni hpe shara shagu hta gaw ning ja re ai ngu masat ai lam nnga ai.
Ningmu gaw lawng lam langai byin taw ai kun?	Masa law law hta, gaw ning ja hte seng ai ningmu ni a majaw, gaw ning ja byin ai lam hpe makoi magap dai ai lam (shrn) shut shai chye na ai lam ni nga ai. Dai hku byin ai majaw, gaw ning ja ni hkum nan tinang hkum hpe gaw ning ja ngu masat na matu nkam ai, makoi magap da ai (shrn) shanhte a nta masha ni kaw nna masat masa ngalaw ai, hte shiga mahkawng ai ni hte shinggyim nau na magam gun ni hkum nan, myiman lata ai lam ni a majaw shiga kahkyin ai lam a ningja hpe a htu hkra shangun mai ai. Lahkawng kaw na langai hpe lata hta ra ai ga san ('re ai' shing nrai 'nre ai') hta na matu ra ai ding taw ga san ni (ga shadawn 'nang kaw gaw ning ja byin ai lam nga ai kun?') gaw ningmu ni (shrn) hta ai ni gaw ning ja byin ai hte seng nna, shanhte a shut shai ai hkam la lam ni a majaw yawm ai hku nna dat kasa tai ai lam hpe byin shangun ai. Dai sha n ga, gaw ning ja byin ai hte seng ai shiga gaw mung masa lam ni a majaw hkra machyi chye nga ai.
Gaw ning ja byin ai lam langai re ai ngu ai hpe hpa masat ya ai kun?	Gaw ning ja byin ai lam gaw lawng lam ninggam amyu myu hte mai byin ai rai nna, masha langai gaw, gaw ning ja byin ai shadang loi mi (shrn) law law nga chye ai. Shiga kahkyin ai lam hta kadai gaw gaw ning ja byin ai lam nga ai, nnga ai ngu nna masat na matu, shadawn ai shadang hpan hkum tawn da gying ai.
Hpa baw yaw shada lam a majaw shiga kahkyin ai kun?	Shiga kahkyin ai lam a yaw shada lam gaw kadai hpe ga san san hta na, hte kadai hta gaw ning ja byin ai lam nga ai ngu masat ai lam a ntsa akyu rawng nga ai. Ga shadawn- hkamja lam ga san san

	htai ai lam, ntsa lam masha jahpan hta ai lam, hte nta htinggaw sak hkrum nga pra lam ga san san hta ni hta, gaw ning ja ngu masat na matu nbung ai hpunda masat shadang amyu myu hpe jai lang mai ai.
Hta da ai ga shadawn hta gawng malai tai ya ai lam shadawn shadang nga ai kun?	Nkau gaw, gaw ning ja ni, grau nna nta kata kaw sha tawn da hkrum ai ni (shrn) jawng ni hta shanu nga ai ni hpe, shiga hta ai lam hta nshalawm ai lam ni nga chye ai. Dai lam gaw grau nna, gaw ning ja ma kaji ni hta byin chye nga ai.
Shiga ni prat dep ai lam nga ai kun?	Mayak mahkak ndu shi shaloi kahkyin da ai shiga ni gaw, mayak ten lai ai hpang dai, shara kaw nga ai ni a shiga ni hpe gawng malai nlu tai ya sai. Masha jahpan law law pru mat ai lam hte shang wa ai lam gaw masha jahpan hte seng ai shiga galai shai shangun ai sha n ga, mayak mahkak hte tsinyam ni gaw, gaw ning ja jahpan hte byin ai lam grau jat wa shangun nga ai.

Laika bung jat (5) – Mahtai madang madi madun rai ga shadawn ni

Gaw ning ja ni hkyawm lawm lam nga ai shaning 2030 matut manoi rawt jai ai lam yaw shada lam ni hpe garum ya ai gaw ning ja ni a ahkaw ahkang hte seng ai myit hkrum lam a matu shinggyim ahkaw ahkang madi madun rai ni hpe yu ga.

Shang wang	Galaw shapraw ai madang madi madun rai ga shadawn ni
Hkam ja lam	Mungkan lang hpunda masat shadaw ni hte bung pre nna gaw gap da ai (shrn) htuk manu hkra galaw da ai hkamja dap jahpan.
Hkam ja lam	Garum matum rai ni (ga shadawn- machyi masha dung tinseng lahkum, na na lu na rai) hte hkamja lam hte seng ai bai gawn lajang ai lam ni hpe dep hkap lu ai gaw ning ja jahpan.
Hpaji lam	Mungkan lang hpunda masat shadaw ni hte bung pre hkra byeng da ai (shrn) gaw gap da ai jawng gawk jahpan.

WASH (hka, n tsawm ai hka chyup shaw ladat hte hkum hkrang san seng lam)	Mungkan lang hpunda masat shadaw ni hte bung pre hkra byeng da ai (shrn) gaw gap da ai nam dum jahpan.
WASH (hka, n tsawm ai hka chyup shaw ladat hte hkum hkrang san seng lam)	Matut mahkai ai hkrang yawm dik ai hpan lahkawng (laika ka ai hku hte tsun shaga ai hku) hku galaw ya ai hkum hkrang san seng lam hte seng ai ga jahpan.
Malu masha law htam lam hte n gun rawng malu masha	Mungkan lang hpunda masat shadaw ni hte bung pre hkra byen da ai (shrn) gaw gap da ai gat jahpan.
Makawp maga	Gaw ning ja ni hte hkyawm lawm lam nga hkra bungli galaw na magam gun, pawng hpawm hpung hte shinggyim wuhpung wuhpawng jahpan.
Makawp maga	Gaw ning ja ni a ntsa dawsa ai lam, gaw ning ja byin ai majaw garan gyang hka ai lam, hte kaga ahkaw ahkang tat sum ai lam ngu ai shawk shawn lam.
Num/la mahta ai dawsa lam tau hkrau makawp maga lam hte bai hkyen lajang ai lam	Gaw ning ja hkyawm lawm lam hte seng nna sharin ya ai num/la mahta mazut roi rip ai lam (GVB) magam gun jahpan.
Num/la mahta a dawsa lam tau hkrau makawp maga lam hte bai gawn lajang ai lam	Num/la mahta ai dawsa lam tau hkrau makawp maga lam hte bai gawn lajang ai lam hte seng ai mare buga mahta ai ladat ni hta lawm ai gaw ning ja num kasaha jahpan.
Ma kaji makawp magam lam	Ma kaji makawp maga lam hte seng ai ma kaja ahkaw ahkang komiti ni hte kaga mare buga mahta ai wuhpung wuhpawng ni hta shang lawm ai gaw ning ja ma kaji ni hte ramma jahpan.
Ma kaji makawp magam lam	Gaw ning ja ma kaji ni hte ma kaji ni a matu, myit hkamja lam hte myit hte seng ai garum matum, hte hkring sa lam hte seng ai lam ni galaw ya lu na matu sharin da ai ma kaji makawp maga magam gun jahpan.

Dum nta, wang the sutgan arung arai lam	Dum nta, wang hte sutgan arung arai lam hte seng ai lam ni hta shang lawm na matu hkaja da ai OPD jahpan.
Ga lup bawm shamu shamawt ai lam	Mayak ni shayawm ai lam hte hpaji jaw ai lam ni hta shang lawm lu na matu hkaja da ai OPD ni hte gaw ning ja jahpan.
Ga lup bawm shamu shamawt ai lam	Mayak ni tam sagawn na matu hte jep na matu, mare buga mahta ai shinggyim wuhpung wuhpawng hte mahtut mahkai ai lam hta shang lawm ai gaw ning ja jahpan.
Hkring sa shara	Dep hkap ai lam sharawt lu na matu htuk manu hkra galaw da ai nta hte hkring sa shara jahpan.
Jahkring jahkra nga ai shara/dabang hte bawng ban jahkrup ai lam hte hparan hpareng ai lam	Mare buga shinggyim wuhpung wuhpawng woi awn ai lam ni hta gawng malai tai ya hkrum ai gaw ning ja jahpan.
Jahkring jahkra nga ai shara/dabang hte bawng ban jahkrup ai lam hte hparan hpareng ai lam	Gaw ning ja ni hpe shang lawm shangun nna, shang lawm ai lam hpe jep sagawn ai jahpan.

Laika bung jat (6) – Gaw ning ja byin ai lam hpe hkyawm lawm shangun ai ningmu kaw nna bai ding lik
yu ai hpunda masat shadang

Bai ding lik yu ai lam hpunda masat shadang	Lachyum shaleng ai lam	Gaw ning ja hte seng nna myit shalawm ai lam ga shadawn
Htuk manu lam nga ai/bung pre ai	Madu ai lam, lit la ai lam hte hkrat ang ai gumhpraw ni law wa na matu, shinggyim nau na	Dep hkap lam hpe sharawt na matu htuk manu ai hku hkyen lajang ai lam, hkrang galaw ai lam hte

	magam bungli ni hpe shiga ra rawng ai hta hkan nna galaw da ai shadang.	hkrang shapraw sa wa ai lam ni hta, gaw ning ja ni shang lawm ai.
Tang du ai/aten dep ai lam	Magam bungli galaw ai lam a yaw shada lam hkrak tup ai shadang, htuk manu ai aten ladaw langai laman awng dang ai lam nga/nga.	Gaw ning ja ni dep hkap lam nga ai, dai magam bungli ni kaw nna gaw ning ja ni akyu lu ai lam ni hpe hka ja ai.
Ningja hpring ai lam/hkrat ang ai gumhpraw law ai lam	Myit mada ai ningja hte jahpan hte seng ai mahtai ni hpe bungli galaw ai lam ni kaw na lu la ai. Dai zawn sha, kaga bungli galaw ai kaw hkrat ang ai gumhpraw nlaw yang mahtai kaja nmai lu ai.	Dep hkap ai lam na matu bungli hpang ai ten kaw nna hparan da ai majaw hkrat ang ai gumhpraw grau nna law ai lam nga ai.
Tang du ai lam	Bungli galaw ai lam a shinggyim wuhpung wuhpawng lam, sut masa, jak hpaji lam hte makau grupyin ni antsa kaba ai akyu lu ai lam hpe shadawn ai. Myit mada da ai mahtai ni, nmyit mada da ai mahtai ni, kaja ai akyu ni, nkaja ai akyu ni, magam dap shagu a mahtai ni hte nta htinggaw madang mahtai ni hpe shalawm u.	Gaw ning ja ni maren mara akyu lu ai lam nga/nnga, gaw ning ja ni a yaw shada ai lam nnga ai akyu lu ai lam ni hkrum ai/nhkrum ai
Matut manoi lam nga ai lam	Aten kadun hkyak hkyak bungli galaw ai lam gaw buga a shingdu labau hte aten galu akyu ni hpe myit shalawm ai shadang.	Mungdan/ginra madang hkyen lajang ya ai lam hta hkyawm lawm ai a majaw a akyu lu ai lam ni. Garum matum rai, hkyawm lawm

		lam nga ai hpaji lam ni hpe garum ya ai buga/mungdan madang ladat ni hpe n gun ja wa hkra galaw ai lam nga/nnga. OPD ni a ningja sharawt ai lam nga/nnga.
Hkyawm lawm lam	Asak jahkrit shama hkrum ai masa ni hte hkrum kadup ai masha ni hpang de du lu ai shadang.	Gaw ning ja ni a matu dep hkap lu ai madang ni.
Seng ang ai lam nga ai lam	Tara masa ni bung pre ai lam nga ai shadang hte shinggyim nau na magam hte shinggyim ahkaw ahkang ni hpe myit shalawm u.	Shinggyim nau na magam gun hpai ai ni gaw, gaw ning ja ni a ahkaw ahkang ni hte seng ai myit hkrum lam (CRPD) ni hte bung pre hkan nang shatup ai shadang.
Bawng ban lam	Pawng hpawm bawng ban jahkrup ai lam a akyu hpe shalaw ni matu hte ra rawng ai lam ni, kahtap ai lam ni, hte rudi ruhpanng ni hta mayak nga ai lam ni nbyin hkra, magam bungli galaw ai masha hpan hkum a galaw sa wa ai lam ni maren mara byin ai lam, htap htuk manu ai shadang.	Shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam hta OPD ni hte kaga gaw ning ja hte seng ai magam bungli galaw ai ni tsun shaga, kanawm mazum ai shadang. Bawng ban jahkrup ai lam a ningja.
Makawp maga lam	Tsinyam hkrum ai masha ni hpe shanhte a ahkaw ahkang hte ningja ni hpe myit shalawm let, shanhte hpe dawsa ai lam, njaw ai hku akyu jashawn ai lam, ngun mahku daw sha ai lam, hte kaga	Gaw ning ja ni hkrum kadup ai mayak ni pe tam sagawn ai lam, yen seng kau ai lam (shrn) shayawm kau ai lam ni hpe galaw ai shadang.

	tsinyam ni kaw nna makawp maga ya ai shadang.	
--	--	--

Laika bung jat (7)- Tsinyam hkrum ai ni hpe lit la ai lam, num/la dawsa ai lam hte shut shai ai hku jai lang ai lam ni kaw nna makawp maga ai lam

Npu de na chyarang lawk hta, gaw ning ja ni hpe hkyawm lawm ai a majaw wuhpung wuhpawng ni, shinggyim nau na magam gun ni hte madung shinggyim nau na hpunda masat shadang ni (CHS) a yaw shada lam ni hte ningja ni hpunda masat shadang ni hpe gara hku jahpring lu na mai ai lam madun da ai.

CHS yaw shada lam ni hte ningja hpring hpunda masat shadang ni	Dai hpe shinggyim nau na magam gun ni gara hku garum ya lu a ta?
1. Tsinyam hkrum ai shinggyim wuhpung wuhpawng ni hte masha ni gaw, shanhte a ra kadawn ai lam hte garum matum hpe lu la ai. <u>Ningja hpring ai hpunda masat shadang</u> Shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam gaw htuk manu lam hte matut manoi ai lam nga ai.	- Ra kadawn ai lam ni hpe jep sagawn lu na matu madung ladat langai masat nna lachyum shaleng ga. Dai hku lachyum shaleng ai shaloi raitim, madung tawn bai lajang ya ai lam hte seng ai lam ni masat ai ten hta, gaw ning ja ni hpe hpaji hpyi ai lam hte shalawm ai lam galaw ga. - Magam bungli masing ni hte galaw ai lam ni htap htuk manu lam hte matut manoi ai lam nga/nnga jep sagawn lu na matu, tsinyam hkrum ai shinggyim hpung zawn re ai gaw ning ja ni hte ding yang bawng ban ai lam galaw ga.
2. Tsinyam hkrum ai shinggyim wuhpung wuhpawng ni hte masha ni gaw, shanhte a ra kadawn ai shinggyim nau na garum matum lam ni aten dep lu la ai. <u>Ningja hpring ai hpunda masat shadang (Standards)</u>	Tsinyam hkrum ai ni a madung tawn ai lam hte ra sharawng ai lam hta hkan nna, garum matum ni aten dep jaw lu na matu nyem dik ai tara hte yaw shada ai lam ni masat nna lachyum shaleng u. Gaw ning ja ni gaw garum matum hte seng ai shiga yawng hpe lu la na matu ahkyak ai wuhpung langai re.

• Shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam gaw htuk manu lam hte aten dep lu ai lam nga ai.	• Magam bungli galaw ai lam a ningja, aten dep ai lam, hte tang du ai lam hte seng nna shinggyim wuhpung wuhpawng a myit dik ai lam ni hpe yu maram ai lam galaw ai hta, gaw ning ja ni hte ding yang bawng ban jahkrup ga.
3. Shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam gaw tsinyam hkrum ai shinggyim wuhpung wuhpawng ni hte masha ni a ntsa tang du ai lam sha n ga, mayak ni hpe grau nna hkyen lajang lam hte hkam jan lu ai lam nga ai. <u>Ningja hpring ai hpunda masat shadang</u> • Shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam gaw mare buga a ningja hpe sharawt ya lu sha n ga, tang ndu ai lam ni hpe mung koi yen ai.	• Mare buga a ningja hpe sharawt ya lu na matu, madung ladat hpe masat nna lachyum shaleng u. Magam bungli galaw ai lam ni hpe hpran ai lam hta, buga masha magam bungli galaw ai ni hte shinggyim wuhpung wuhpawng ni hpe shang lawm shangun na matu ra ai lam ni galaw ga. Gaw ning ja ni hkam jan lu na matu, tinang ra ai shiga lu na matu hte hkyen lajang ya ai lam ni gara ten hta gara hku dep hkap lu ai hpe chye na matu, shanhte a atsam sharawt ya ga. • Shinggyim wuhpung wuhpawng a ntsa magam bungli galaw ya ai lam a tang ndu ai lam hte byin wa chye ai mayak ni hpe yu maram ai hta, gaw ning ja ni hte ding yang bawng ban jahkrup ga.
4. Tsinyam hkrum ai shinggyim hpung ni hte masha ni gaw, shanhte a ahkaw ahkang hte lu la gying ai ahkaw ahkang ni hpe chye nna, shanhte hta hkra wa ai daw dan lam ni a matu shiga ni dep hkap lu ai hte shang lawm lu ai. <u>Ningja hpring ai hpunda masat shadang</u> • Shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam gaw matut mahkai ai, shang lawm	• Gaw ning ja ni a matu matut mahkai ai ladat langai hkyen ga. Shanhte a ra kadawn ai shiga ni hte grau nna ra sharawng ai matut mahkai lam hta mahta nna, shada matut mahkai ai ladat ni hpe jai lang ga. Dai ladat gaw tsinyam hkrum ai shinggyim wuhpung wuhpawng ni dam lada ai hku nna matut mahkai na hte tsun shaga lu na matu madung daw langai hku nna jai lang ai.

ai hte ningmu garan gachyan ai lam ni hta mahta ai.	• Hparan hpreng ai lam hte daw dan ai lam ni hpe shinggyim wuhpung wuhpawng ni hpe shang lawm shagun na matu ladat langai lajang ga. Dai ladat hta, gaw ning ja ni hpe gara hku tsun shaga ra ai lam shalawm da ga. Gaw ning ja ni a shang lawm lam hte hkyawm lawm lam hpe mare buga shinggyim wuhpung wuhpawng a tsun shaga ai ladat a ahkyak ai daw langai shabyin ga. • Magam bungli galaw ai a ningja ntsa hkra ai masha ni a hpaji jaw ai lam hte garum ai magam gun ni hte shanhthe a ganawn mazum ai lam ni hpe chye na matu, shanhthe hte ding yang bawng ban jahkrup ga. Gaw ning ja ni hku nna masing hkrang ni a ntsa ningmu ni galoi mung garan kachyan ra ai. • Hpawng hpawm wuhpung wuhpawng ni a zup hpawng ni hte wuhpung wuhpawng ni a lapran, hte magam dap langai hte langai lapran bawng ban jahkrup ai lam hta, gaw ning ja ni a masa ni (mayak ni, pat shing dang lam ni, atsam ni) hte seng nna shiga ni gara gachyan ga. Dai shiga ni hpe jai lang let masing ni sharawt ga. • Gaw ning ja ni a wuhpung wuhpawng ni (OPD) hpe masing ni, ningmu ni hte shawk shawn ai lam hkrang galaw ai lam, hte nga chyalu hte ladat nna ni hpe matsing sum hting ai lam ni hta shalawm ga.
--	--

	Gaw ning ja ni a ahkaw ahkawng hte seng ai myit hkrum lam (CRPD), hte kaga tara hte seng ai makawp maga lam ni hte seng ai shiga ni shabra ai lam, hte machye machyang shajat ai lam ni hpe galaw ga.
5. Tsinyam hkrum ai shinggyim wuhpung wuhpawng ni hte masha ni a shawk shawn ai lam ni hpe hpran na matu, shim lum ai hkyen lajang lam ni lu ai ladat hpe dep hkap lu ai. <u>Ningja hpring ai hpunda masat shadang</u> Shawk shawn ai lam ni hpe hkap la ai shan ga, hpran ai lam galaw ya ai.	- Ningmu garan ai lam hte shawk shawn ai lam ni a matu htuk manu dik ai lam hte ladat hpe tam ga. Madung jai lang ra ai lam ni hpe lang na matu myit ga. - Num/la hkrang dumsa ai lam hte shut shai ai hku akyu jashawn ai lam ni makawp maga ai lam (PSEA), num/la mahta ai dumsa ai lam (GBV), gaw ning ja byin ai lam a majaw garan gying hka ai lam (shrn) kaga makawp maga hte seng ai mayak shawk shawn ai lam ni hparan na matu, sang lang ai ladat, hte shinggyim nau na magam pawng hpawm lam hte shang lawm ai ni a lit garan ai lam ni galaw ga. - Shawk shawn ai lam ni dep hkap lu na matu hte htap htuk ai lam nga/nnga hte seng ai ningmu ni lu na matu, tsinyam hkrum ai ni hte ding yang bawng ban jahkrup ga. - Gaw ning ja ni dep hkap lu ai matut mahkai ladat ni jai lang ga. - Ningmu hte shawk shawn ai lam ni hpe shingdu labau hte matut mahkai lam hte seng nna ra rawng ai lam ni yawng hpe hparan ga.

	• Makawp maga lam hte garum matum ni a ningja hpe tang madun ai ningmu jaw ai lam ni hpe, yawng hkra dep hkap lu na matu hte makoi magap da na matu galaw ga.
6. Mayak hkrum sha ai shinggyim wuhpung wuhpawng ni hte masha ni gaw, bawng ban jahkrup ai lam nga nna langai hte langai akyu jaw ai garum matum ni hpe lu la ai. • Shinggyim nau na magam bungli galaw ai lam gaw bawng ban jahkrup ai lam langai hte langai hpe akyu jaw ai.	• Shinggyim nau na bawng ban jahkrup ai lam ni hpe mare buga bungli galaw ai ni mung dep hkap lu na hte hkyawm lawm lu na matu galaw ga. Dai sha n ga, shinggyim wuhpung wuhpawng ni a ra kadawn ai ni hpe ahkyak la ya na, hte grau nna gaw ning ja ni a matu hte gaw ning ja ni hte rau bungli galaw ai ni a ra kadawn ai lam ni hpe ahkyak la jahpring ya ga. • Ra rawng ai lam ni hpe tam sagawn na hte hparan na matu, shiga ni hpe pawng hpawm wuhpung ni hte wuhpung wuhpawng ni hpe raitim, wuhpung langai hte langai lapran raitimung ding yang shabra ai lam galaw ga. • Garum matum ni hpe bawng ban ai lam nga/nnga daw dan lu na matu, asak hte num/la nga ai gaw ning ja ni hte tsinyam hkrum ai ni hte dingyang bawng ban jahkrup ga.
7. Wuhpung wuhpawng ni gaw mahkrum madaup hte bai ding lik yu ai lam ni kaw nna, hka ja la ai majaw mayak hkrum sha ai shinggyim wuhpung wuhpawng ni hte masha ni grau nna hkrak ai garum matum ni hpe mai myit mada ai. <u>Ninja hpring ai hpunda masat shadang</u>	• Bungli galaw ai lam a ningja hte tang du ai lam hpe yu maram na matu madung ladat langai masat da ga. • Shinggyim nau na magam pawng hpawm hpung ni a lapran, yu maram ai lam, dingyang hka ja ai lam, hte machye

• Shinggyim nau na magam bungli galaw ai ni gaw, ding yang hka ja let rawt jat wa ai.	machyang garan gachyan ai lam ni n gun jaw ga. • Ningmu, shawk shawn ai lam hte kaga bungli ni hpe garum matum jaw ai ni gara hku hpran na lam hpe chye lu na matu, asak, num/la nga ai gaw ning ja ni hte tsinyam hkrum ai ni hte dingyang bawng ban jahkrup ga.
8. Mayak hkrum sha ai shinggyim wuhpung wuhpawng ni hte masha ni gaw shanhte ra ai garum matum ni hpe ninja hpring nna kyang lai len kaja ai magam gun ni hte garum ai ni kaw nna lu la ai. <u>Ninja hpring ai hpunda masat shadang</u> • Magam gun ni bungli a tsawm galaw lu na matu rap rap ra ra garum matum jaw ga.	• Shinggyim nau na magam gun ni a atsam hte seng nna ra rawng ai lam ni hpe tam sagawn nna, ra ai rai yang ntsa lam atsam jat ladat ni bawng ban shapraw ga. • Mare buga na pawng hpawm ai ni atsam hpring let garum ya lu na matu, ra ai garum matum, masha n gun ni hte gumhpraw ni law na matu n gun jaw ai lam galaw ga. • Garum jaw garum ya ai ni hte gaw ning ja ni a lapran kanawn mazum lam hte seng ai ningmu ni lu la na matu, asak, num/la nga ai gaw ning ja ni hte tsinyam hkrum ai ni hte dingyang bawng ban jahkrup ga.
9. Mayak hkrum sha ai shinggyim wuhpung wuhpawng ni hte masha ni gaw shanhte hpe rudi ruhpanng ni hpe tang du hkra hte arawn alai nga let hpran hpareng ai lam hta, garum na uhpung ni hpe myit madam ai nga ai. <u>Ninja hpring ai hpunda masat shadang</u> • Rudi ruhpanng ni hpe nnan yaw shada da ai hte maren hparan ai lam hte lit la ai lam nga ai hte jai lang ai lam nga ai.	• Mare buga nga shinggyim wuhpung wuhpawng hte ganawn mazum ai lam, hte shang lawm ai lam a masing ni hte gumhpraw ni garan ya ai ntsa lam jak hpaji hte seng ai lam hte ningja hte seng ai hpunda masat shadang ni masat ga. • Nyi htep ai jinghku hpe madung tawn ai lam hte rudi ruhpanng sung lang ai lam hpe yu maram ai lam hte tang madun ai

	lam a matu, sang lang teng man ai ladat ni masat ga. • Garum matum hte seng ai rudi ruhpanng ni gara hku tang du hkra jai lang ai hte seng ai shiga lu na matu, tsinyam hkru ai ni kaw nna ahkyak ai daw chyen hku nna, gaw ning ja ni hte ding yang bawng ban jahkrup ga. • Bungli ngalaw sa shi yang, magam gun ni hpe gaw ning ja byin ai lam hte gaw ning ja hkyawm lawm lam hte seng ai lam ni sharin ya ga. • Bungli lit madung ai lam, bai ding lik yu ai lam, bungli matsun, hte yu maram hka ja ai lam htingrim ni hte, gaw ning ja byin ai lam, num/la hte masha prat mu mada ai lam ni hpe a san sha tang madun ga. • OPD ni hte pawng hpawm ga. Shanhte hpang de gumhpra ni jahkrat ya ai lam hte garum matum jaw ai lam ni galaw ga. Pawng hpawm masa myit hkru lam ni yawng hpe CPDR hte bung pre nna, gaw ning ja ni makawp maga lam lu la na matu hte garum matum lu la na matu, madi shadaw ai lam hte shanhte hte seng ai lam ni hpe daw dan ai lam hte galaw sa wa ai lam ni hta a tsawm shang lawm lu na matu galaw ga.
--	---

Npu na chyarang lawk hta, shinggyim nau na magam bungli galaw ai ni a shakut shaja ai lam (4)
hta, gaw ning ja ni hkyawm lawm hkra gara hku galaw ra na hpe sang lang da ga ai.

IASC CAAP hte PSEA shakut shaja ai lam ni	
IASC npawt nhpang masa ni gaw, shinggyim nau na magam bungli galaw ai ni galaw ra ai lam ni hpe npu na hte maren ngang ngang kang kang madun da ai.	Hpa hpe tsun ai kun?
1. Woi awn ai lam AAP hte PSEA a shakut shaja ai lam madun ai hku nna, AAP ladat ni hpe shinggyim nau na magam ting hte mungdan madang masing galaw ai lam ni hta, madun da ai npawt nhpang nga shara ni gaw gap ai lam hte pawng hpawm ai lam, hkyak hyak ten ndu shi ai laman raitim, hkyak hkyak ten laman hte hkyak hkyak ten lai mat ai hpang hta, ngang lam asung jashawn ai lam, shut shai ai hku sung lang ai lam ni hte tsinyam hkrum ai ni a hkam sha lam hte madung tawn ai lam ni bawng ban ai ladat hku nna tang shawn ai lam, atsawm madat ya ai lam hte hkyen lajang ya na matu htuk manu ai hpran hpreng ladat ni hpe gaw gap ai lam ni galaw ma ai.	Shinggyim nau na magam bungli galaw ai ni gaw tsinyam hkrum ai ni hpe lit la ai (AAP) nga ai. Shanhte gaw shinggyim nau na magam lam, mahtai ni hte bungli masing ting a ninggam shagu hta, gaw ning ja ni hkyawm lawm na lam madung dat shakut na ga ai. Dai sha n ga, gaw ning ja ni a hkam sha lam ni hpe daw dan ai lam ni hta shalawm na hku re. Dai hku byin na matu, wuhpung wuhpawng ni hte wuhpung wuhpawng woi awn ai hpung ni a lit nga ai ni, hte shinggyim nau na magam wuhpung wuhpawng ni a lit nga ai ni a woi awn ai hte garum ai lam ni ran ga ai.
2. Shang lawm lam Tsinyam hkrum shinggyim wuhpung wuhpawng ni kaw nna, ngam tawn hkrum na shadang law dik hte tsinyam hkrum na shadang law dik ni hte amyu shayu ni, amyu shadang ni, num kasha ni hte la kasha ni kaw nna, shanhte a prat ni, akyu ara, sari sadang hte makawp maga lam ni hta ahtu hkra wa mai ai daw	Asak pang hte num/la nga ai gaw ning ja ni hte tsinyam hkrum ai ni kaw nna, kaga wuhpung kaw na masing jahkrat ai lam ni hte wuhpung wuhpawng ni a bungli ni hta shang lawm lu na matu, htuk manu dik ai ladat ni hpe shinggyim nau na magam bungli galaw ai ni gaw masat, hkrang shapraw ai lam hte bawng ban ai lam ni galaw na hku re.

dan ai lam ni hta, shang lawm lu na hte magam lam ni hta shang lawm shangun na matu masha madung tawn ai ladat hte bung pre garum ya ai wuhpung wuhpawng ladat ni hpe gaw gap ga. Mare buga magam bungli galaw ai ni kaw nna, mare a shinggyim wuhpung wuhpawng ni hte aten galu kanawn mazum lam hte kam hpa ai lam gaw gap lu na matu shanhte hte rap ra ai pawng hpawm ai lam ni galaw let hkang zing ga.	Shanhte gaw pawng hpawm ai ni hku nna, shanhte a magam ni hta masha madung tawn, shang lawm ladat ni hpe hkrang shapraw na matu n gun jaw ai lam hte garum ai lam ni galaw ma ai. Shanhte gaw mare buga atsam grau hkrak wa na lam hpe madung tawn na sha n ga, CHS hte pawng hpawm ai npawt nhpang lam (principles of Patnership) hte bung pre ai mare buga magam bungli galaw ai ni hte rap ra ai lam hte hkungga la ra ai kanawn mazum lam hpe sharawt na ga ai.
3. Shiga, ningmu hte ahkyak la ai lam Mare buga shinggyim wuhpung wuhpawng hpe shana ai lam hte madat ai lam, ningmu ni hpe hparan ya ai lam, hte ahkyak la sa wa ai lam ni hpe shabyin ai wuhpung zawn hku pawng hpawm shang lawm ai lam hpe n gun jaw ai, wuhpung wuhpawng ladat ni hpe gaw gap ga. SEA hte seng nna shawk shawn ai lam ni hpe tang madun ai lam, hte hparan ai lam a matu, htuk manu ai ladat ni hpe gaw gap let hkrang shapraw ai hta garum ga. Tsinyam hkrum hkra ai shinggyim wuhpung wuhpawng a hpan hkum ai lam hte ningmu ni hpe hparan ai makawp maga lam hte garum ai masing ni hpe gram lajang let hparan ga.	Asak pang hte num/la nga ai gaw ning ja ni hte tsinyam hkrum masha ni kaw nna, kaga wuhpung ni hpang de shiga ni shabra na matu htuk manu ai hte htap htuk dik ai ladat ni hpe shinggyim nau na magam gun ni masat nna jai lang na ga ai. Shanhte gaw ningmu ni kahkyin ai lam hte jep sagawn ai lam ni galaw nna, daw dan ai lam ni hta jai lang na ga ai. Shanhte hkyen lajang ai lam ni hpe tsinyam hkrum ai ni hpang de bai tang madun mat wa na ga ai. Wuhpung wuhpawng woi awn hpung (Cluster Lead Agency) a garum hte shinggyim nau na magam gun hpai ai ni hte wuhpung wuhpawng bawn ban ai ni gaw pawng hpawm ai ni hku nna, shanhte a PSEA lit ni hpe chye na hkawn hkrang na hte hkrang shapraw ai lam hta garum na hku re. Hkra machyi loi ai ningmu hte shawk shawn ai lam ni hpe gara hku hparan ai hte tang madun

	na lam hkrak tup rai nna san ai ladat ni hpe mast na ga ai.
4. Mahtai AAP hte PSEA ni hte seng ai mahtai ni hpe wuhpung wuhpawng hte mare buga shinggyim wuhpung wuhpawng madang hta shadawn ga. Dai hku shadawn ai hta, madung shinggyim nau na magam hpunda masat shadang hte PSEA hte seng ai nyem dik ai magam bungli galaw ai hpunda masat shadang ni, magam dap langai hte langai lapran mare buga madung dat shawk shawn ladat ni hpe gaw gap na matu, kaja dik ai matsun hte shanhte a kasi bungli galaw ai ladat ni lawm ai hpunda masat shadang ni kaw nna shadawn mai ai.	Gaw ning ja ni hte kaga hkrum hkra ai wuhpung ni a matu, aten kadun hte aten galu mahtai ni hta kaga, hkyak hkyak ra sharawng ai lam ni hpe shadawn na madi madun rai ni hpe shinggyim nau na magam gun ni masat na ga ai. Shanhte gaw pawng hpawm ai ni hku nna seng ang ai hpaji, ningja, makawp maga lam hte lit la ai lam hpunda masat shadang masat ai lam ni hpe, jai lang ai lam hte shadawn ai lam a matu atsam hte garum ai lam ni lu na matu galaw sa wa na hku re.

